

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кафедра соціології**

Т. Ф. Бірюкова

САМООРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
факультету соціології та управління**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №
від 2015 р.

Запоріжжя
2015

УДК: 32.001(075.8)

ББК: Ф0я73

М 21

Бірюкова Т.Ф. Самоорганізація особистості: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра факультету соціології та управління. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – 170 с.

Навчально-методичний посібник включає конспект лекційного матеріалу, зміст семінарських занять, перелік ключових понять, тематику доповідей, питання для самоконтролю та дискусії, практичні завдання, тести, питання та тестові завдання до підсумкового контролю, термінологічний словник, схеми, додатки, перелік літератури з курсу «Самоорганізація особистості».

Видання орієнтує студентів на поглиблене вивчення теоретичних основ самоорганізації особистості (самоменеджменту) в контексті становлення світової управлінської думки, сприятиме глибокому розумінню людської особистості, її структурних компонентів, механізмів самоорганізації (саморегуляція, самоуправління, самоконтроль), а також виробленню практичних навичок управління саморозвитком, самовдосконаленням і самореалізацією власної особистості.

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра факультету соціології та управління.

Рецензент *Т.О. Ратушина*

Відповідальний за випуск *В.О. Скворець*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ.....	9
ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	92
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ.....	137
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	140
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	150
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	166

ВСТУП

Самоорганізація особистості (самоменеджмент) – це один з нових напрямків сучасного соціогуманітарного знання, який увібрав у себе здобутки таких фундаментальних наук як філософія, психологія, соціологія, теорія управління та інших.

Загальновідомо, що кожній людині взагалі, а особливо тій, котра готує себе до роботи у якості організатора будь-якої справи, майбутнього управлінця, в першу чергу необхідно уміти перетворити ситуацію, для якої є типовою невпорядкованість дій, обумовлена зовнішніми обставинами, в ситуацію цілеспрямованих завдань, які можуть бути виконаними. Навіть тоді, коли нас «поглинає» хвиля різноманітних справ, можна завдяки послідовному плануванню часу і використанню методів наукової організації праці, краще, ефективніше здійснювати свою діяльність, кожного разу знаходити резерв часу, в тому числі не тільки для праці, але й для дозвілля. Все це сучасна наука з проблем людинознавства називає *самоорганізацією особистості* або *самоменеджментом*.

За останні два десятиліття самоорганізація особистості із власного захоплення окремих науковців: соціальних філософів, психологів, соціологів, менеджерів-практиків перетворилася у справжню наукову галузь, збагатилася низкою наукових праць, в яких пропонуються різні підходи до визначення особистості, її структури, механізмів формування і розвитку, методів дослідження окремих структурних елементів та рівня розвитку в цілому.

Особливого значення курс «Самоорганізація особистості» набуває в наш час, коли гостро постає задача пошуку нових шляхів підвищення соціально-економічної ефективності окремого підприємства і країни в цілому. Він спрямований на підвищення якості керівників, персоналу організації, державних службовців тощо, адже конкурентоспроможність будь-якої організації забезпечується, перш за все, її працівниками. Якими б не були нові технології і техніка, сприятливі зовнішні умови, без працівника, готового і здатного вмикати свою енергію і кваліфікацію у виконання певних функцій, організація не здатна забезпечити високу ефективність своєї діяльності.

Підготовка майбутніх соціологів, політологів, соціальних працівників, менеджерів соціальної сфери потребує ґрунтовного засвоєння таких важливих понять і категорій як особистість, соціальний суб'єкт, система, структура, соціальна взаємодія, кооперація, співробітництво, спілкування. Тому у уконцептуальному, інформаційному і логічному плані даний курс тісно пов'язаний з іншими дисциплінами блоку гуманітарних і соціально-поведінкових наук: «Філософією», «Соціологією», «Історією», «Психологією», «Соціальною філософією», «Теорією управління», «Менеджментом персоналу». Але фундаментальною категорією і, відповідно, об'єктом глибокого наукового аналізу, безперечно, виступає особистість, її якість, міра соціалізації, набуті риси і властивості. Даний об'єкт характеризується своєю динамікою і багатогранністю, що ускладнює його вивчення, тому в курсі «Самоорганізація особистості» здійснена спроба комплексного вивчення даного феномену. Особистість розглядається на основі інтегративного підходу, який вібрав у себе наукові засади біологізаторського, психологізаторського і соціологізаторського підходів. Це не тільки сприяє засвоєнню студентами фундаментальних знань, але й одночасно розширює світоглядні і ціннісні установки індивіда.

На основі отриманих знань із зазначеного курсу у студентів формуються навички чіткого оперування понятійно-категоріальним апаратом соціогуманітарних наук, раціонально-критичного розуміння й осмислення особистісного розвитку, що додає їм не тільки пізнавальну, але і практичну значимість – по завершенню курсу виробляються власне розуміння людської особистості, механізмів її саморозвитку, наявності необхідних якостей і властивостей для підвищення компетентності, а от же й конкурентоспроможності. Ці навички можуть бути застосовані як для особистісного розвитку, так і у професійній діяльності майбутнього керівника.

Таким чином, видання покликане сприяти формуванню наукового розуміння особистості взагалі, і власної особистості зокрема та спонукати стійке бажання покращити якість власної особистості.

Пропонований навчально-методичний посібник містить конспект лекцій з основних тем, передбачених навчальною програмою, психологічні тести для діагностики особистісних

якостей і властивостей, набір тестів і таблиць для перевірки якості знань студентів і сформованих вмінь та навичок. Останні можуть використовуватися як самими студентами, так і викладачами під час проведення поточної атестації і семестрового контролю.

Використання в навчальному процесі схем, таблиць, діагностичних тестів органічно поєднується із попереднім прослуховуванням лекцій, роботою на семінарських заняттях, самостійним доопрацюванням матеріалу, індивідуальним консультаціями з викладачем.

Особливе значення посібник має для студентів, що навчаються на заочній формі навчання та під час організації дистанційного навчання.

На особливу увагу заслуговує проблема самоконтролю та контролю якості набутих знань, оскільки вивчення курсу «Самоорганізація особистості» здійснюється на основі кредитно-трансферної системи організації навчального процесу, метою якої є підвищення якості знань, формування вміння самостійно, творчо і професійно вирішувати різного роду наукові та практичні завдання задля конкурентоспроможності студентів – майбутніх фахівців на європейському та світовому ринку праці. Кредитно-трансфертна система покликана також забезпечити можливості навчання студентів за індивідуальною освітньою програмою з урахуванням вимог замовників і побажань студентів в отриманні кваліфікації, яка відповідає ринку праці.

При написанні навчально-методичного посібника, розробці тестів і таблиць використовувалися праці відомих вітчизняних та закордонних науковців.

Мета курсу: здобуття студентами знань з дисципліни «Самоорганізація особистості», розробленої в межах психології, соціології, самоменеджменту; формування уявлень студентів щодо розуміння особистості, її структури, механізмів саморозвитку, саморегуляції та самоконтролю з подальшим використанням у підвищенні ефективності її функціонування.

Завдання:

1. Ознайомитися з основними концепціями і підходами до розуміння особистості.
2. Сформувані чітке уявлення про особистість та її структуру.

3. Вивчити основні структурні компоненти: темперамент, задатки, здібності, когнітивні процеси, воля, характер, потреби, інтереси, цінності, цілі.
4. Ознайомити студентів з концепціями самоменеджменту.
5. Сприяти формуванню Я-концепції особистості студента на основі отриманих знань.
6. Сприяти підвищенню адаптивності студента-першокурсника за рахунок засвоєння самоменеджменту.
7. Сприяти подоланню особистісних обмежень.
8. Підвищити особисту і ділову культуру майбутніх фахівців.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- сутність поняття «особистість», природу особистості;
- різні підходи до розуміння та вивчення особистості, вироблені в системі соціогуманітарних наук;
- індивідуально-психологічну структуру особистості та її вплив на організацію діяльності, у тому числі й професійної ;
- критерії ефективності розвитку особистості;
- концепції самоменеджменту;
- сутність поняття «компетентна особистість», «компетентний працівник»;
- складові успішної взаємодії і комунікації;
- методики подолання особистісних обмежень.

вміти:

- розвивати таку здібність своєї свідомості як рефлексія;
- застосовувати різні методики психодіагностики для вивчення особистості (у тому числі і своєї);
- на основі наукових методик долати особистісні обмеження;
- на основі багатофакторного аналізу розробляти модель особистості, спроможної успішно функціонувати в сучасних умовах.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. Вступ до курсу «Самоорганізація особистості».

Самоорганізація особистості як самоменеджмент

План

1. Організаційні засади курсу «Самоорганізація особистості». Самоорганізація особистості як самоменеджмент.
2. Сучасні наукові погляди на сутність самоменеджменту.
3. Причини і передумови виникнення самоменеджменту. Самоменеджмент як відповідь на виклики сучасного світу.
4. Складові самоорганізації особистості.

1. Організаційні засади курсу «Самоорганізація особистості». Самоорганізація особистості як самоменеджмент.

В сучасних умовах менеджер, фахівець з питань управління стає головною фігурою ділового світу, адже конкурентоздатність організації, установи, підприємства, залежить саме від його кваліфікації і досвіду. Але набути високої кваліфікації у цій сфері нелегко: для цього потрібно опанувати комплексом професійних управлінських якостей. Навчальний курс «Самоорганізація особистості» покликана практично допомогти студентам, майбутнім фахівцям у даній сфері, набути цих якостей шляхом засвоєння теоретичних знань з проблем розвитку особистості та практичних навичок діагностики особистісних якостей. Подібні знання дозволять майбутньому фахівцеві оцінити свої здібності в усіх сферах та виправити свої недоліки (обмеження) на шляху оволодіння управлінською спеціальністю.

Навчальний курс «Самоорганізація особистості» є професійно-орієнтованим для спеціальностей управлінського напрямку підготовки. Саме до такого напрямку відносяться спеціальності, за якими здійснюється підготовка на факультеті соціології та управління: соціологія, соціальна робота та політологія. Останнім часом у більшості наукових джерел поняття «самоорганізація особистості» ототожнюється із поняттям «самоменеджмент».

Що ж таке самоменеджмент? Очевидно, що походить даний термін від поняття «менеджмент». Дане поняття є досить загальним і трактується по-різному. Так, менеджмент

розглядається і як раціональний спосіб управління організаціями (П. Друкер), і як управління, орієнтоване на прибуток, і як особлива галузь наукового знання, і як мистецтво керувати. Виходячи з такого розмаїття дефініцій, спробуємо їх об'єднати у більш-менш узагальнене визначення: менеджмент – це вміння використовувати ті об'єктивні закони і закономірності, що виражають причинно-наслідкові зв'язки у сфері управлінської діяльності. Це такий вид діяльності, направлений на досягнення визначених цілей шляхом раціонального використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з обов'язковим застосуванням спеціальних методів управління.

Коли ми говоримо про менеджмент, то розуміємо, що управлінська дія направлена назовні, тобто процес управління орієнтований на людей, процеси чи організацію в цілому. Тоді самоменеджмент буде означати, що управлінська дія направлена не назовні, а в середину, тобто на самого себе.

Самоменеджмент – це система способів діяльності, яка дозволяє максимально використовувати власні можливості, свідомо і раціонально управляти власним життям, активно й ефективно впливати на зовнішні обставини на роботі і в особистому житті у своїх цілях.

Отже, самоменеджмент це управління власними ресурсами, тобто вміння їх набувати, розвивати, зберігати і раціонально використовувати. Як наслідок, самоменеджмент дає змогу бути самодостатньою і успішною людиною.

Навчальний курс «Самоорганізація особистості» досліджує та визначає критерії ефективного самоменеджменту, ціннісні орієнтири розвитку особистості. Досліджує сутність і завдання наукової організації праці, конфлікти, які виникають у діловій сфері, індивідуальний стиль діяльності, розвиток соціально-психологічних якостей особистості тощо.

Мета курсу «Самоорганізація особистості» (самоменеджменту) – надати студентам факультету соціології та управління глибокі і ґрунтовні знання стосовно такого складного явища як людська особистість; розкрити різні підходи до розуміння особистості; дослідити її природу та фактори що впливають на її формування і розвиток; озброїти їх спеціальними методиками, які дають змогу пізнати власну особистість, та

методиками, спрямованими на саморозвиток особистісних якостей і властивостей.

У ході вивчення курсу студенти опановують наукові засади самоменеджменту, набувають основи загальної культури мислення, почуттів, спілкування, культури професійної діяльності, освіченість, широту кругозору.

Основним завданням даного курсу є надання студентам базових знань природи людської особистості, знань у галузі управління власним розвитком, спеціальних знань і методик самодіагностики, вмінь та навичок досягнення власних цілей.

В результаті вивчення дисципліни «Самоорганізація особистості» студенти пізнають біопсихологічні та соціальні основи самоуправління і резерви психофізичних можливостей людини; закони, які керують людиною, механізми їх дії; технології стратегічного та повсякденного самоменеджменту; засоби реалізації функцій самоменеджменту (техніки, технології, методи, прийоми); планують свій саморозвиток, кар'єру та шляхи її досягнення.

Об'єктом дослідження дисципліни «Самоорганізація особистості» є людина як біосоціальна система в процесі саморозвитку і самоуправління та її соціальна якість – особистість. Предметом вивчення виступає процес самоуправління життєдіяльністю людини як складної біосоціальної інформаційно-енергетичної системи.

Методологічною базою дисципліни є наукові джерела, котрі розкривають сучасні концептуальні підходи до розуміння людини, людської особистості, взаємодії особистості і суспільства; розглядають самоменеджмент у взаємодії культури, науки і практики.

Науково-теоретичну базу дисципліни складають такі наукові напрямки як філософія, психологія, соціологія, теорія управління.

Навчально-теоретичну базу дисципліни «Самоорганізація особистості» забезпечують такі науки як «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Психофізіологія», «Соціологія особистості», «Основи менеджменту», «Соціологія кар'єри».

«Самоорганізація особистості» – одна з дисциплін, яка відіграє важливу роль не тільки у підготовці фахівця своєї справи, професіонала, але й висококультурної людини в цілому. В

подальшому самоорганізацію особистості ми будемо розглядати як самоменеджмент.

2. Сучасні наукові погляди на сутність самоменеджменту.

Початок наукового осмислення проблеми самоменеджменту у вітчизняній науковій літературі можна віднести до початку 90-х років ХХ століття. Однією з перших публікацій на цю тему вважається стаття В. Карпічева «Самоменеджмент: вступ до проблеми», яка була опублікована у 1994 році у спеціалізованому науковому журналі «Проблеми теорії і практики управління». Дещо раніше з'явилися праці закордонних авторів, присвячені проблемам самоменеджменту. Серед них варто згадати працю Л. Зайверта (Німеччина) «Ваш час – у ваших руках», в якій представлена концепція раціонального використання часу (тайм-менеджмент) та працю М. Вудкока і Д. Френсіса (США) «Розкутий менеджер», в якій представлена концепція зняття особистісних обмежень.

Декілька рядків варто присвятити авторів, як першовідкривачу даної проблематики на теренах пострадянського простору. В.С. Карпічев, доктор філософських наук, професор кафедри управління і організації соціальних систем Російського Інституту державної служби і управління персоналом, фахівець у галузі соціального самоуправління і соціальної самоорганізації.

Сфера наукових інтересів В.С. Карпічева: основи інноваційного прориву у державному управлінні; управління майбутнім; випереджальна професійна освіта кадрів управління; соціологія невірноважених систем; особиста тектологія (самоменеджмент) керівника. Цей напрямок автор виокремлює особливо, оскільки вважає, що розвиток особистості менеджера – надзвичайно важлива проблема, яка має методологічне значення. Саме на цьому напрямку наукових інтересів автора ми зупинимося докладно, оскільки йому присвячений даний навчальний посібник.

На відміну від західних концепцій самоменеджменту (вище згадувалися концепція Л. Зайверта, М. Вудкока і Д. Френсіса), які здебільшого носять прикладний практичний характер, В. Карпічев намагався розробити теоретичні засади самоменеджменту на основі теорії самоорганізації складних динамічних систем. Він здійснив спробу визначити контури міждисциплінарної моделі самоменеджменту, яка спирається на сукупність людинознавчих

наук. Ці контури окреслені наступними концептуальними положеннями:

1. Гостра необхідність у раціональній організації самодіяльності індивіда, створенні особистісних передумов для виконання управлінських функцій викликана все більшим ускладненням людської діяльності;

2. Самоменеджмент – це система, до якої цілком підходить визначення «керована анархія». В даному аспекті він належить до об'єктів, які досліджуються соціосинергетикою як теорією самоорганізації відкритих, динамічних, неврівноважених систем. Самоменеджмент скерований на суб'єкта управління і розкривається такими поняттями як самоуправління, самоорганізація, саморегуляція, самоконтроль, самовиховання;

3. Самоменеджмент – це багаторівневий процес самодіяльності у напрямку саморозвитку особистості. Він представляє собою зміну станів, якостей, що передбачає наявність певних тенденцій, етапів. Ефективний самоменеджмент має об'єктивні передумови: він начебто «вписаний» у людську природу (біоритми, генетична програма), тісно пов'язаний з організацією (речей, людей, ідей, відношень тощо), соціальним управлінням ;

4. Самоменеджмент передбачає випереджальне відображення дійсності. Для нього характерне управління за слабкими сигналами, орієнтація на стратегічні несподіванки. Самоменеджмент не обмежується внутрішніми процесами, він включає проектування зовнішнього соціального середовища в інтересах суб'єкта управління;

5. Самоменеджмент – це спосіб організації життя. Його неможна сприймати як елементарний набір тих чи інших правил, зафіксованих життєвою мудрістю у прислів'ях та промовках. Він виходить з факту унікальності індивідуального життя. Побудований на плюралістичних системах цінностей, самоменеджмент тісно стикається і з релігійним способом організації життя, особливо у сфері пошуку нових можливостей, укріплення духу і волі, стримування неадекватних бажань, збагачення життєвих уявлень.

6. Самоменеджмент завжди є ситуативним. Він руйнує будь-які стереотипи, часом буває алогічним. Самоменеджмент – це мистецтво відкриття себе у світі, це завжди таємниця, залучення

до якої безкінечно і захоплююче. Включаючи узагальнений і теоретично осмислений досвід світової цивілізації, самоменеджмент, тим не менш, є глибоко індивідуальним, забарвлений талантом та особистим досвідом [Карпичев В.С. Самоменеджмент: вступление в проблему / В.С. Карпичев // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – №5. – С. 103-107; с. 103].

Проаналізувавши деякі положення, варто зазначити, що запропоновані контури моделі самоменеджменту потребують подальшого поглибленого вдосконалення. Більш того, деякі положення, на нашу думку, є суперечливими. Так, наприклад, навряд чи необхідно включати у структуру самоменеджменту «проектування зовнішнього соціального середовища в інтересах суб'єкта управління». Таке «проектування» скоріше є елементом менеджменту. Важко погодитися і з твердженням автора щодо тісного поєднання самоменеджменту з релігійним способом організації життя. Адже релігія (принаймні християнська) не тільки не закликає до самовдосконалення, а навпаки заперечує його, називаючи гординою. З точки зору релігійних постулатів людина повинна прийняти усе як є, оскільки такий релігійний порядок речей, доля, божественний нарис. Так, самоменеджмент можливий і в релігійній діяльності (наприклад, свідомий послух), однак навряд його специфіка у даному випадку може бути розповсюджена на звичайну діяльність. Так само викликає певний сумнів твердження, що самоменеджмент «завжди ситуативний» і «глибоко індивідуальний», адже у цьому випадку він не міг би бути об'єктом вивчення науки, оскільки не підкорювався б будь-яким закономірностям.

Тим не менш, великою заслугою В.С. Карпичева є намагання відійти від суцього практичного погляду на самоменеджмент, як це намагалися представити закордонні автори, і розробити його методологічні і теоретичні засади. Заслуговеє на увагу ідея В. Карпичева щодо самоменеджменту як сукупності соціальних та людинознавчих технологій [Карпичев, с. 105]. Під технологією самоменеджменту автор розуміє «сукупність способів, прийомів, операцій, процедур, алгоритмів, форм переходу із одного стану особистості в інший, здійснення заданих результатів або підтримання попереднього стану» [Карпичев, с. 106]. Оскільки соціальні технології передбачають впорядкованість соціальних

систем, технології самоменеджменту передбачають упорядкованість системи самодіяльності відношень і самосвідомості особистості.

Автор визначає деякі аспекти технології самоменеджменту, зокрема планування і структурування часу (принципи Парето, Ейзенхауера), облік та розрахунок робочого та вільного часу за німецькою методикою Л. Зайверта, досвід американських та японських менеджерів, рекомендації О. Гастева, східний досвід управління часом (Калагія), алгоритми цілепокладання, ієрархію цілей, «життєві сценарії» і програми, типи, способи правила і форми саморегуляції, управління Я-станами (за Е. Берном та Р. Шмідтом), умови оптимального ритму мислиневої діяльності, програмування підсвідомості, принципи самонавчання, пошук і переробку інформації, алгоритми проектування зовнішнього середовища (вибір моделей життя, зміна обставин, адаптація до нового середовища, фактори побудови, збереження і відновлення персональних відношень, поведінка в екстремальних ситуаціях тощо).

Погоджуючись з автором щодо того, що «подібний перелік не дає повного уявлення про самоменеджмент» [Карпичев, с. 107], слід однак наголосити на великому значенні здійсненої ним роботи, її корисності для наступних наукових і практичних розробок проблем самоменеджменту.

3. Причини і передумови виникнення самоменеджменту. Самоменеджмент як відповідь на виклики сучасного світу.

Інтерес до цієї проблеми не випадковий. Він обумовлений логікою розвитку управлінських знань. Самоменеджмент як новий напрямок у сучасному менеджменті виник у відповідь на ті зміни, котрі відбувалися в управлінській ситуації у світі.

По-перше, це зростання масштабів і динамізм змін у підприємстві і бізнесі, які вимагають від менеджерів освоєння нових знань, підходів і навичок управління, боротьби з власним відставанням та неперервності саморозвитку.

По-друге, зростання невизначеності, тиску і напруги у різних формах життєдіяльності організацій і пов'язаних з цим стресів, потребують від менеджерів вміння управляти собою.

По-третє, перетворення творчого потенціалу працівника у найцінніший капітал організації висуває вимогу збереження і розвитку цього потенціалу, у тому числі й самими працівниками.

По-четверте, вичерпання можливостей багатьох традиційних шкіл і методів управління ставить керівників перед необхідністю освоєння сучасних управлінських прийомів переоцінки свого потенціалу та роботи над його розвитком.

Як бачимо, зміни, що відбуваються у сучасному світі, підвищують вимоги до управлінського персоналу, його професіоналізму, навчання і перепідготовки. Однак, як відмічали у своїй книзі «Розкутий менеджер» М. Вудкок і Д. Френсіс, сьогодні організації не в змозі узяти на себе розвиток усіх працівників. Це призвело б до швидкого вичерпання її ресурсів та підриву її стабільності [Вудкок М. Раскрепощенный менеджер: Монография / М. Вудкок, Д. Френсис / Пер. с англ. – М. : Дело, 1991. – 320 с., с. 23]. Тому для кожного управлінця стає актуальним самостійне підтримання свого високого виробничого потенціалу, забезпечення постійного професійного росту і розвитку. В Україні, як і більшості країн пострадянського простору, ця ситуація посилюється кризовим станом економіки та практичною відсутністю традицій наукового менеджменту. В той час як саморозвиток і самоуправління персоналу може стати дієвим фактором виживання організації в умовах ринкової економіки.

Таким чином, мотивація кожного працівника організації (від простого виконавця до вищого керівництва) скерувати процес управління не тільки назовні, але й всередину (на власні ресурси) є відповіддю на ті виклики, що постають сьогодні перед організацією та її працівниками. Безсумнівно, праві були німецькі дослідники проблем практичного самоменеджменту і ділової кар'єри Бербель і Хайнц Швальбе, які стверджували «Щоб досягти успіху, необхідно вміти керувати собою» [Швальбе Б. Личность, карьера, успех: монография / Б. Швальбе, Х. Швальбе / Пер. с нем. – М. : АО Издат. группа «Прогресс-Интер», 1993. – 248 с.]. Саме потреби у мотивації творчого потенціалу кожного працівника і неможливість задовольнити її у межах традиційного менеджменту та зусиллями самих організацій викликали до життя процес психологізації та соціологізації менеджменту, на хвилі

якого й виник такий новий науковий напрямок як самоменеджмент. Він відкриває перспективи для дослідження і практичної реалізації індивідуальної ділової кар'єри, підвищення особистої і ділової культури, творчого потенціалу працівника тощо.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 2. Складові самоорганізації особистості

План

1. Самоорганізація особистості: сутність поняття.
2. Рівні самоорганізації: когнітивний, практичний, корекційний та їх елементи.

1. Самоорганізація особистості: сутність поняття.

У попередніх параграфах ми більше уваги приділили поняттю «самоменеджмент», але варто розглянути також і поняття «самоорганізація», хоча деякі автори їх і ототожнюють. На нашу думку, таке повне ототожнення не є коректним. Самоорганізація – це процес значно ширший аніж самоменеджмент. Отже, розглянемо поняття «самоорганізація».

Самоорганізація – термін, який вживається для визначення процесів виникнення складних структур при відсутності нав'язаного зовнішньою дією порядку. Самоорганізація виникає у відкритих нелінійних, нерівноважних системах. Одним із проявів самоорганізації вважається виникнення та існування життя, психіки, людської особистості, суспільства [Келасьєв В. Н. Самоорганізація цілості: психо- и соціогенез / В. Н. Келасьєв, Г. Н. Васильєв. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2003. – 204 с.]. Процеси самоорганізації вивчає сучасний міждисциплінарний розділ науки – синергетика.

Людина як частина об'єктивної дійсності (матерії) не існує без руху, внутрішньо властивого їй, а тому виступаючого у формі саморуху, в результаті чого утворюється її особистість. Людська особистість – це система, яка складається із значної кількості структурних елементів, зв'язки між якими підлягають імовірнісним закономірностям. А тому її саморух відбувається в

ході й через процеси *самоорганізації* – процеси, в ході яких створюється, підтримується, відтворюється чи вдосконалюється структура особистості і які спрямовані на збереження цілісності останньої.

Таким чином, *самоорганізація особистості* – це її здатність до інтегральної регуляції природних, психічних, особистісних станів, якостей, властивостей, котра здійснюється свідомо, вольовими та інтелектуальними механізмами і проявляється в мотивах поведінки і реалізується в упорядкованості життєдіяльності.

Самоорганізація особистості нерозривно пов'язана з цілою низкою процесів, таких як самоспостереження, самопізнання, самоусвідомлення, самовизначення, саморегуляція, саморозвиток, самонормування, самоконтроль тощо. Саме вони й забезпечують цілісність і самодостатність будь-якої системи, в тому числі й такої як людська особистість.

2. Рівні самоорганізації: когнітивний, практичний, корекційний та їх елементи.

Розглянемо детальніше складові самоорганізації особистості. Їх доцільно об'єднати у певні блоки, які хоч і пов'язані між собою, але мають самостійне значення.

Когнітивний рівень (блок) («Що я можу знати?»)

Самоспостереження означає безпосередній підхід до власної структури, зосередження на своїх сутнісних силах як на об'єктах пізнання.

Самопізнання – це пізнання особистістю власних сутнісних сил. Воно можливе тільки за допомогою дії. В наслідок самопізнання людина починає усвідомлювати на що вона здатна. У свідомості людини складається цілісний образ самого себе – самоусвідомлення.

Самоусвідомлення – процес свідомої концентрації знань про власні сутнісні сили з формуванням узагальненої картини своєї структури.

Зрозумівши свої здібності і потреби, особистість ототожнює себе з певними соціальними групами і через самоідентифікацію (ієрархізацію різних соціальних ролей у власній свідомості) поступово приходять до *самовизначення*.

Самовизначення завершує необхідне для конкретного акту практичної діяльності пізнання особистістю її сутнісних сил і в рамках практичного блоку самоорганізації особистості як системи передбачає цілу низку інших процесів активної діяльності: самообмеження, саморегуляція, самопрограмування, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація.

Самообмеження – процес фільтрації можливих в даних конкретних умовах дій. Самообмеження особистості означає вибір людиною однієї потреби для нагального задоволення. Особистість обирає певну сферу діяльності, в якій може предметно реалізувати власні сутнісні сили.

Під *саморегуляцією* розуміється властивість систем різних рівнів зберігати внутрішню стабільність завдяки їх скоорденованим реакціям, що компенсують впливи зовнішнього середовища. Як складовий елемент самоорганізації особистості *саморегуляція* представляє собою активність, яка спрямована на досягнення суб'єктом поставленої мети і передбачає створення певної моделі поведінки, а також її корегування в ході діяльності.

Самопрограмування – вироблення ідеального образу свого життя через свідоме і цілеспрямоване планування власної діяльності.

Самовдосконалення – діяльність, спрямована на виправлення самою особистістю усвідомлених недоліків у структурі власних сутнісних сил. Це здійснюється через самотренування і самоосвіту. *Самотренування* як діяльність із підвищення ефективності функціонування сутнісних сил за допомогою повторюваних дій виступає напруженою працею, кінцева мета якої – якісно робити те, що людина хоче робити. *Самоосвіта* – це діяльність із самостійного підвищення кваліфікації, рівня власної освіченості за рахунок свідомого розширення спектру своїх можливостей. Цей процес передбачає *самовиховання* (свідоме впорядковування існуючої структури сутнісних сил відповідно обраній меті) та *самонавчання* як діяльність із отримання нових знань без допомоги сторонньої особи, що навчає.

Процеси самовдосконалення спрямовані на підвищення якості впорядкованої структури сутнісних сил і сприяють послідовному зближенню їх для задоволення нагальної потреби.

Самоактуалізація особистості – процес максимальної концентрації сутнісних сил для наступної ефективної діяльності в

напрямку обраної мети. Від розуміння власних одиничних здібностей через прийняття на себе відповідальності людина в процесі самоактуалізації отримує єдність сутнісних сил, здатну до діяльності з утворення другої природи. Таке максимальне злиття сутнісних сил є необхідною передумовою і запорукою ефективного перебігання процесу *самореалізації* особистості.

До процесів *корекційного блоку* ми відносимо самоаналіз, самооцінку з формуванням самомоделі, самоконтроль і самоуправління.

Самоаналіз – це процес мисленнєвого розчленування структури особистості на окремі складові елементи для розгляду кожного з них. Він спричинює *самооцінку* – судження людини про власні сутнісні сили (порівняно з іншими людьми або з визнаним еталоном) з виявленням сильних і слабких сторін самої особистості. Результатом самооцінки стає *само модель* як синтез перевічених практикою знань про окремі складові структури особистості.

Перевірені практикою знання про власну структуру надають людині здатності до *самоконтролю* – діяльності, спрямованої на утримання власної активності як у рамках своїх можливостей, так і в рамках законів об'єктивної дійсності (зокрема в межах суспільних інтересів). Самоконтролювання особистості рідко відбувається без процесу її *самоуправління*.

На відміну від самоконтролю як простого (часто інтуїтивного, неусвідомленого) обмеження себе, процес самоуправління передбачає цілеспрямованість і усвідомлені перспективи діяльності, а тому сприяє самоспостереженню і подальшій самоорганізації на більш високому рівні.

Таким чином, ми детально розглянули самоорганізацію особистості з усіма притаманними їй процесами, що також можна представити у вигляді таблиці (Див. Додаток «Таблиці і схеми»)

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 3. Особистість як об'єкт наукового аналізу в самоменеджменті

План

1. Поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність» та їх співвідношення.
2. Підходи до розуміння особистості в системі соціогуманітарного знання: філософський, психологічний, соціологічний.
3. Співвідношення біологічного, психічного й соціального в особистості.
4. Характеристики особистості.

1. Поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність» та їх співвідношення.

Виходячи із назви курсу «Самоорганізація особистості» ми можемо зробити висновок, що головним об'єктом пізнання даного курсу виступає *людська особистість*. Отже, для того щоб чітко усвідомити яким чином буде здійснюватися її самоорганізація, насамперед необхідно з'ясувати, що ж таке «особистість». Для цього спочатку необхідно здійснити аналіз понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».

Людина – це родове поняття, яке означає, що певна істота належить до роду людського *Homo sapiens*. Людина – це біосоціальна істота. Тобто, природа її біологічна. Організм людини функціонує за усіма біологічними законами. А от сутність людини соціальна. Саме як людина, з усіма своїми видоспецифічними рисами, вона може проявитися тільки у соціумі, у середовищі собі подібних. До найважливіших видових рис людини належать:

- прямоходіння,
- наявність особливого органу, здатного до праці – руки,
- високорозвинутий мозок,
- наявність вищої форми відображення – психіки, свідомості,
- здатність до мислення,
- членоподільна мова,
- здатності до праці,
- створення і виконання соціальних норм.

Індивід – це одиничний представник роду людського. Як представник роду, він має усі родові ознаки. Крім того, індивід має індивідні ознаки, зумовлені конституційними особливостями тіла,

індивідуальними особливостями структури мозку, психіки, природними задатками.

Індивідуальність – це людська особистість у прояві індивідуальної своєрідності, неповторності, самості. Український вчений І.І. Резвицький у своїй праці «Особистість. Індивідуальність. Суспільство» писав: «якщо особистість – це вершина розвитку людини, то індивідуальність – це глибина прояву людської особистості» [Резвицький, с.].

Поняття «особистість» має найбільшу кількість визначень. Так, наприклад, американський психолог Гордон Олпорт стверджує, що їх більше 50-ти.

Причому слід зазначити, що існують і різні підходи до тлумачення особистості: психологічний, соціологічний.

Що ж таке особистість?

По-перше, термін «особистість» характеризує «надприродну», соціальну властивість людини.

По-друге, цим терміном визначається конкретний індивід як суб'єкт діяльності.

По-третє, під особистістю розуміється соціальна властивість індивіда як сукупність соціальних рис, характеристик, які інтегрувалися в процесі суспільної взаємодії.

Виходячи із вищезазначеного можна дати наступне визначення:

Особистість – це інтегральна (цілісна) сукупність соціальних властивостей людини, що формується та видозмінюється протягом усього життя у результаті складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку, активної взаємодії із соціальним середовищем. Соціальні властивості особистості проявляються у її поведінці, спілкуванні, діяльності.

Формування особистості є результатом включення людини до існуючої системи соціальних відносин шляхом засвоєння нею соціальних функцій, а також усвідомлення своєї приналежності до соціуму. На рис. 1 зображене співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість».

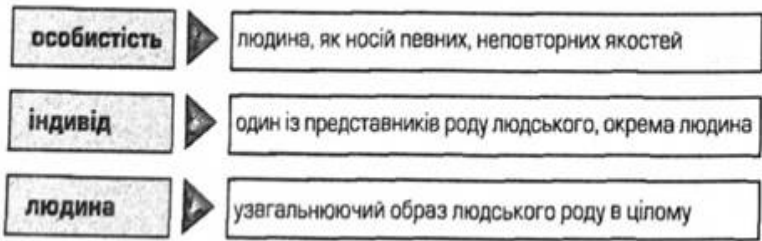

Рис. 1. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість».

2. Підходи до розуміння особистості в системі соціогуманітарного знання: філософський, психологічний, соціологічний.

Витоки філософського пізнання проблеми особистості можна знайти в філософії Стародавньої Індії, де людина мислилась як частина світової душі, а людське життя розумілось як певна форма нескінченного ланцюга перероджень. У ранній античній філософії, де людина мислилась як частина Космосу, особистість розглядалася як мікрокосм, що був відображенням макрокосму. У класичній античній філософії, зокрема в працях *Платона*, який у людській душі, що тотожна соціуму, виокремлював три начала – розумне, афективне, жадаюче. Аристотель розглядав особистість як політичну істоту. У середньовічній філософії, зокрема в працях *Августина Блаженного* і *Фоми Аквінського*, які наголошували на божественній сутності людини, хоча перший обстоював протилежність незалежних душі і тіла, а другий наголошував на особистісній їх єдності.

З епохи Відродження виокремлюється *особистість* у сучасному її розумінні, тобто не просто як окремість, що не зводиться до спільноти, а як самоцінна соціальна індивідуальність, самостійно діючий соціальний суб'єкт. Про це свідчать у тому числі етимологічні дослідження, які демонструють, що саме до цього часу належить наповнення поняття «особистість» (*personality* - англ., *personnalite* - франц.) сучасними змістовими значеннями самостійності, унікальності, індивідуальності, з чітко вираженим соціальним характером унікальності, що було пов'язано з необхідністю протиставлення середньовічного поняття

«людина», яке тлумачилося як результат божественного промислу, продукт вищих сил.

Саме з епохи Відродження у соціально-філософській думці розгортається великий дискурс з приводу природи і сутнісного наповнення особистості, який триває і сьогодні. Починаючи з праць італійських гуманістів, які підносять свободу, розум, активність, дієвий стиль життя, прагнення до земного самоствердження і щастя як структурні складові особистісного начала і до теперішнього часу особистість розглядається як самостійний соціальний суб'єкт, здатний активно впливати на оточуючий світ і на своє власне життя.

Таким чином, філософські визначення особистості перетинають кілька змістових ліній, які використовуються для розуміння особистості як істоти:

- 1) природної;
- 2) мислячої (духовної);
- 3) діяльної;
- 4) предметної і, нарешті,
- 5) соціальної (суспільної).

У психологічній науці особистість розглядається через призму багатьох концепцій, які так і називаються – концепції особистості. Це:

- аналітична психологія (К.Юнг),
- антропологічна теорія (Ч.Ломброзо),
- біхевіоральні теорії особистості,
- гештальттерапія (Ф.С. Перлз),
- гуманістична психологія (К.Р. Роджерс),
- розуміюча психологія (Е.Шпрангер), та багато інших.

Ураховуючи класичні підходи, сучасні психологічні концепції у визначенні особистості базуються переважно на внутрішніх особливостях людини з урахуванням впливу зовнішніх факторів. Зокрема, С.Л. Рубінштейн визначає особистість як сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються зовнішні впливи [Рубінштейн, с. 127].

Отже, кожна філософська система і психологічна концепція вирізняється однобічністю і певним перебільшенням однієї лінії у визначенні природи особистості, а значить, недооцінкою інших аспектів, а тим паче їх органічної єдності, яка набуває першочергового значення для цілісного розуміння особистості.

Соціологічна наука також не оминула своєю увагою дослідження особистості. На розвиток соціологічних уявлень про особистість істотно вплинули філософія і психологія. Тому особистість в соціології розглядається, з одного боку, як носій індивідуального начала, з іншого – як суб'єкт соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, а такожі як суб'єкт соціокультурного життя.

Особливість соціологічного підходу полягає в тому, що особистість вивчається переважно на рівнях загального та особливого, тобто особистість як член суспільства і представник певної соціальної групи. У соціологічному дослідженні розглядається середньостатистична особистість, особистість як соціальний тип. На відміну від психології, соціологія відразу намагається дати відповіді на питання про соціальну поведінку особистості, представити особистість у всьому різноманітті соціальних зв'язків. У зв'язку з цим в ході вивчення особистості в контексті соціальних зв'язків, ми повинні дати відповіді на питання про формування особистості в соціальному оточенні, місця, що займає особистість в соціальному просторі, її включеності в соціальні групи, сприйнятті особистістю культурних норм, відхиленнях від цих культурних норм.

Таким чином, у соціології міцно закріпилося розуміння особистості як соціально-типової характеристики людини, як сукупності соціальних ролей, що визначаються соціальним статусом (становищем у суспільстві).

3. Співвідношення біологічного, психічного й соціального в особистості.

Дискусія про природу особистості, що точиться зі стародавніх часів, у другій половині ХХ ст. набула апогею, зокрема в науковій літературі СРСР. Хоча у більшості випадків роботи радянських вчених базувались на принципах марксистсько-ленінської методології і були певною мірою ідеологічно заангажовані, вони містять велику кількість наукоємного матеріалу, який цілком вписується у загальносвітові традиції інтерпретації проблеми людини і особистості. Йдеться про праці таких авторів, як Б.Ананьєв, В.Ануфрієв, В.Асєєв, І.Бекешкіна, В.Богданов, А.Бодалєв, А.Зворикін, А.Леонтьєв, К.Платонов,

В.Сержантов, І.Фролов та інші. Ключовими питаннями, що обговорювались згаданими науковцями, були:

по-перше, про співвідношення біологічного, психофізіологічного і соціального;

по-друге, питання про індивідуальність і неповторність особистості;

по-третє, про роль конкретної ситуації у її формуванні.

Особливою гостроти в той час набуло обговорення проблеми співвідношення біологічного і соціального. Найчастіше її розглядали в аспекті розвитку і формування людських здібностей, з приводу якого також мала місце значна різноманітність поглядів. Сутність однієї із концепцій полягає у тому, що формування людських здібностей розглядається як засвоєння історичного досвіду попередніх поколінь у специфічній формі засвоєння предметів культури (соціологізаторський підхід). Водночас у більшості випадків визнається роль біологічних начал і природних задатків у розвитку здібностей особистості (біологізаторський підхід).

Підсумком багаторічної полеміки з приводу співвідношення природного і соціального на початку 80-х років ХХ ст. було визнання того, що розуміння сутності особистості не можна наблизити, ні йдучи шляхом біологізаторства (панбіологізму), коли людські здібності визначаються лише генетично зумовленими властивостями, а соціальні умови розглядаються як просте тло діяльності, ані йдучи шляхом однієї соціологізації (пансоціологізму), коли особистість перетворюється в порожнє вмістилище зовнішніх впливів, коли здібності повністю детермінуються соціальним середовищем.

Таким чином, дедалі більше набувала поширення ідея про складну й багатоманітну природу особистості, згідно з якою вона є живою системою, єдністю фізичного та духовного, природного та соціального, успадкованого та набутого. Проте навіть у такій інтерпретації вітчизняні філософи пріоритетну роль віддавали соціальному, аргументуючи останнє тим, що саме залучення до соціуму (норм права і моралі, побуту, правил спілкування та граматики, естетичних смаків тощо) формує мислення та поведінку особистості, робить з неї представника певного способу життя й культури.

Сучасне бачення природи особистості полягає у тому, що вона не біосоціальна, а більш специфічна. Її специфічність можна окреслити принаймні трьома ознаками.

По-перше, у тривалій дискусії з приводу співвідношення біологічного і соціального нібито забули про третій фактор – психічний. Адже природа особистості визначається не лише задатками (біологічним) і соціальним середовищем і вихованням (соціальним), а й внутрішнім «Я», тобто психічним. Під «психічним» розуміється внутрішній душевно-духовний світ людини – її свідомі і несвідомі процеси, воля, переживання, пам'ять, характер, темперамент тощо.

По-друге, біологічне в особистості відрізняється від природно-біологічного, хоч і не є чимось надприродним. Це біологічне соціалізоване і окультурене, таке, що змінило свою суть у процесі соціокультурного розвитку. Людська особистість має нову якість, суть якої наука до кінця ще не збагнула. Її природу можна пояснити через поняття «культура», «духовність», біологічне і соціальне в яких знаходиться в перетвореному (соціалізованому, окультуреному) вигляді.

4. Характеристики особистості.

В сучасній науковій літературі для характеристики специфічних рис особистості застосовують категорії «властивості», «якості» й «особливості». Заслуговує на увагу дослідження К.Платонова з приводу співвідношення цих понять. Згідно з автором найбільш широкою категорією є *властивість*, яка відбиває все, що притаманно людині як індивідові.

Особливість є тією властивістю, яка відрізняє індивіда від інших. Вона може бути стійкою і значущою, значущою лише за певних умов або зовсім незначною. *Якість* являє собою найбільш суттєву властивість, що дає будь-якому феномену визначеність. Зі зміною якості особистості змінюється її сутність. Якість – це завжди властивість, але не будь-яка властивість є якістю. Найбільш суттєвими якостями дослідник вважає атрибути особистості, якими є її усвідомленість, динамічність, активність і неповторність.

К.Платонов якості особистості класифікує за чотирима критеріями, в основу яких закладені ті чи інші психічні явища. Заслуговує на особливу увагу його типологія якостей за критерієм

відповідності чотирьом основним підструктурам особистості та характеру і здібностям, що накладені на них. До першої підструктури особистості належать соціально зумовлені змістовні риси особистості (спрямованість в її різноманітних формах, відносини, моральні якості особистості тощо); до другої - знання, навички, вміння та звички, поряд з особистісним досвідом; до третьої - риси особистості, що залежать від індивідуальних особливостей психічних процесів як форм відображення дійсності; в четвертій біопсихічній підструктурі особистості вродженість процесуального різко пересилює надбаність [Платонов, с. 134].

Таким чином, той чи інший набір природних, соціальних, моральних, психологічних, естетичних та інших якостей особистості визначає її індивідуальність. Всі люди унікальні і неповторні, але водночас у багатьох людей є багато соціально спільного, на основі якого розробляються типології особистості.

Література

Основна: 1, 2, 5, 9, 11.

Додаткова: 4, 10, 12, 14.

Лекція 3. Структура особистості та її підструктури

План

1. Поняття «структура» і «структура особистості».
2. Підходи щодо розуміння структури особистості та її компонентів.

1. Поняття «структура» і «структура особистості».

Особистість – це складна динамічна система, відкрита для взаємодії із зовнішнім середовищем. Цей постулат стосовно розуміння особистості як системи, покладено в основу означеної теми «Структура особистості». Але перш ніж досліджувати структуру особистості, варто розглянути загальнонаукові поняття «система» і «структура».

Система – це цілісна сукупність елементів, у якій усі елементи настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають по відношенню до зовнішнього середовища й інших систем як єдине ціле. Елемент – це елементарна (найменша) частка у складі даного цілого, яка виконує у ньому певну функцію. Системи можуть бути простими й складними. Складною є система, у котрій

елементи самі по собі розглядаються як системи. Будь яка система є цілісність яка представляє собою єдність частин [Спиркин].

Таким чином, система – це об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід і один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку при надходженні керуючих впливів.

Елементи в системі розташовані не хаотично, а впорядковано, тобто структуровано.

Отже, *структура* (від лат. structure – будова, розташування, порядок) – це сукупність внутрішніх зв'язків, внутрішній устрій об'єкту. Структура відбиває упорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкту, що забезпечують його сталість, стабільність, якісну визначеність. Структурні зв'язки різного роду пронизують всі процеси, які відбуваються у системних об'єктах.

На думку англійського вченого Бертрана Рассела (1872-1970), виявити структуру об'єкта – це означає відтворити засоби, за допомогою яких взаємодіють його окремі частини.

Поняття структури і близькі до нього, такі як зв'язок, відношення, взаємодія, відіграють важливу роль у теорії систем і при використанні системного підходу в різних сферах діяльності. Структури можна розрізняти за:

- сферами існування – матеріальні (фізичні, біологічні, хімічні) і ідеальні (психічні, пізнавальні, логічні);
- характером зв'язків – порядкові, композиційні, топологічні;
- спрямованістю – субстанціальні і функціональні;
- типом зв'язків – прості і складні.

Як вже зазначалось раніше, особистість людини – це складне утворення (система), що складається з багатьох компонентів. Природно виникає питання про об'єднання їх у певні взаємопов'язані між собою групи, які і називають структурою особистості.

Дослідження структури особистості зумовлюється:

1. Необхідністю з'ясування окремих елементів особистості.
2. Пізнанням зв'язків між найсуттєвішими з них.
3. Розумінням сутності особистості як цілісної структури, яка має нові якісні ознаки.

Отже, саме структура особистості дає змогу краще зрозуміти ступінь прояву тих чи інших властивостей особистості.

З позицій самоменеджменту для майбутнього управлінця важливо структурування і дослідження, в першу чергу, своєї власної особистості. Це така ж важлива частина професійної діяльності, як, наприклад, знання законів суспільного розвитку чи вміння аналізувати перебіг соціальних процесів.

2. Підходи щодо розуміння структури особистості та її компонентів.

Науковий інтерес до структури особистості оформлюється в самостійний напрямок наукових досліджень у середині XIX століття. Найвідоміші підходи до виділення структурних компонентів особистості здебільшого беруть початок з філософських і психологічно орієнтованих учень.

Згідно з поглядами Теодюля Рібо (1839-1916) структура особистості охоплює багато в чому залежні від будови тіла *прагнення, бажання і почуття* людини. На думку французького психолога Альфреда Біне (1857-1911), головними елементами структури особистості є *пам'ять і характер*. За концепцією німецького філософа, психолога, фізіолога Вільгельма Вундта (1832-1920), перший рівень структури особистості становлять *відчуття*, другий – *почуття та емоції*, а третій – зв'язок між *волею та усвідомленням власного «Я»*.

Всупереч практиці відокремлення у структурі особистості певних ознак та елементів, американський філософ і психолог Уільям Джемс (1842-1910) виділяє *органічний, соціальний і духовний* рівні її структури. Рівень органічної структури визначає прагнення фізичної (тілесної) частини особистості, соціальний – діяльність суспільно залежної людини, а духовний – ступінь розвитку етичних та інтелектуальних устремлінь. Американський психолог Гордон Олпорт (1897-1967) розкриває структуру особистості у термінах системного підходу, звертаючи увагу на її відкритість зовнішньому світу, здатність перетворювати себе і навколишнє середовище завдяки реалізації планів, проектів і цілей.

З середини XX ст. у радянській психології також здійснюються спроби з'ясувати загальну структуру особистості. Серед багатьох робіт з теорії особистості особливо виділяються

наукові праці С. Л. Рубінштейна, В. М. Мясищева А. Г. Ковальова, Б. Г. Ананьєва, К. К. Платонова та інших.

Так, С. Л. Рубінштейн включає в структуру особистості її направленість, характер і здібності. Направленість – реалізується у потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, домінуючих мотивах діяльності, поведінки і світогляду.

В. М. Мясищев структуру особистості представляє як сукупність домінуючих відношень особистості до себе, інших людей і предметів зовнішнього світу. Згідно з В. М. Мясищевим, «питання структури – це... відношення змістовних тенденцій, котрі, реалізуючись у різних видах діяльності, пов'язані з умовами життя відповідного історичного моменту, впливають з основних відношень, тобто прагнень, вимог, принципів та потреб» [Мясищев В. Н. Психология отношений: Монография / В. Н. Мясищев. – М. : МПСИ, 2005. – 158 с., с. 64].

А. Г. Ковальов розглядає особистість як цілісний духовний облік людини, а її структуру представляє як синтез складних підструктур:

- підструктури природних властивостей (темпераменту);
- психічної підструктури (здібності, вольові, інтелектуальні і емоційні властивості);
- соціальної підструктури або підструктури направленості (система потреб, інтересів, ідеалів).

Усі ці підструктури виникають із взаємозв'язків психічних властивостей індивіда і разом складають її структуру. Структура особистості характеризує стійкий, постійний рівень активності особистості і забезпечує її найкраще пристосування до зовнішнього середовища.

Б. Г. Ананьєв вважає, що в структуру особистості входять такі елементи:

- комплекс статево-вікових, нейродинамічних, конституційно-біохімічних властивостей;
- комплекс психофізіологічних функцій, органічні потреби, темперамен і задатки;
- комплекс соціальних функцій-ролей і статусів;
- мотивація поведінки і ціннісні орієнтації;
- структура і динаміка відношень.

Цікавим, на нашу думку, є погляд на структуру особистості, представлений К. К. Платоновим. В структурі особистості автор

виокремлює два аспекти: біологічно обумовлений і соціально обумовлений. А в них окремо виділяє чотири рівні:

- перший (нижчий) рівень – ті риси особистості, які обумовлені біологічно: вікові, статеві, особливості нервової системи, темперамент;
- другий рівень – психічно обумовлений: психічні процеси і властивості (сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, увага, здібності, емоції тощо);
- третій рівень – соціально обумовлений: соціальний досвід, знання і вміння, засвоєні в процесі соціального життя, характер;
- четвертий (вищий) рівень – рівень направленості (духовний), який визначає спосіб буття особистості. Він складає ядро особистісного «Я», завдяки якому особистість виступає не просто як окремий емпіричний індивід, а саме як конкретна, неповторна особистість з внутрішнім світом: світоглядом, цінностями, ідеалами, інтересами і цілями, уявленнями про сенс життя.

Усе це розмаїття властивостей, рис, якостей особистості формує її цілісну структуру.

Таким чином, на основі представлених підходів щодо структури особистості, ми ще раз переконуємося у тому, наскільки це складний об'єкт і для наукового аналізу, і для власного розуміння.

З точки зору самоменеджменту найбільш корисним може бути таке розуміння структури особистості, в якому її елементи можуть емпірично вимірятися (діагностуватися). За такої умови особистість може змінювати, корегувати свої риси і якості.

Література

Основна: 1, 2, 9, 10, 12.

Додаткова: 4, 7, 11, 12, 13, 19.

Лекція 4. Природно-біологічна підструктура особистості

План

1. Складові природно-біологічної підструктури особистості.
2. Вроджене та спадкове як фактори формування природно-біологічної підструктури особистості.
3. Темперамент
4. Задатки

1. Складові природно-біологічної підструктури особистості

Людина – істота природна, але біологічне і процеси історичного розвитку під впливом соціальних умов змінилося, набуло своєрідних специфічно людських особливостей. Тим не менш, не дивлячись на те, що сутність людини сьогодні вимірюється не біологічними, а соціальними якостями, природно-біологічна складова продовжує відігравати значну роль у формуванні людської особистості. Так, психіка людини може сформуватися та успішно функціонувати лише за певних біологічних умов: температура тіла, обмін речовин, наявність головного мозку тощо. Існує достатня кількість подібних біологічних параметрів, без наявності яких людська психіка нормально функціонувати не буде, відповідно, не може сформуватися й особистість. Тому, більшість науковців у структурі особистості виділяє природно-біологічний рівень.

Можна назвати наступні природні особливості організму людини, що мають особливе значення для формування і розвитку особистісних якостей: вік, стать, конституція тіла, рівень гормональної активності, нейродинамічні особливості мозку, асиметрія великих півкуль *тощо*. Всі ці ознаки впливають на психічні прояви людини і характеризують її як індивіда, а також впливають на формування особистості.

Пригадаємо, *індивід* – це характеристика людини як біологічної істоти, як представника свого роду *Homo sapiens*. Індивід – є продукт біологічної еволюції.

2. Вроджене та спадкове як фактори формування природно-біологічної підструктури особистості

Ознаки індивіда є спадковими та вродженими утвореннями.

Спадкове – це те, що передається людині від її предків (морфологічні, фізіологічні, біохімічні особливості організму) через генотип.

Спадково людина отримує:

- будову нервової системи, органів чуття;
- фізичні ознаки – загальні для всіх (скелет, руки, прямоходіння тощо);
- особливості типу вищої нервової діяльності;
- біологічні потреби (їжа, самозбереження...) та інше.

Вроджені передумови – те що людина отримує в процесі внутрішньоутробного розвитку.

Іноколи можна спостерігати вроджені відхилення, причинами яких є:

- мутації (зміни у генетичному апараті, хвороба Дауна (наявність зайвої хромосоми);
- вплив на вагітність деяких тератогенних факторів: інфекційні захворювання, радіоактивне опромінювання, ліки.

Індивідні особливості продовжують формуватися та змінюватися в онтогенезі. Наприклад, астенічну будову тіла за допомогою занять спортом можна зробити атлетичною; а атлетичну – не підтримуючи тонус м'язів, не слідкуючи за балансом та об'ємом їжі, чи перехворівши – пікнічною.

Також до біопсихічних властивостей належать біологічні потреби (голод, спрага, сексуальний потяг тощо), прості емоційні реакції (радість, гнів, страх тощо) і психофізіологічні функції (сенсорні, моторні, вербально-логічні). Ці три підструктури підвладні безпосереднім впливам віку (ріст, дозрівання, зрілі зміни, старіння, старість) та нейродинамічним і конституційним особливостям людини. Всі ці ознаки впливають на розвиток та прояв задатків і темпераменту.

3. Темперамент

Темперамент (від лат. temperare – змішувати в належних співвідношеннях, підігрівати, охолоджувати, уповільнювати, керувати) характеризує динамічний бік психічних реакцій людини – їх темп, швидкість, ритм та інтенсивність. Тобто, темперамент – це характеристика особистості з боку динамічних особливостей її психічної діяльності, тобто темпу, швидкості, ритму, інтенсивності психічних процесів і станів.

Можна ще так визначити темперамент – це індивідуальні особливості людини, що визначають динаміку протікання її психічних процесів і поведінки. Під динамікою розуміють темп, ритм, тривалість, інтенсивність психічних процесів, зокрема емоційних процесів, а також деякі зовнішні особливості поведінки людини – рухливість, активність, швидкість або сповільненість реакцій тощо.

Виділяють такі основні компоненти, що визначають темперамент.

1. Загальна активність психічної діяльності та поведінки людини виражається в різному ступені прагнення активно діяти, опановувати й перетворювати оточуючу дійсність, виявляти себе в різноманітній діяльності. Вираження загальної активності в різних людей різна. Можна відзначити такі крайнощі: з одного боку, млявість, інертність, пасивність, а з іншого – велика енергія, активність, пристрасність і стрімкість у діяльності. Між цими двома полюсами знаходяться представники різних темпераментів.

2. Рухова, або моторна, активність, показує стан активності рухового й мовленнєвого апарату. Виражається в швидкості, силі, різкості, інтенсивності м'язових рухів і мовлення людини, його зовнішньої рухливості (чи навпаки, стриманості), балакучості (чи мовчазності).

3. Емоційна активність виражається в емоційній вразливості (чутливість до емоційних впливів), імпульсивності, емоційній рухливості (швидкість зміни емоційних станів, їх початку й припинення).

За співвідношенням цих компонентів виділяють чотири основних типи темпераменту:

- *холерик* (людина, нервова система якої визначається перевагою збудження над гальмуванням. Через це вона дуже швидко реагує на зовнішній вплив, причому часто нерозважно. Холерик нетерплячий, і коли захоплюється, то його важко зупинити. Чекання здатне вивести його із себе. Він виявляє поривчастість, різкість рухів і неприборканість);
- *сангвінік* (людина із сильною, зрівноваженою, жвавою нервовою системою. Він має високу швидкість реакції, його вчинки обмірковані. Завдяки життєрадісності сангвініку властива висока опірність труднощам життя. Він любить жарт, часто стає організатором, душею компанії. Жвавість нервової системи обумовлює мінливість його почуттів, прихильностей, інтересів, поглядів, високу пристосовуваність до змін умов життя. Це товариська людина, що легко вступає в контакт із новими людьми, і тому в неї широке коло знайомств, хоча вона і не відрізняється сталістю в спілкуванні і прихильностях);
- *флегматик* (людина із сильною, зрівноваженою, але інертною нервовою системою. Внаслідок цього на зовнішні впливи реагує повільно, неговіркий. Емоційно зрівноважений, його важко розсердити, розвеселити. Настрій стабільний, рівний.

Навіть при серйозних неприємностях флегматик залишається зовні спокійним. Флегматик має високу працездатність, добре опирається сильним і тривалим подразникам, але не здатний швидко реагувати в несподіваних важких ситуаціях);

- *меланхолік* (людина з слабкою нервовою системою, яка має підвищену чутливість навіть до слабких подразників, а сильний подразник може викликати в неї зрив, розгубленість. Саме тому в стресових ситуаціях (іспит, змагання, небезпека) результати діяльності меланхоліка можуть погіршуватися в порівнянні зі спокійною звичною обстановкою. Його підвищена чутливість приводить до швидкого стомлення й падіння працездатності, а для відновлення сил йому потрібний досить тривалий відпочинок. Навіть незначний привід може викликати в нього образи, сльози. Він часто буває подавленим, невпевненим у собі, тривожним; у нього можуть виникнути невротичні розлади).

Проте, помилкою було б вважати, що кожен індивід може розглядатися тільки як представник одного з основних типів темпераменту. Навпаки, у світі майже не можливо зустріти представника «чистого» типу темпераменту. Набагато частіше можна зустріти різні поєднання означених типів з деякою перевагою одного з них за тих чи інших життєвих обставин. У таких випадках мова йде про проміжні форми або перехідні типи, які можуть бути наслідками природних задатків або утворюватися з основних типів протягом життєдіяльності індивіда.

Таким чином, темперамент проявляється в діяльності, поведінці й вчинках людини та має певне зовнішнє вираження. За зовнішніми сталими ознаками можна до певного ступеню судити про деякі властивості темпераменту, його типи.

Говорячи про темперамент, важливо розуміти, що він характеризує динамічність особистості, але не характеризує її переконань, поглядів, інтересів, не є показником цінності особистості, не визначає її можливості (не слід змішувати властивості темпераменту з властивостями характеру чи здібностями). Саме це вказує на те, що темперамент належить до природно-біологічної та психологічної підструктури, а не соціальної.

Але головне полягає в тому, що відмінності за темпераментами - це відмінності не за рівнем можливості

психіки, а за своєрідністю її проявів. Встановлена відсутність залежності між рівнем досягнень, тобто кінцевим результатом дій, і особливостями темпераменту, якщо діяльність протікає в умовах, які можна визначити як нормальні.

Таким чином, незалежно від ступеня рухливості або реактивності індивіда в нормальній, нестрессовій ситуації результати діяльності в принципі будуть однаковими, оскільки рівень досягнень буде залежати головним чином від інших факторів, особливо від рівня мотивації і здібностей.

4. Задатки

Задатки – це анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, які слугують основою (базою) для формування тих або інших здібностей.

Задатки – це якості, завдяки яким у людини можуть успішно формуватися і розвиватися здібності. Без відповідних задатків дуже важко розвинути здібності до їх найвищого рівня – таланту. Але задатки не обов'язково гарантують розвиток здібностей до найвищого рівня, якщо їх не розвивати.

Люди як раз і відрізняються один від одного своїми задатками, і саме цим пояснюється, чому при інших рівних умовах навчання і виховання, у одних людей здібності розвиваються швидше, досягаючи більш високого рівня аніж у інших.

Основна відмінність задатків від здібностей полягає у наступному. Задатки надані (задані – звідси й така назва «задатки») людині від народження або виникають завдяки природному розвитку людського організму. Здібності, навпаки, набуваються в результаті діяльності, навчання. Для того, щоб мати задатки, людині не потрібно прикладати самостійно ніяких зусиль (задатки або надані природою, або ні). Задатки не «вимагають», щоб людина активно включалася у ті види діяльності, з якими ці задатки функціонально пов'язані.

Здібності ж, без активної участі людини у тих видах діяльності, до яких вони належать – не формуються.

Задатки можуть бути різноманітними. Є задатки, котрі пов'язані з загальними і спеціальними здібностями, центральні і периферійні, сенсорні і моторні тощо. До загальних задатків належать ті, що стосуються будови і функціонування організму людини в цілому або окремих підсистем: нервової, серцево-

судинної, шлункової. До спеціальних належать задатки, котрі співвідносяться з роботою відділів кори головного мозку: *інформаційного* (зорового, слухового, рухливого, нюхового, дотикального та інших) та *мотиваційного* (сила і специфіка емоційних процесів і потреб організму).

Периферійні задатки пов'язані з роботою периферійних відділів органів чуття. Сенсорні задатки характеризують процеси сприйняття і переробки людиною інформації, яка сприймається за допомогою різних органів чуття.

Щоб задатки перетворилися у яскраво виражені здібності, необхідно з дитинства створювати умови для їх формування: організовувати заняття дитини технічною, науковою і художньою творчістю, забезпечувати багатоплановість діяльності дитини, широту й різноманітність форм її спілкування.

Підводячи підсумок зазначимо, що природно-біологічна підструктура особистості охоплює біопсихічні типологічні властивості, а саме темперамент, вік, стать, а також патологічні зміни особистості, які більшою мірою залежать від фізіологічних та морфологічних особливостей кори головного мозку. Вона виступає тим фундаментом, на якому зростає психіка людини і формується її особистість.

Література

Основна: 5, 6, 9, 10, 12.

Додаткова: 1, 2, 12, 14, 20, 22.

Лекція 5. Психічна підструктура особистості

План

1. Поняття психіки.
2. Структура психіки: психічні процеси, стани і властивості.
3. Роль і значення психічної підструктури особистості у самоменеджменті.

1. Поняття психіки

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії (мозку, нервової системи), що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності.

У своїй еволюції психіка пройшла ряд стадій: від сенсорної до перцептивної і далі до інтелектуальної форми свідомості.

Найважливіша особливість психічного відображення – його активність. Психічна активність спрямовується на різні об'єкти. *Саме завдяки психіці людина вільно орієнтується у навколишньому світі, пізнає і перетворює його.* Завдяки психіці людина також пізнає себе, в результаті чого вона формує свій внутрішній світ. Усе це становить психічну діяльність людини.

Задовольняючи свої матеріальні та духовні потреби як необхідну умову життя, людина шукає й одержує з навколишнього природного та соціального середовища необхідні для цього джерела, здобуває знання, планує свої дії, визначає засоби й шляхи їх здійснення, напружує сили, щоб досягти поставленої мети, переживає успіхи та невдачі. Саме *психіка* становить основу психічної підструктури особистості.

Таким чином, підводячи підсумок вище сказаному, можна відмітити, що розвиток психіки у філогенезі – це якісні зміни психіки, що відбуваються у рамках еволюційного розвитку живих істот, обумовлені ускладненням їх взаємодії з довкіллям. Найвищою формою розвитку психіки є свідомість. *Свідомість* – це найвища форма розвитку психіки, притаманна тільки людині, що виявляється в складних формах відображення світу, опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей. Через свідомість людина здатна пізнати сутність навколишнього світу, розуміти його та одночасно знати про те, що вона знає або не знає.

2. Структура психіки: психічні процеси, стани і властивості

Психіка складна і різноманітна у своїх проявах.

Складність психіки як явища зумовлена тим, що вона є вищим продуктом біологічного та суспільного розвитку живих істот, вона є засобом орієнтування організму в навколишньому світі й регулятором поведінки в динамічних умовах середовища.

Зазвичай виділяють три великі групи елементів психічної підструктури:

- 1) психічні процеси;
- 2) психічні стани;
- 3) психічних властивості.

Психічні процеси – це динамічне відображення дійсності в різних формах психічних явищ. Психічний процес – це течія психічного явища, що має початок, розвиток і кінець, що проявляються у вигляді реакції. При цьому треба мати на увазі, що

кінець психічного процесу тісно пов'язаний з початком нового процесу. Звідси безперервність психічної діяльності в стані пильнування людини.

Психічні процеси викликаються як зовнішніми діями, так і внутрішніми (подразненням нервової системи), що йдуть від внутрішнього середовища організму.

Усі психічні процеси підрозділяються на:

- пізнавальні – до них відносяться відчуття і сприйняття, уявлення і пам'ять, мислення і увага;

- емоційні – активні і пасивні переживання;

- вольові – рішення, виконання, вольове посилення і т. д.

Психічні процеси забезпечують формування знань, первинну регуляцію поведінки і діяльності людини.

Психічні стани. Під *психічним станом слід розуміти різного виду інтегроване відображення суб'єктом внутрішніх або зовнішніх стимулів без їх виразного усвідомлення.*

Кожна людина щодня випробовує різні психічні стани. Вони тісно пов'язані з індивідуальними особливостями людини, визначають специфіку протікання психічних процесів, особливо у відповідальних і екстремальних ситуаціях. З точки зору самоменеджменту дослідження психічних станів, як складової психічної підструктури особистості, є дуже важливим. На це вказували багато розробників концепцій самоменеджменту, особливо американські автори М. Вудкок і Д. Френсіс. Вони відмічали, що коли особистість не може подолати стрес або депресивний стан, занадто піддається емоціям або, навпаки, надмірно їх стримує, вона має певні обмеження, оскільки у стані стресу, як відомо, людина не здатна приймати будь-які виважені рішення. У пригніченому, депресивному стані особистість, зазвичай, пасивна, безвідповідальна і таке інше. Таким чином, знання і розуміння психічних станів особистості є надзвичайно важливим знанням, оскільки *при одному психічному стані розумова або фізична робота протікає легко і продуктивно, при іншому - важко і неефективно.*

До психічних станів належать прояв почуттів, емоції, страх, тривога, пристрасті, настрої тощо.

Цікаві дослідження є про особливий, творчий стан особистості, який називають натхненням. Саме на це звертав увагу

В. Андреев у своїй концепції розвитку творчої особистості. Центральна ідея концепції полягає у виокремленні у якості інтегральної узагальненої характеристики сучасного менеджера, творчого характеру його особистості, тобто особистості, здатної до неперервного розвитку і самореалізації.

Психічні властивості – вони є вищими і стійкішими регулювальниками психічної діяльності людини, є властивості особистості. Під психічними властивостями особистості слід розуміти стійкі утворення, що забезпечують певний якісно-кількісний рівень діяльності і поведінки, типовий для неї.

Кожна психічна властивість формується поступово в процесі відображення і закріплюється в практиці. Отже, властивість є результатом практичної діяльності особистості.

Властивості особи різноманітні. Їх треба класифікувати відповідно до угруповання психічних процесів, на основі яких вони формуються. Звідси можна виділити властивості інтелектуальної діяльності людини. Для прикладу приведемо деякі інтелектуальні властивості - *спостережливість, гнучкість розуму, вольові - рішучість, наполегливість, емоційні - чуйність, ніжність, пристрасність, ефективність* і тому подібне.

Психічні властивості не співіснують разом, вони синтезуються і утворюють складні структурні утворення особистості, до яких необхідно віднести, :

- 1) здібності;
- 2) характер як систему відношень і способів поведінки;
- 3) переконання;
- 4) життєву позицію.

3. Роль і значення психічної підструктури у самоменеджменті

3 точки зору самоменеджменту знання про психічну підструктуру особистості мають як теоретичне, так і суто практичне значення. Так, розглядаючи природно-біологічну підструктуру особистості, ми отримали певні знання про природу людини, її вроджені і набуті якості. Разом з тим набули також і розуміння того, що людина найменше здатна впливати на цю складову своєї особистості. А от знання про психічну підструктуру допоможуть знаходити відповідні механізми, методи і методики щодо її саморегуляції, самоуправління і самоконтролю.

Свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності забезпечується саме завдяки розвитку її психіки і пов'язане з подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод.

Психічна діяльність особистості передбачає усвідомлення мети, попереднє уявлення тих операцій, які можуть забезпечити її досягнення, їх черговість. Всі вироблені дії, що здійснюються свідомо і мають мету, названі так, оскільки вони похідні від волі людини. Воля потрібна при виборі мети, прийнятті рішення, здійсненні дії, направленої на подолання перешкод особистісного розвитку. Виконуючи різні види діяльності, долаючи при цьому зовнішні і внутрішні перешкоди, особистість формує в собі певні якості: цілеспрямованість, рішучість, самостійність, ініціативність, наполегливість, витримку, дисциплінованість, мужність тощо.

Таким чином, психічна підструктура з точки зору самоорганізації особистості має одне з визначальних значень.

 Література

Основна: 1, 6, 9, 10, 11.

Додаткова: 4, 11, 13, 16, 18.

Лекція 6. Соціальна підструктура особистості

План

1. Поняття соціальної підструктури.
2. Механізми і фактори формування соціальної підструктури.
3. Складові соціальної підструктури.

1. Поняття соціальної підструктури

Ще Демокрит вважав людину малим світом («мікрокосмом»), у якому віддзеркалюється великий світ («макрокосм»), Всесвіт, в тому числі і людське буття, тобто суспільні відносини певного типу суспільства. І саме це віддзеркалення (відображення) суспільних відносин у людині він вважав людською особистістю. Дійсно, є один з підходів до розуміння особистості, який стверджує, що особистість – це сукупність усіх суспільних відносин (марксистське розуміння особистості). Маркс стверджував, що людина є продуктом біологічної еволюції, а її особистість – є продуктом історичного розвитку, і перш за все, того суспільства, в якому протікає її життєдіяльність. Тим самим він підносив соціальну сутність особистості, ігноруючи її природні та психічні властивості.

Сьогодні найбільш науково обґрунтованим підходом до розуміння особистості є, так званий, інтегративний підхід. Саме на основі такого підходу дається визначення особистості як сукупності природно-біологічних, інтелектуальних, морально-вольових і соціально значущих властивостей людини, котрі формуються в процесі діяльності, спілкування у соціальному середовищі (при чому під середовищем розуміється як мікросередовище: родина, друзі, колеги; так і макросередовище – усе суспільство). Саме такий інтегративний підхід дає змогу виокремлювати в структурі особистості чотири взаємопов'язані підструктури: природно-біологічну, психічну, соціальну і духовну.

Природно-біологічна і психічна підструктури та їх складові розглянуті у попередніх лекціях. Більш того, при їх вивченні встановлено, що між ними є існує безумовний зв'язок. Так, будова мозку, особливості діяльності центральної нервової системи, певні вроджені та спадкові якості визначають розвиток психіки, і відповідно психічних процесів, і психічних властивостей.

Дана лекція присвячена дослідженню соціальної підструктури особистості, визначенню її складових елементів та факторів, що впливають на її формування.

Соціальна підструктура особистості характеризує як «зовнішню», так і «внутрішню» співвіднесеність людини з соціумом.

«Зовнішня» співвіднесеність виражається в системі соціальних статусів як об'єктивного становища людини в суспільстві і моделей рольової поведінки. «Внутрішня» представлена сукупністю потреб, інтересів, цілей, мотивів, очікувань, ціннісних орієнтацій, установок, і диспозицій, які формуються на індивідуальному рівні, але в залежності від соціуму і виступають мотиваційним механізмом соціальної поведінки.

Таким чином, соціальна підструктура особистості містить сукупність об'єктивних і суб'єктивних властивостей індивіда, що виникають і функціонують у процесі його різноманітної діяльності, під впливом тих спільнот і об'єднань, в які індивід входить.

2. Механізми і фактори формування соціальної підструктури

Механізмом формування соціальної підструктури особистості є соціалізація. Під соціалізацією розуміється

соціальний процес засвоєння індивідом соціальних норм і правил поведінки, певних знань, моральних і культурних принципів, певного світогляду. Соціалізація відбувається як спонтанно, так і цілеспрямовано. Цілеспрямована соціалізація називається вихованням. В наслідок соціалізації індивід власне і стає особистістю. Перш за все, формується її внутрішня соціальна структура, тобто утворюються такі елементи, яких немає у тварин і які утворюють саму сутність особистості – це знання, соціальні вміння і навички, соціальні потреби, інтереси, цілі, очікування, соціально значущі якості (такі, наприклад, як працелюбність, відповідальність, толерантність, ініціативність) та інші.

Соціалізація характеризується двома важливими моментами: засвоєнням соціального досвіду та його «перерозподілом» до рівня особистісних настанов і орієнтацій. Визначальними в цьому процесі є активність самої особистості і варіативність її поведінки, що пов'язане з поширенням, ускладненням соціальних зв'язків і взаємин та з певною спрямованістю її діяльності.

Процес соціалізації суто індивідуальний і, відповідно, передбачає індивідуалізацію формування особистісних якостей індивіда та охоплює всі етапи життєвого шляху, протягом якого він засвоює і використовує культурні цінності. Кожен етап соціалізації має свої особливості. Зміна вікових стадій супроводжується відповідними психічними механізмами засвоєння культури, спрямованістю нахилів і інтересів, сприйняттям і переробкою різноманітної інформації. Спочатку головним соціальним середовищем для дитини є родина, родичі, які доглядають її, згодом – це товариство однолітків, шкільні групи, вихователі та вчителі освітньо-виховних установ, пізніше – трудовий колектив тощо.

Існують різноманітні засоби та способи соціалізації індивіда. Соціальне середовище, в яке потрапляє дитина і в якому розвивається – це об'єкти і різні явища природи, це створене людством штучне предметне середовище, а передусім – це люди, їхні взаємини, створені ними речі, засоби життєдіяльності, мовні засоби, культура людської цивілізації.

Усі засоби та способи соціалізації спрямовані на засвоєння норм і приписів поведінки індивідом, які встановлені суспільством. Таке засвоєння відбувається шляхом вироблення стереотипів, думок про ті чи інші властивості людини або явищ,

що склалися на основі стандартизованих уявлень і очікувань. Водночас стереотипи є не тільки засобом та умовою соціалізації, а й її продуктом.

Процес соціалізації історично зумовлений. В результаті цього процесу формуються певні соціальні риси особистості, які необхідні для життєдіяльності в конкретному суспільстві. Зміст, стадії, конкретні механізми соціалізації також визначаються структурою цього суспільства.

Найважливішими інститутами соціалізації є родина, школа, товариство однолітків, засоби масової інформації, трудовий (військовий) колектив тощо. Впливи соціального середовища мають, у першу чергу, опосередкуватися рівнем власної активності індивіда у діяльності та поведінці, характером стосунків з іншими людьми, рівнем освіченості та вихованості, індивідуальними рисами характеру, життєвими настановами тощо.

3. Складові соціальної підструктури

Досить складною проблемою у дослідженні соціальної підструктури особистості є практична фіксація її елементів та їх взаємодії. Для цього в науковий обіг було введено поняття соціально-значущі якості.

Більшість дослідників вважають, що основу, «ядро» соціальної підструктури особистості (її соціально-значущі якості) складають самосвідомість і характер. Без самосвідомості як «ядра» особистості неможливе ніяке наукове уявлення про структуру особистості, тим більше про її соціальну складову. Без самосвідомості неможливий активний взаємозв'язок між особистістю та соціумом.

Що стосується характеру, то його зв'язок із соціумом розглядається найбільш вагомо. Тому що від того, які є погляди людини на природу, суспільство, працю, на інших людей і на себе, матеріальні та інші цінності, – великою мірою залежить, яку поведінку дозволить собі людина. З цим в першу чергу пов'язаний процес формування стійких способів поведінки – найважливішого компоненту характеру.

Передумовою створення соціально-значущих якостей особистості може виступити теорія відношень В.Н. Мясіщева. Завдання виховних інституцій, відзначав В.Н. Мясіщев, полягає в тому, щоб культивувати навкруг особистості такі відношення, які

можуть утворювати суб'єктивне багатство особистості у формі її потреб, інтересів, нахилів, і саме такого змісту, в якому зацікавлено суспільство [Мясищев].

Розвинувши ідеї В.Н. Мясищева, А.А. Бодалев підкреслює думку, що коли у людини сформовано відповідне ставлення до праці, суспільної та приватної власності, інших людей, до самого себе, то така особистість здатна продуктивно взаємодіяти із соціумом, спілкуватися і не знищувати оточуючого середовища.

Отже, до соціально-значущих рис особистості можна віднести, перш за все систему її відношень до праці – працелюбність, сумлінність, наполегливість, відповідальність, ініціативність, дисциплінованість тощо; до самого себе – гідність, честь, совісність, самокритичність, вимогливість, скромність, самолюбство і подібні; до інших людей – товарииськість, тактовність, доброзичливість, толерантність, чуйність, ввічливість, щирість, турботливість; до речей і оточуючої природи – акуратність, охайність, бережливість, економність, щедрість і такі інші. Всі названі якості у більшості наукових джерел розглядаються як риси характеру особистості. У своїй сукупності вони й складають стрижень соціальної підструктури особистості.

Крім рис характеру до соціальної підструктури особистості також належать соціальні потреби і інтереси (інтерес – це усвідомлення потреб, це спрямованість дій особистості, залежно від можливості задовольнити свої потреби). Серед соціальних потреб найбільш значущими є потреба у спілкуванні (колективність), потреба у визнанні, престижі, самореалізації [Маслоу].

Так само на формування елементів соціальної підструктури особистості впливають її соціальні ролі і статуси. Наприклад, працівник призначається керівником якогось підрозділу. Новий статус вимагає від нього і нових соціальних якостей: *підвищеної відповідальності* (адже він тепер відповідає не тільки за себе, але й за колектив), *більшої наполегливості і працьовитості, ініціативності* тощо.

Отже, особистість є динамічною системою, її складові знаходяться у стані постійної взаємодії і впливу одна на одну. Тому сучасні соціологи і психологи вважають, щоб зрозуміти повністю особистість, потрібно вивчати її невідривно від світу, що змінюється. Ці два феномени (людина і світ або особистість і

суспільство) взаємопов'язані і невід'ємні один від одного. Хоча, можна припустити, що в структурі особистості відбуваються певні зміни незалежно від змін у суспільстві, які теж впливають на її структуру і функціонування. Знову нагадаю, що мова йде про процеси самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку, тобто ті процеси, що складають основу самоорганізації особистості.

 Література

Основна: 1, 6, 9, 10, 11.

Додаткова: 4, 11, 13, 16, 18.

Лекція 7. Духовна підструктура особистості. Духовний розвиток особистості.

План

1. Поняття духовності.
2. Аналіз духовної підструктури особистості та її складових.
3. Духовний розвиток та його значення у процесі соціалізації людини.
4. Духовне зростання особистості як елемент самоменеджменту.

1. Поняття духовності

Поняття духовності вперше почало формуватися у філософії. Взагалі треба відзначити, що дане поняття у філософії має важливе значення, і відіграє визначну роль у ключових проблемах: *людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя* тощо. Спочатку воно пов'язувалося із тими формами суспільної свідомості, які ототожнювались із формами організації пізнання і знання. Отже духовною вважалася особистість, яка прагне до засвоєння знань та інтелектуального розвитку.

На противагу цій тенденції сьогодні спостерігається інша думка, а саме духовність переважно асоціюється з *релігійністю, з моральними цінностями, постульованими тією чи іншою конфесією*.

В сучасних західних наукових працях про суспільство і культуру поняття «духовність» майже не вживається. Воно як правило використовується у літературі релігійно-філософського змісту, де духовність розглядається як чинник самовизначення віруючої людини.

Таким чином, можна зробити висновок, що до визначення поняття духовності у вчених немає одностайної думки. Кожний науковець розуміє поняття «духовність» по-своєму.

Так, наприклад, філософи: Платон, Аристотель, Сковорода, Юркевич вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух», який протиставлявся тілесності людини.

У сучасному розумінні *духовність* – це внутрішня якість особистості, яка виражає її моральний стан. Це *стрижень, фундамент внутрішнього світу людини*. Йому не можна навчити з допомогою настанов. Можна вказати лише шлях, але не можна заставити по ньому йти.

Духовність – це те, що відрізняє людину від тварини, що властиве лише їй одній.

Духовність – це творча спрямованість, наснага людини; певний тип світовідношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, до самого себе. Виходячи з розуміння людини як духовної істоти, ми визначаємо за нею безумовне право на *духовне самостановлення, самодіяльність*. Тобто сприймаємо її як справжнього суб'єкта власної життєдіяльності, який несе відповідальність за її здійснення.

Таким чином, поняття «духовність» - це етична категорія, яка визначає *моральний вимір людської особистості, живе джерело її добродетелей, її моральна спроможність та вища цінність*.

Духовність не зводиться тільки до інтелектуальності, розуму, або чистої моралі, або аскетизму. Духовність також не є й чиста релігійність, чи емоційне піднесення духу. Духовною є будь-яка діяльність, яка веде людину вперед, у напрямку її гармонійного, цілісного розвитку: емоційного, інтуїтивного, інтелектуального, вольового, соціального, і вказує на життєвість його внутрішньої сили, тобто свідчить про формування духовної підструктури.

2. Аналіз духовної підструктури особистості та її складових

У процесі теоретичного дослідження проблеми духовності встановлено, що духовність як основа духовної підструктури є творчою здатністю людини до психічної самореалізації та самовдосконалення й має складну структуру.

Для здійснення аналізу складових духовної підструктури буде використано системний підхід, який передбачає розгляд об'єкта дослідження (у нашому випадку феномену духовності) як системи.

З позицій системного підходу духовну підструктуру можна віднести до розряду динамічних відкритих систем. Її динамічність виявляється у здатності її структурних компонентів до певних змін, а отже до метаморфоз самої духовності, рівнів її розвитку. Відкритість даної підструктури полягає у можливості її взаємодії на різних рівнях з біологічним та соціокультурним довкіллям.

Для дослідження сутності та особливостей розвитку духовної підструктури розглянемо її структурні компоненти як підсистеми.

Потребово-ціннісний компонент. Він включає вищі потреби та духовні і моральні цінності особистості. Згідно теорії потреб С. Функнера до вищих потреб належать потреби у пізнанні і самопізнанні, самовдосконаленні, самоактуалізації і самореалізації, у розумінні своєї корисності, потреба творити добро, прагнення до засвоєння загальнолюдських цінностей і їх реалізація в процесі духовних видів діяльності, потреба в гармонії, усвідомленні людського покликання, в решті решт – потреба визначення сенсу життя..

Духовні і моральні цінності та ціннісні орієнтації особистості складають наступний елемент потребово-ціннісної підструктури. Світ цінностей різноманітний і практично невичерпний, як різноманітні і невичерпні потреби й інтереси людства, що прогресивно розвивається.

Духовні (суб'єктивні) цінності – це нормативна, рекомендаційно-оціночна сторона явищ суспільної свідомості, що виражається через відповідні форми, служить нормативною формою орієнтації людини в соціальній реальності. Відомо, що ідеї, погляди можуть бути справжніми, істинними і помилковими, але від цього вони не перестають бути цінностями.

Духовні цінності поділяються на загальнолюдські (загальнонародні) й індивідуальні. Загальнонародні і загальнолюдські цінності – це ціннісна значимість предметів, явищ, ідей для даного суспільства або для світового співтовариства. Вони включають людяність, гуманність, добро, красу, знання, справедливість, тобто все те, що вінчає складну і

багаторушну систему людських цінностей і відображають фундаментальні відносини і потреби людей.

В індивідуальні цінності входять переконання, ідеали, моральні імперативи, які є результатом усвідомлення оточуючого світу і свого власного місця в ньому.

Цей компонент духовної підструктури особистості забезпечує її небайдужість у ставленні до оточуючого світу, яка виникає зі значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для її життя. Особистість починає узгоджувати і будувати свої взаємини з іншими, спрямовувати зусилля на самовдосконалення відповідно до своїх цінностей і ціннісних орієнтацій, власних переконань і поглядів, що є виявом її духовних потреб у самореалізації і саморозвитку.

Духовні ціннісні орієнтації розглядаються як відносно стійка система спрямованості інтересів, потреб особистості, яка націлена на процес інтеріоризації духовних цінностей. Водночас це позитивна психічна установка на духовний тип поведінки.

Проаналізувавши свої потреби особистість здатна визначити на якому щабелі свого розвитку вона знаходиться. Розвиток потреб від «нижчих» (фізіологічних) до «вищих» (духовних) потреб свідчить про вдосконалення, духовний розвиток особистості. Якщо вищі потреби втрачаються, перестають бути значимими – це може означати, що відбувається зворотній процес – деградація особистості.

Вчинково-поведінковий компонент, до якого відноситься *духовний тип поведінки, духовний саморозвиток та духовний учинок*.

Духовний тип поведінки виявляється у ствердженні людиною у своїй життєдіяльності гуманістичних та естетичних загальнолюдських ідеалів, тобто цінностей, які виступають як мета життєтворчості.

Духовний саморозвиток розглядається як процес здійснення суб'єктом свідомого управління своєю діяльністю та поведінкою відповідно до духовних ціннісних орієнтацій, метою якого є самовдосконалення та самореалізація.

Духовний учинок – це безкорислива дія, що спрямована на збереження або підтримку існування людей, живих істот, предметів та об'єктів довкілля.

Когнітивно-інтелектуальний компонент визначається такими особливостями інтелектуальної сфери як спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення.

Вольовий компонент духовної підструктури виявляється у таких якостях особистості як цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція, а також відрізняється специфікою мотивів вольових дій, які ґрунтуються на духовних потребах і інтересах.

Почуттєво-емоційний компонент передбачає розвиненість емоційної сфери (здатність до переживання різноманітної гами емоцій та почуттів, у тому числі й екзистенціальних – совість, провина, сумнів, любов, віра, надія, каяття, які виконують функцію глибинного зв'язку людини зі Всесвітом, підтримують константність особистості та її індивідуальну цілісність.

Гуманістичний компонент духовності виявляється у ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; повазі до внутрішнього світу іншої людини, яка поєднується зі здатністю до співчуття та реалізується через втілення у взаємини з цією людиною найвищих духовних цінностей – добра, краси, любові.

Естетичний компонент духовності – відображає специфічне чуттєво-емоційне та інтелектуально-когнітивне ставлення людини до навколишньої дійсності, відбиває її прагнення до краси, гармонії, досконалості і виявляється у потребі та здатності сприймати естетичні об'єкти, а також переживати почуття естетичного задоволення.

3. Духовний розвиток особистості та його значення в процесі соціалізації

Кожна людина тільки сама може знайти свій власний вхід у «царство духа» і визначити саму себе і своє буття. Ступінь духовного розвитку не завжди визначається віком. Та її корені, у будь-якому випадку, виходять з дитинства. Це надзвичайно важливий період у процесі духовного становлення особистості, оскільки закладається фундамент для сприйняття оточуючої дійсності, свого місця і ролі в ній.

Духовному світові особистості, що формується, надавав великого значення В.А.Сухомлинський. Він розглядав формування

духовного світу особистості у тісному зв'язку як із її розумовим, так і з моральним та естетичним розвитком. Видатний педагог писав: «Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральності, інтелектуальних і естетичних запитів й інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об'єктивна дійсність і особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід» [Сухомлинський, с. 168].

Взагалі, духовно багатою особистістю вважають людину, яка живе в гармонії із собою і світом, у якій сформовані духовні цінності, тобто, ті якості і риси, життєві установки, що існують для кожної людини, що становлять її ідеал.

У процесі духовного розвитку можна виділити чотири етапи:

- криза, що передує духовному пробудженню;
- криза, викликана духовним пробудженням;
- реакція, що слідує за духовним пробудженням.

Становлення духовності – це вища мета кожної особистості, адже в міцному ґрунті духовності зростає і особистість людини.

4. Духовне зростання особистості як елемент самоменеджменту

Свідомий розвиток духовності частіше за все розпочинається з пізнання людиною самої себе, з духовних пошуків таких як смисл і ціль життя. Такий процес називається життєтворчість. Людина повинна стати суб'єктом життєтворчості, навчитися мистецтву життя, оволодіти культурою життя.

Духовний розвиток і самоменеджмент. Становлення духовності, духовне самовдосконалення особистості – процес, нерозривно пов'язаний з саморозвитком, а значить і з самоменеджментом. Саморозвиток передбачає складну, напружену діяльність, спрямовану на позитивну зміну себе: своїх думок, почуттів, учинків, на розвиток своїх здібностей, можливостей, на позитивні зміни навколишнього середовища, подолання буденності, на оволодіння вищим сенсом людського життя.

Духовний саморозвиток – це творча здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, яка зумовлюється такими

особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні у її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомлення єдності себе та Всесвіту.

Самоменеджмент завжди починається з діагностики, з встановлення наявності якихось якостей і рис, ступеню їхнього розвитку чи сформованості тощо. Відповідно, треба мати чіткі емпіричні індикатори духовності, аби її виміряти і засвідчити ступінь розвитку. Одиницею аналізу духовності, її емпіричним виміром є ціннісні орієнтації, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Внутрішні моральні інстанції особистості є тим еталоном, за допомогою котрого можна визначити наявність і ступінь розвинутої духовності у людини. Чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, чим вагомішим у них є зв'язок із категорією добра, справедливості, тим вищим може бути рівень духовності. І навпаки: відсутність такого зв'язку є свідченням бездуховності.

Ціннісні орієнтації є одними з найбільш комплексних, багаторівневих утворень у структурі особистості, які виконують роль регуляторів поведінки. Знання рівня сформованості ціннісних орієнтацій особистості, їх ієрархія – ключ для можливості здійснення самовиховання особистості. Ціннісні орієнтації впливають на визначення місця особистості в суспільстві, а також на вибір нею референтної групи.

О. Зелінченко наводить такий перелік особистісних характеристик людини, які засвідчують міру наявності у неї духовності: примирення, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, песимізм, надія, любов, доброта, милосердя, щедрість, відданість, самопізнання, творчість, почуття прекрасного, почуття обов'язку, добро, зло, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом [Зелінченко, с. 125].

Як зазначає А. Нечипоренко, до системи цінностей, у контексті яких функціонує духовність, належать, крім моральних, громадянські цінності. Серед них найважливіше місце посідають такі: почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови у життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні, інтелектуальні,

екологічні, валеологічні, світоглядні цінності. Світоглядні ціннісні орієнтації як складова системи духовних цінностей є базовим утворенням у структурі свідомості та самосвідомості особистості та визначають зміст, сутність «Я-концепції» особистості [Нечипоренко, с. 354].

Потреба у духовному розвитку властива людині від природи. Саме духовність забезпечує повноцінний розвиток і саморозвиток, є засобом самореалізації особистості, універсальним засобом вираження її внутрішнього світу. Процес духовного розвитку особистості майбутнього управлінця слід розуміти як такий, що відбувається шляхом пізнання та розвитку себе та своїх потенціалів, тобто самоменеджменту.

Література

Основна: 1, 6, 9, 10, 11.

Додаткова: 4, 11, 13, 16, 18.

Лекція 8. Я-концепція особистості

План

1. Я-концепція особистості: визначення поняття та його сутність.
2. Фактори і механізми формування Я-Концепції.
3. Функції Я-концепції як образу особистості.
4. Джерела формування Я-концепції.
 - уявлення про себе;
 - порівняння себе з іншими;
 - сприйняття іншими;
 - оцінка результатів діяльності;
5. Структура Я-концепції.

1. Я-Концепція особистості: визначення поняття та його сутність

Поняття «Я-концепція» виникло у 50-ті роки ХХ століття в гуманістичній психології, представниками якої були відомі науковці Р. Бернс, А.Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші. У своїй науковій творчості вони намагалися розглядати людську особистість як цілісність. А фундаментом її поведінки і розвитку вказані автори вважали саме цілісний Я-образ особистості або Я-концепцію.

С того часу проблема Я-концепції набула вагомого наукового інтересу і розвитку. Але, незважаючи на підвищену увагу дослідників, передусім філософів, психологів, соціологів і педагогів до пізнання природи цього складного внутрішнього утворення, знову й знову постає проблема вдосконалення психологічної теорії Я-концепції на тлі низки самобутніх наукових підходів (концептуальних схем) до обґрунтування змісту, структури цієї універсально-унікальної реальності психічного світу людини.

Так що ж таке я «Я-концепція»? В науковій літературі даний термін часто використовується як синонім терміну «самосвідомість», але на відміну від нього Я-концепція містить в собі оціночний аспект. Я-концепція визначає не тільки те, що собою представляє особистість, але й те, що вона сама про себе уявляє, думає, як оцінює своє активне дієве начало, як дивиться на можливості свого розвитку у майбутньому.

Як вказували вже згадані автори, Я-концепція (Я-образ, Образ «Я») – це система уявлень індивіда про себе, усвідомлювана рефлексивна частина особистості. Ці уявлення про себе в більшій або меншій мірі усвідомлені і характеризуються певною стійкістю. Можна сказати, що Я-концепція – це стрижневе утворення онтогенетичного розвитку людини, центральна ланка самосвідомості, відносно усталена динамічна і певною мірою усвідомлена система уявлень особи про саму себе, цілісний образ власного Я, котрий синтезує її самосприйняття такою як вона є, якою хоче бути в ідеалі і має обов'язково стати. Саме тому Я-концепція розглядається як невід'ємний атрибут самоменеджменту.

Таким чином, Я-концепція є продуктом самосвідомості людини, сукупністю усіх уявлень індивіда про себе, і виступає важливим чинником детермінації її поведінки.

Я-концепція виникає в людини у процесі розгортання соціальної взаємодії як винятковий результат її культурного розвитку, відносно стійке і водночас піддатливе внутрішнім коливанням і змінам психічне утворення. Вона справляє значимий вплив на перебіг життя людини від дитинства до глибокої старості, зумовлюючи той чи інший вибір життєвого шляху та її власної долі загалом. На думку українських вчених О. Є. Гуменюк та А. В. Фурман «первинна залежність Я-концепції від зовнішніх

умов та обставин суспільного життя не підлягає сумніву, хоча зрозуміло, що з віком вона відіграє все більш самостійну роль у житті людини» [Гуменюк, с. 16].

В системі взаємозв'язків особистості з оточуючим світом їй доводиться виступати у різних ролях, різних якостях, бути суб'єктом різноманітних видів діяльності, в тому числі й соціальної взаємодії та спілкування. З кожної взаємодії зі світом речей і предметів та світом людей, особистість «виносить» образ свого «Я».

В процесі самоаналізу цього образу відбувається внутрішній діалог, начебто розмова особистості із самою собою, обговорення своїх якостей, пошуки відповідей на питання: «Який Я?».

Кожен раз в результаті такого самоаналізу, на думку С.Л.Рубінштейна, образ Я «включается во все новые связи, и в силу этого выступает во всё новых качествах, которые фиксируются в новых понятиях... Так постепенно возникает обобщенный образ своего «Я», который представляет собой сложную совокупность многих единичных конкретных образов «Я», сложившихся в ходе самовосприятия, самонаблюдения и самоанализа» [Рубинштейн, с. 165].

Як далі відмічає Рубінштейн, цей узагальнений образ свого «Я» містить уявлення про свою сутність, про її характерні риси і виражається у певному розумінні про себе, або, іншими словами, Я-концепція [Рубинштейн, с. 166].

На відміну від ситуативних образів, Я-концепція створює у людини відчуття своєї totoжності і цілісності. Сформована в процесі самопізнання Я-концепція не є щось незмінне, застигле, раз і назавжди дане. Їй притаманний постійний внутрішній рух і розвиток. Її зрілість, адекватність перевіряється і корегується практикою. Я-концепція в значній мірі впливає на увесь устрій особистості і обумовлює основну лінії її поведінки.

2. Фактори і механізми формування Я-концепції

Всі теорії розвитку Я-концепції зосереджені на особливостях, властивих тому чи іншому науковому періоду, однак дві тези, безсумнівно, проходять через весь процес розвитку Я-концепції незалежно від історичного періоду: роль сімейних відносин і роль значущих інших. Як вважають науковці, зокрема

Е. Еріксон, Г. Олпорт та інші, одним з провідних факторів формування Я-концепції особистості виступає поведінка батьків

Тип взаємин, який складається в сім'ї між дитиною та батьками, є надзвичайно важливим чинником розвитку Я-концепції. Це пояснюється наступними причинами: по-перше, основи Я-концепції закладаються в ранньому дитинстві, коли головними значущими іншими для дитини є батьки, взаємодія з якими забезпечує зворотний зв'язок, необхідну для виникнення і розвитку уявлень про себе; по-друге, батьки мають унікальну можливість впливати на розвиток Я-концепції дитини, оскільки вона залежить від них фізично, емоційно і соціально.

Наступним фактором формування Я-концепції є значимі інші. Під терміном «значимі інші» розуміються люди, які важливі або значущі для дитини внаслідок того, що вона відчуває їх здатність здійснювати безпосередній вплив на її життя.

Значимі інші, на думку Р. Бернса, – це ті, хто грає в житті особистості велику роль. Вони впливові, і їхня думка має велику вагу. Рівень впливу значущих інших на особистість залежить від ступеня їх участі в її житті, близькості відносин, соціальної підтримки, яку вони надають, а також від влади і авторитету, якими вони користуються у оточуючих.

Як вже зазначалось, у ранньому дитинстві найбільш значущими іншими в оточенні дитини є батьки. Пізніше до них приєднуються вчителі і група однолітків. У пошуках образу «Я» індивід вибирає значущого іншого і високо оцінює створене ним зображення свого «Я». Якість цього образу залежить від індивідуальних особливостей значущого іншого. Схвалення значущого іншого створює у особистості позитивний образ «Я», у той час як постійне невдоволення, осуд сприяє виникненню в неї негативної самооцінки. У будь-якому випадку, створений образ стає головним джерелом психологічного досвіду, необхідного для формування Я-концепції.

Таким чином, процес становлення Я-концепції особистості носить соціальний характер, оскільки вона переважно формується в результаті контактів із значущими іншими. Основним чинником становлення Я-концепції є контакт із значущими іншими, що певним чином впливають на життя людини (батьки, вчителі, ровесники, друзі). Джерелом знань про себе є зворотний зв'язок. На основі знань про інші «Я» особистість виділяє, усвідомлює та

розвиває власне «Я». Поступове усвідомлення свого «Я» відбувається на основі ідентифікації себе з самим собою, протиставлення себе іншим та співвіднесення себе з ними. Зокрема, при ідентифікації людина набуває чи засвоює нові цінності, норми, ідеали, моральні якості інших, тощо.

В процесі самопізнання виділяється два рівні. Саме на першому рівні самопізнання відбувається за допомогою різних форм співвіднесення себе з іншими людьми. Шляхом самосприйняття та самоспостереження (а пізніше і самоаналізу) утворення знань про себе відбувається в рамках «Я - інша людина». Іншими словами, суб'єкт пізнає себе та оцінює в процесі порівняння власної поведінки з поведінкою іншої людини, прислухаючись до чужої думки про себе. Поступово з одиничних образів самого себе, що з'явилися в конкретних ситуаціях, складається певне уявлення про власне «Я», яке на цьому рівні ще не є довершеним, цілісним та глибоким, і змістом якого є, переважно, зовнішні прояви сутності. На другому рівні самопізнання уявлення про себе формуються в рамках «Я і Я» за допомогою складних процесів самоаналізу та самоосмислення. Особистість оперує вже готовими знаннями про себе, отриманими в різних ситуаціях, в різний час. Зокрема вона аналізує свою поведінку з урахуванням тієї мотивації, якою вона визначається. А самі мотиви співвідносяться з суспільними вимогами і власними вимогами до себе. Так поступово формується узагальнений «образ Я» або Я-концепція.

Основні труднощі в процесі самопізнання зумовлено тим, що об'єкт та суб'єкт пізнання співпадають. Такі труднощі можна подолати завдяки безпосередньому характеру самопізнання, а саме – людина пізнає і зовнішній світ, і самого себе безпосередньо за допомогою інших людей. Людина повинна ставитися до себе ніби з боку іншої людини, тому самопізнання залежить від здатності людини до внутрішнього діалогу та рефлексії.

Внутрішній діалог – це процес реалізації самоствавлення особистості – «в діалозі людини з самою собою відбувається вироблення, корекція і підтримка ставлення до себе» [Гуменюк, с. 55]. Можливою формою існування самоствавлення є діалог з антиподом – «не-Я», в результаті якого переосмислюється власне «Я», цінності, шукаються шляхи до самозмінювання. Вже в процесі активізації внутрішнього діалогу, який найчастіше є

наслідком здатності людини до рефлексії (зосередження на власному внутрішньому світові, спостереження за своїми вчинками), самопізнання поступово перетворюється в самовиховання, тобто свідоме формування та закріплення нових елементів поведінки.

Рефлексія виступає формою і, навіть, шляхом (засобом) до самопізнання, що забезпечує зростання і самовдосконалення особистості. Усвідомлення особистістю себе самої відбувається завдяки процесу відділення рефлексуючого «Я» від діючого «Я» та пізнання рефлексуючим «Я» діючого. Результатом рефлексії виступають знання людини про процес свого пізнання.

Усвідомлені, осмислені уявлення про себе виступають свідченням високого рівня розвитку самосвідомості, що передбачає наявність у індивіда рефлексії, постійного діалогу з самим собою, спостереження і самоаналізу власних почуттів, вчинків, дій. У результаті формується цілісна, невикривлена Я-концепція, що узгоджується з реальним «Я» людини.

Підводячи підсумок, визначимо деякі механізми формування уявлень особистості про себе, зокрема:

- «Я-образ» формується за рахунок приписування бажаних якостей. При цьому індивід не може пояснити, чому вважає себе саме таким;

- «Я-образ» формується за рахунок привласнення думки інших про себе, тобто той чи інший свій вибір індивід пояснює апелюючи до думки оточуючих;

- «Я-образ» формується шляхом порівняння себе з ровесниками, зокрема, наявність чи відсутність певної якості особистість доводить, співставляючи власні риси з рисами інших;

- уявлення про власне «Я» формуються шляхом аналізу власних дій, вчинків, їх мотивів, оцінки особистості в цілому.

3. Функції Я-концепції як образу особистості

З моменту свого зародження Я-концепція виконує три основні функції у життєдіяльності особистості:

1. *Я-концепція як засіб забезпечення внутрішньої узгодженості, несуперечності, цілісності особистості.*

Саме завдяки Я-концепції, що склалася, внутрішній світ особистості узгоджений: уявлення, почуття, ідеали, цінності не

протирічать один одному. І, навпаки, коли немає цілісної Я-концепції, вони можуть вступати у протиріччя між собою, що призводить до дегармонізації особистості, до ситуації психологічного дискомфорту.

Маючи потребу у досягненні внутрішньої гармонії, людина готова здійснювати різноманітні дії, котрі сприяли б відновленню втраченої рівноваги. Істотним фактором відновлення внутрішньої узгодженості як раз і виступає цілісний образ «Я» або Я-концепція.

2. *Я-концепція як інтерпретація досвіду.* Ця функція Я-концепції полягає в тому, що вона визначає характер індивідуальної інтерпретації досвіду, оскільки у людини є стійка тенденція будувати на основі власних уявлень про себе не тільки свою поведінку, але й інтерпретацію свого досвіду.

3. *Я-концепція як сукупність очікувань.* Я-концепція визначає також і очікування людини, тобто її уявлення про те, що повинно відбутися у майбутньому. Кожній людині властиві якісь очікування, вони й визначають хід подальших дій, їх характер і напрямок. Наприклад, люди впевнені у своїй особистій значущості, відповідно, вони очікують, що й інші будуть ставитися до них таким чином. І, навпаки, ті, хто вважає, що вони нікому не потрібні, не можуть подобатися, поведуться саме виходячи із подібної думки. Більш того, таким чином вони інтерпретують реакції оточуючих, хоча насправді ці реакції мають зовсім інший смисл.

Багато дослідників вважають цю функцію центральною, розглядаючи Я-концепцію як сукупність очікувань, а також оцінок, що відносяться до різних сторін поведінки.

4. Джерела формування Я-концепції

1. *Самопізнання і уявлення про себе.* Ми вже багаторазово підкреслювали, коли вели розмову про унікальність людини, що це єдина істота, яка здатна пізнавати не тільки оточуючий світ, але й себе саму. В результаті самопізнання складеться динамічна система уявлень людини про себе, яка містить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, так і самооцінку. Ця складова Я-концепції ще має назву Я-образ або картина Я.

2. *Порівняння себе з іншими.* Ще одним джерелом формування Я-концепції є порівняння себе з іншими. Так, в процесі взаємодії з референтною групою, особистість постійно порівнює свої власні якості з якостями членів групи. Це також впливає на самооцінку і формування Я-концепції.

3. *Сприйняття іншими та їх оцінка.* Людина усе життя включена у різні соціальні групи і спільноти, в систему соціальних зв'язків. Взаємодіючи з іншими, індивід отримує певні соціальні оцінки по відношенню до себе. Якщо індивід позитивно сприймається, підтримується, схвалюється групою, то він формує позитивну Я-концепцію. Якщо ж група усуває, відштовхує індивіда – то скоріше за все Я-концепція буде негативною.

4. *Оцінка результатів діяльності.* Значним фактором формування Я-концепції є також оцінка результатів діяльності. Успішна оцінка діяльності сприяє формуванню позитивної Я-концепції, і навпаки.

5. *Самооцінка як фактор формування Я-концепції.* Важливу роль у формуванні Я-концепції має самооцінка. Самооцінка (англ. self-esteem) – цінність, значимість, котрою індивід наділяє себе в цілому та окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки. Самооцінка виступає як відносно стійке структурне утворення, компонент Я-концепції, самосвідомості, і як процес самооцінювання. Основу самооцінки складає система особистісних смислів, прийнята особистістю система цінностей. Самооцінка розглядається у якості центрального особистісного утворення і центрального компоненту Я-концепції. Самооцінка є основною частиною Я-концепції. Самооцінка має під собою певне ставлення до себе, до своїх власних якостей, рис, станів, можливостей, котре виражається в установках, властивих індивіду. Таким чином, самооцінка відображає ступінь розвитку у особистості почуття самоповаги, власної гідності, власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу власного «Я».

Самооцінка відіграє дуже важливу роль в організації результативного управління власною поведінкою, без неї важко або навіть і неможливо самовизначитися у житті.

Самооцінка буває адекватною, тобто такою, що відповідає дійсним якостям і можливостям особистості. Адекватна

самооцінка дає особистості моральне задоволення і підкріплює почуття людської гідності.

Самооцінка також буває високою і низькою. Низька самооцінка передбачає неприйнятне ставлення до себе, самоприниження і неповагу. Що породжує різні комплекси і погано сприяє саморозвитку.

5. Структура Я-концепції

Р. Бернс у своїй монографії «Розвиток Я-концепції і виховання» виокремлює наступні структурні елементи Я-концепції:

- 1) Я-реальне;
- 2) Я-дзеркальне або його ще називають Я-соціальне;
- 3) Я-ідеальне.

Реальне «Я» – уявлення індивіда про себе на даний момент (в дійсності). Ці уявлення можуть бути як істинними, так і хибними. Дзеркальне Я – це установки, пов'язані з уявленнями людини про те, як її сприймають інші. Ідеальне «Я» – уявлення про те, яким індивід прагне стати. Але, незважаючи на множину різних образів «Я», Я-концепція існує в цілісній єдності її структурних компонентів, що забезпечується ідентичністю особистості.

Таким чином, підводячи підсумок даної лекції, зазначимо, що Я-концепція є досить складним і багаторівневим утворенням, котре містить: когнітивний компонент або образ «Я». До змісту цієї складової відносяться уявлення індивіда про себе; емоційно-оцінну складову. Її головним компонентом виступає самооцінка як афективна оцінка уявлень особистості про себе; поведінкова складова, тобто потенційна поведінкова реакція, що виникає внаслідок неперервної взаємодії перших двох компонентів – образу «Я» та емоційно-оцінного.

У складі Я-концепції виділяються три основні модальності: реальне «Я», ідеальне «Я» та дзеркальне «Я», зміст яких ми вже розкрили попередньо. Ці «Я» розглядаються крізь призму соціальних, емоційних, інтелектуальних та фізичних характеристик. Процес становлення Я-концепції носить соціальний характер, оскільки Я-концепція в основному формується в результаті контактів із значущими іншими.

З точки зору самоменеджменту Я-концепція є надзвичайно важливою. Власне самоменеджмент, в кінцевому рахунку, можна розглядати як створення позитивної і продуктивної Я-концепції особистості.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 9. Концепції самоменеджменту. Концепції особистісних обмежень М.Вудкока і Д.Френсіса

План

1. Характеристика основних концепцій самоменеджменту.
2. Зміст концепції особистісних обмежень М. Вудкока і Д. Френсіса. Сутність поняття «особистісне обмеження».
3. Характеристика особистісних обмежень.
4. Діагностика особистісних обмежень.

1. Характеристика основних концепцій самоменеджменту

Самоменеджмент у сучасній науковій літературі визначається як послідовне і цілеспрямоване застосування ефективних методів, прийомів і технологій самореалізації та саморозвитку творчого потенціалу особистості. Самоменеджмент також передбачає вдосконалення особистості шляхом подолання особистісних обмежень, розвитку її здібностей та різноманітних якостей і властивостей.

На початку знайомство з навчальним курсом «Самоорганізація особистості» були коротко розглянуті наукові концепції щодо розуміння сутності самоменеджменту. Це концепція раціонального використання часу Л.Зайверта; концепція подолання власних обмежень М. Вудкока і Д. Френсіса; концепція саморозвитку творчої особистості В. Андреева; концепція, спрямована на підвищення культури ділового життя О. Хроленка; концепція братів Швальбе, орієнтована на досягнення успіху і ділової кар'єри.

Майже усі зазначені концепції побудовані на одній стрижневій ідеї, навколо якої формується система методик і прийомів роботи над собою. Кожна з концепцій в комплексі з методиками їх реалізації може бути використана для самооцінки і саморозвитку особистості, її ділових якостей та потенціалу, що

значно збільшує шанси і перспективи успішного просування в професійній сфері.

В межах даного навчального курсу детально ми будемо знайомитися з концепцією Майкла Вудкока і Девіда Френсіса щодо подолання особистісних обмежень. Може виникнути природне питання, чому саме ця концепція заслуговує на увагу? Відповідь полягає у тому, що дана концепція має інтегративний характер. Тобто, якщо кожна з названих вище концепцій розглядає тільки один аспект розвитку особистості (чи то раціональне використання часу, чи то розвиток творчих здібностей, чи прагнення досягти успіху у діловій кар'єрі і т. ін.), концепція подолання особистісних обмежень об'єднує в собі у тому чи іншому вигляді усі згадані концепції. Тому саме її буде розглянуто детально і у повному обсязі.

2. Зміст концепції особистісних обмежень М. Вудкока і Д. Френсіса. Сутність поняття «Особистісне обмеження»

Перейдемо до детального розгляду даної концепції. У чому полягає її сутність? Перш за все треба відмітити, що дана концепція побудована на основі практичних досліджень майже тисячі практикуючих професійних менеджерів, тобто розробники концепції спостерігали за їх діяльністю, проводили опитування, тестувала особистісні якості і властивості. Результатом такого широкомасштабного дослідження якраз і стала означена концепція.

Ключовим поняттям даної концепції виступає поняття «особистісне обмеження». На думку авторів під особистісними обмеженнями слід розуміти внутрішні фактори, що стримують потенціал особистості, не дають змоги їй розкритися і розвиватися. Таким чином, концепція подолання особистісних обмежень, стверджує: щоб якомога швидше здійснити прискорений саморозвиток особистості, необхідне усвідомлення і подолання обмежень, що заважають успіху і особистому зростанню.

Автори концепції вважають, що необхідно зосередити увагу на тому, що перешкоджає повній реалізації усіх особистих можливостей. Діючи подібним чином, можна забезпечити швидкий прогрес, і цей успіх дозволить повірити у реальність змін особистості.

Здійснюючи дослідження (про яке було сказано вище), М. Вудкок і Д. Френсіс відмітили, що більшість менеджерів достатньо проникливі, мають певні уявлення про те, що їм необхідно для вдосконалення, але в них була відсутня як сама система дій щодо самовдосконалення, так і засоби для її реалізації.

Таким чином, концепція подолання особистісних обмежень надає людині спосіб всебічної перевірки наявних здібностей і якостей і пошук реальних шляхів розвитку особистих і ділових якостей.

На основі результатів дослідження автори концепції виділили низку якостей, котрі повинен мати успішний менеджер, і які дадуть змогу як найкраще проявитися у всіх сферах професійної життєдіяльності. Це такі якості: здібність керувати собою; визначені розумні (раціональні) особисті цілі; чіткі і визначені цінності (життєві принципи); постійний особистісний ріст; навички вирішувати проблеми; винахідливість і здатність до інновацій; висока здатність впливати на оточуючих; знання сучасних управлінських підходів; вміння керувати; вміння розвивати і обучати підлеглих; здатність формувати і розвивати колектив, робити його ефективним.

Відсутність якоїсь із названих якостей, вважають М. Вудкок і Д. Френсіс, стає особистісним обмеженням і перетворюється у: невміння керувати собою; невизначені розмиті цілі; відсутність чітких принципів і цінностей; зупинений розвиток; невміння вирішувати проблеми; відсутність творчого потенціалу, нездатність до інновацій, догматичність і косність; нездатність впливати на оточуючих; незнання особливостей управлінської праці; невміння керувати; нездатність обучати і розвивати підлеглих; нездатність формувати ефективні робочі групи.

Перераховані критерії забезпечують основу для оцінки кожним працівником своїх можливостей стосовно вимог праці.

Концепція подолання особистісних обмежень має практично-орієнтовний характер. Автори не тільки розробили її теоретично, але й забезпечили практичною методикою діагностики особистісних здобутків і обмежень; набором характеристик, за якими можна оцінити здобутки і обмеження і навіть практичними рекомендаціями щодо подолання обмежень.

3. Характеристика особистісних обмежень

Обмеження «Невміння управляти собою» проявляється як нездатність у повній мірі використовувати свій час, енергію, вміння; нездатність справлятися зі стресовими ситуаціями, які постійно супроводжують життя керівника, невміння відновлювати життєві сили і життєву енергію.

Обмеження «Розмиті особисті цінності» – це відсутність ясного й чіткого розуміння своїх особистих цінностей, життєвих принципів; наявність цінностей, що не відповідають умовам сучасного ділового життя.

Обмеження «Невизначені особисті цілі» характеризується відсутністю ясності у питанні щодо цілей свого особистого і професійного життя; наявність цілей, несумісних з умовами сучасних професійних вимог.

Обмеження «Зупинений саморозвиток» – це відсутність іноваційного підходу, відсутність налаштуваності і сприйнятливості щодо нових ситуацій і можливостей; це надмірний консерватизм, догматизм і відсталість мислення.

Обмеження «Нестача навичок вирішувати проблеми» проявляється як відсутність систематизованого підходу щодо діагностики проблеми, її класифікації та способів вирішення; характеризується відсутністю стратегії, необхідної у прийнятті рішень, стосовно вирішення проблеми.

Обмеження «Нестача творчого підходу» – це відсутність здатності генерувати нові ідеї; невміння використовувати нові ідеї.

Обмеження «Невміння впливати на людей» – це недостатня спроможність забезпечити участь і допомогу оточуючих людей у вирішенні різноманітних особистих і професійних задач; незнання способів впливу; невміння впливати.

Обмеження «Недостатнє розуміння специфіки управлінської праці» проявляється як незнання й нерозуміння мотивів працівника, невміння мотивувати; застарілі, негуманні або недоречні уявлення про управлінську працю.

Обмеження «Слабкі навички керівництва» – це відсутність практичних знань, вмінь і здатності домагатися високих результатів роботи від підлеглих.

Обмеження «Невміння навчати» характеризується відсутністю спроможності або бажання допомагати іншим розвиватися і підвищувати свої можливості і професійний рівень.

Обмеження «Невміння формувати колектив» проявляється у неспроможності формувати дієздатний ефективний трудовий колектив.

4. Діагностика особистісних обмежень

Дослідивши теоретичні аспекти концепції особистісних обмежень, можна приступити до виявлення особистих обмежень, які заважають бути високоефективною у конкурентоспроможною особистістю. Для цього пропонується скористатися тестом «Аналіз власних обмежень», запропонованим авторами концепції.

Для отримання достовірного результату необхідно чітко виконати інструкцію. По-перше, необхідно обрати зручне й спокійне місце, де ніхто не буде заважати з обмірковуванням завдань тесту. По-друге, варто уважно ознайомитися з інструкцією до тесту. По-третє, уважно читайте твердження, які необхідно оцінити за таким підходом: «так, мені це притаманно» або «ні, мені це не притаманно». Оцінюючи кожне твердження, будьте максимально правдиві. Не слід бажане видавати за дійсне.

По завершенню тестування уважно проаналізуйте отримані результати, оцініть свої сильні сторони та наявні обмеження. Опрацюйте характеристики особистісних обмежень. Розробіть способи й методики подолання особистих обмежень.

Даний тест можна використовувати як для діагностики особистих обмежень так і під час навчання співробітників, керівників.

Крім тесту, запропонованого авторами даної концепції, можна використовувати будь які тести на виявлення тих чи інших особистісних якостей і характеристик. Результати тестування можуть бути використані при розробці програми особистісного розвитку. Приклади тестів дивись у додатках.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 10. Обмеження «Невміння вирішувати проблеми»

План

1. Визначення сутності поняття «проблема».
2. Обґрунтування необхідності вміння вирішувати проблеми.
3. Класифікація проблем.
4. Шляхи формування навичок вирішувати проблеми.

1. Визначення сутності поняття «проблема»

У науковому розумінні *проблема* – це складне теоретичне або практичне питання, яке потребує вивчення і розв’язання.

У повсякденному значенні проблема – це умова чи задача, котра є невирішеною чи небажаною, потребує відповіді чи вирішення.

Часто це слово використовують люди, що не хочуть (або не можуть) вирішувати питання та брати на себе відповідальність за свої дії чи бездіяльність. Проблема формулюється переважно в питальній формі, наприклад «У вас якісь проблеми?», «Ви не знаєте як вирішити питання?», «У вас якісь складнощі?» і т.п.

Невирішені проблеми вносять певний дискомфорт у життєдіяльність людини, дестабілізують його, порушують усталений перебіг подій, порушують гармонію. Тому для багатьох людей слово «проблема» має негативне емоційне забарвлення. Хоча насправді не варто розглядати проблему однобоко – тільки як негативне явище. Якщо проблеми, що час за часом виникають, вдало вирішуються – це загартовує людину, робить її міцнішою, витривалішою, формує в неї певні компетенції (професійні або соціальні, життєві).

З цього приводу у життєвій мудрості навіть склалася ціла низка промовок:

«Кращій спосіб позбутися проблеми – вирішити її!»

«Немає таких задач, котрі не можна вирішити, просто є нерішучі люди!»

«Треба довго подумати перш ніж твердо вирішити!»

«У спокійному морі не стати досвідченим моряком!»

«Розумний знає як вийти з будь-якого становища, а мудрий знає як в нього не потрапити».

«Вирішення проблеми помічають коли вона зникає».

2. Обґрунтування необхідності вирішувати проблеми

Чому важливо вміти вирішувати проблеми? Тому що вони діють за законом виру (воронки). Не вирішені проблеми накопичуються і поглинають людину, яка не вміє їх вирішувати. Невміння вирішувати проблеми має досить тяжкі наслідки, найменший з яких – це те, що особистість перестає ефективно функціонувати, далі – гірше: поступово вона втрачає впевненість у собі, розвивається стан пригніченості, постійного стресу, а це вже шлях до психічного нездоров'я.

Високий рівень навичок вирішення проблем потребує той, чия робота включає постійну зміну ситуацій, необхідність об'єднання зусиль багатьох людей, постановку нових виробничих цілей, аналіз складних задач і проведення деталізованого планування. Отже, кожному керівникові будь-якої ланки управлінського процесу потрібні навички вирішувати проблеми. Але найбільше вони необхідні керівникам найвищого рівня: політикам, державним службовцям, адміністраторам високого рангу, військовим, проєктувальникам, фінансистам тощо, тобто тим, чия діяльність відбувається в умовах, де постійно треба адаптуватися до абсолютно до нової ситуації, яка може змінитися в будь-який момент; проявляти іноваційний підхід.

Таким чином, розпізнавання і вирішення проблеми – це постійна справа сучасної людини, тому що сучасний світ дуже динамічний і кожен новий день приносить якісь нові події, задачі, стосовно яких ще не сформувався певний досвід, вміння і навички їх вирішувати. Проблеми зустрічаються у побуті, повсякденному спілкуванні, але найбільш гострі і критичні, як правило, проблеми у професійному житті, особливо якщо професійне життя пов'язане із сферою управління. Тому першочергове завдання менеджера (управлінця) – формування навичок ефективно вирішувати проблеми, а напрацьований досвід у цьому питанні – є однією з ключових компетенцій.

3. Класифікація проблем

Проблеми відрізняються одна від одної і тому їх необхідно класифікувати, щоб чітко знати до якої сфери їх можна віднести. Існують різні підходи до класифікації проблем. Наприклад проблеми можна класифікувати за такими напрямками:

- проблеми, які стосуються виробничої професійної діяльності;

- проблеми, які стосуються міжособистісного і міжгрупового спілкування;
- проблеми вибору (або – або);
- побутові проблеми.

У свою чергу, проблеми професійної діяльності можуть бути пов'язані з розв'язанням наступних завдань:

- здійснити аналіз господарської діяльності;
- провести складну нараду;
- реалізувати непопулярне рішення;
- звільнити працівника;
- змусити працівників краще працювати;
- надати кваліфіковану консультацію;
- врегулювати конфлікт тощо.

Проблеми міжособистісного спілкування частіше за все витікають із незнання психології особистості.

Проблеми вибору виникають в наслідок браку знань і досвіду, особистої нерішучості, невпевненості у собі.

4. Шляхи формування навичок вирішувати проблеми

Вирішення проблеми ніколи не буває легкою справою, але відповідні навички можуть бути сформовані і розвинені у людини, і тоді жодна проблема не загонить таку особистість у глухий кут.

Оскільки ми працюємо за концепцією М.Вудкока і Д.Френсіса, то й будемо спиратися на ті методики, що запропонували дані автори.

Вони пропонують три можливі шляхи у досягненні цієї цілі (вчитися вирішувати проблеми):

- 1) Використання системного підходу у вирішенні проблеми.
- 2) Добір методів, які найбільш доречні для вирішення різних типів проблем.
- 3) Використання різноманітних людей і ресурсів, які б могло допомогти у вирішенні проблеми.

Разом узяті, ці шляхи формують ефективний підхід у вирішенні проблеми, але вони мають сенс і кожен окремо, з огляду на конкретну ситуацію. Більш того, мало усвідомлювати ці шляхи, необхідно також навчитися використовувати їх на практиці. Але для того щоб їх використовувати, треба спочатку пізнати їхній зміст.

Що означає систематизоване вирішення проблеми?

При вирішенні проблеми треба діяти послідовно і планомірно виконувати наступні кроки.

Крок перший. Налаштування.

В першу чергу необхідно оцінити, зрозуміти і розподілити проблеми, виявивши, які конкретно труднощі у них містяться. Тобто зрозуміти їхню природу. Якщо проблема стосується не тільки вас особисто, а входить до компетенції групи (команди), необхідно вирішити як організувати сумісну роботу щодо успішного її вирішення.

Крок другий. Цілі.

Мета представляє собою кінцевий результат того, що індивід або група прагне досягти. Мета може бути чітко усвідомлена, зрозуміла і прийнята усіма членами групи, або розмита, дуже узагальнена, не конкретизована і викликати різні думки з її приводу. Отже, завдання полягає у тому, щоб чітко і зрозуміло визначити мету, яка б була усвідомлена і прийнята усіма членами групи, ще до початку її реалізації.

Реалізуючи мету, постійно перевіряйте її дію, задаючи питання «Як?», «Навіщо?»

Крок третій. Визначення критерію успіху.

Важливо знати, як виміряти успішність дій. Треба знайти спосіб об'єктивної оцінки здійснених дій. У цьому допоможуть два питання: «Як визначити, чи досягли ми поставлених цілей?», «Як визначити ефективність сумісної роботи?». Як тільки буде визначений критерій успіху, стане більш ясний кінцевий результат дій.

Крок четвертий. Інформація.

До того, як буде знайдено вирішення проблеми, її необхідно глибоко осягнути. Люди, які пов'язані з даною проблемою, можуть володіти різними фактами, думками, ідеями щодо її стану та вирішення. Отже необхідно зібрати усю відому інформацію щодо даної проблеми та проаналізувати її. Тільки після збору і аналізу інформації можна приступити до визначення різних способів дій. Також можна розглянути альтернативи і виявити їх слабкі та сильні сторони.

Крок п'ятий. Планування.

Стадія планування розпочинається з прийняття рішення про те, що повинно бути здійснено. Особа або члени групи повинні

чітко усвідомлювати, що треба зробити: уявляти загальний план та його окремі заходи.

Крок шостий. Дія (діяльність).

На цьому етапі розпочинається практична діяльність, оскільки цілі і критерії успіху вже з'ясовані. Усі учасники групи отримують конкретне завдання, знають, що їм треба досягти і здійснюють відповідну діяльність.

Крок сьомий. Аналіз діяльності.

Усі люди, як правило, вчаться на своєму досвіді, на аналізі результатів своєї власної діяльності. А для цього його необхідно здійснити. Під час аналізу діяльності виявляються вірні і невдалі дії, на якому етапі були допущені помилки, хто не виконав свою частку роботи і т.д. Без такого зворотного зв'язку досягти успіху буде дуже важко. Метою аналізу є накопичення інформації про вдалі і помилкові кроки з подальшим формулюванням основних напрямків майбутніх дій.

Визначені кроки представлені на схемі

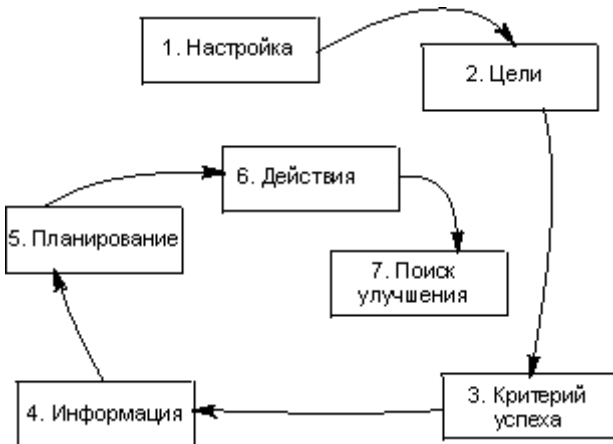

Рис. 1. Схема послідовного і систематизованого вирішення проблеми

Для успішного вирішення проблеми крім певних навичок необхідні різноманітні ресурси. Як не дивно звучить, але найважливішим ресурсом є люди, які вас оточують.

Використання людей і ресурсів для вирішення проблеми. Керівникові часто доводиться працювати з іншими людьми, щоб знайти рішення проблеми. Це може здійснюватися у різних формах:

- керівник і підлеглі працюють разом над поточною проблемою;
- керівник формує спеціальні цільові групи, які будуть працювати над вирішенням проблеми;
- керівник залучає зовнішні ресурси для вирішення проблеми (консультантів, спеціалізованих фахівців тощо).

Переваги від залучення багатьох людей до вирішення проблеми полягають у тому, що можуть бути запропоновані різні шляхи її вирішення. Аналіз альтернативних шляхів дасть змогу обрати найкращий варіант.

Корисним засобом у вирішенні проблеми є проведення цільових нарад (мозкових штурмів), на яких заохочуються різні точки зору і пропозиції. Їх мета – колективний пошук вірного рішення. Адже окремі працівники часто не хочуть бути відповідальними за складні і неприємні проблеми. Це дуже сильно обмежує вірогідність знаходження правильного рішення, тому об'єднання зусиль і залучення різноманітних фахівців підвищує шанси знаходження правильного рішення. Керівник, при цьому, виконує функцію координатора цільової групи. Він обирає найкращих фахівців, здатних вирішити саме дану проблему, визначає роль кожного учасника групи у вирішенні проблеми, підтримує ефективність групової роботи.

Таким чином, здатність вирішувати різноманітні проблеми – це характерна риса успішного керівника і успішної організації. Низька спроможність вирішувати проблеми – це дуже суттєве обмеження і керівника, і організації в цілому.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 11. Обмеження «Невміння впливати на людей»

План

1. Сутність обмеження «Невміння впливати на людей»
2. Що таке вплив?
3. Прийоми, методи і засоби впливу.

1. Сутність обмеження «Невміння впливати на людей»

Оскільки соціальний світ дуже взаємопов'язаний, то практично неможливо уявити ситуацію, в якій людина знаходиться на самоті. Якщо таке й зустрічається, то це – скоріше тимчасове явище аніж закономірність. Частіше за все люди постійно перебувають у соціальній взаємодії, соціальних зв'язках і відносинах. Під час чого й відбувається вплив, або взаємовплив. Отже, головною особливістю соціального життя є постійна взаємодія індивідів, соціальних груп і різноманітних спільностей з приводу задоволення своїх потреб, реалізації своїх інтересів та цілей.

Соціальна взаємодія – це процес, у якому люди діють і випробовують вплив один на одного. У процесі соціальної взаємодії реалізується соціальна дія партнерів, відбувається взаємне пристосування дій кожного з них, формується однастайність у розумінні ситуації, усвідомленні смислу дій, певний ступінь солідарності між ними. В ході такої взаємодії індивіди свідомо чи не свідомо постійно впливають один на одного.

Коли ж мова йде не просто про будь-яку людину, а про керівника, то у такому випадку вплив виступає не тільки як атрибут соціального життя, а й як необхідний елемент професійної компетентності. Усім керівникам часто доводиться впливати на оточуючих: співробітників, підлеглих, партнерів і таке інше. Якщо вони оволоділи навичками впливати на людей, їм легше добиватися взаєморозуміння, довіри, підтримки у реалізації поставлених завдань. Є низка професійних видів діяльності, які взагалі неможливо уявити без навичок впливати на людей. Серед них особливо слід виокремити такі: радники з різних видів діяльності, референти, менеджери з персоналу, менеджери з продажу, рекламні агенти, політичні консультанти, соціологи, фахівці з ведення переговорів, соціальні працівники, юристи і багато інших.

На думку авторів «Концепції подолання особистісних обмежень» М. Вудкока і Д. Френсіса, керівники, які розвинули у собі здатність високого ступеню впливу, мають тенденцію проявляти такі характеристики:

- мають знання стосовно того, що таке вплив, знають види і механізми впливу;
- здійснюють значний вплив на оточуючих;
- мають відповідний зовнішній вигляд;
- здатні долати нервовість, емоційність, вміють володіти собою;
- ясно й точно викладають свої думки;
- завжди володіють достатніми й переконливими аргументами щодо проблеми (задачі), яку вирішують;
- впевнені у собі;
- поводять себе стримано, але впевнено;
- здатні налагоджувати взаєморозуміння.

Керівники, які мають обмеження «Невміння впливати на людей», частіше за все проявляють протилежні характеристики, як то:

- не мають уявлення щодо процесу і механізми впливу;
- вплив на оточуючих дуже низький;
- одягаються не відповідно до ситуації;
- нервуються, проявляють надмірну емоційність, не вміють володіти собою;
- плутано й нечітко висловлюють свої думки;
- не володіють достатніми й переконливими аргументами щодо проблеми (задачі), яку вирішують;
- невпевнені у собі;
- поводять себе або занадто агресивно, або, навпаки, пригнічено, невпевнено;
- не здатні налагоджувати соціальну взаємодію і взаєморозуміння.

Таким чином, маючи обмеження «Невміння впливати на людей», дуже важко досягнути бажаного результату, тому подолання даного обмеження – є одним з важливих напрямків саморозвитку особистості.

Тоді варто розібратися, що ж представляє собою процес впливу?

2. Що таке вплив?

Фахівці з менеджменту зазначають, що вплив – це будь-яка поведінка одного індивіда, яка вносить зміни в поведінку, взаємини, почуття тощо, іншого індивіда [Чайка, с. 211]. Психологи вважають, що індивідуальний вплив – це процес і результат зміни однією людиною поведінки іншої людини (її установок, уявлень, думок, оцінок тощо) під час взаємодії з нею [Леонтьєв, с. 177]. Будь-який вплив здійснюється з метою формування, закріплення або зміни установок, поглядів, взаємин, почуттів або дій.

Не обійшли своєю увагою проблему впливу й соціологи. З точки зору соціології соціальний вплив – це різновид соціальних технологій, спрямований на виявлення і формування систем зв'язку між людьми, методів мотивації людської поведінки. Соціологи розуміють соціальний вплив як дії груп або інших спільнот, спрямовані на зміну переконань, настанов, мотивацій поведінки або емоцій людини. Соціальний вплив може бути примусовим (як основний засіб тиску, де можливе покарання у разі відмови підкоритися або винагорода за згоду підкоритися); легітимним (законним та справедливим); інформаційним та експертним (заснованим на впевненості у компетентності джерела впливу); референтним (заснованим на персоніфікації).

Отже, якщо синтезувати усі підходи щодо розуміння впливу, то можна надати певне інтегроване визначення даного явища. По-перше, соціально-психологічний вплив лежить в основі всіх суспільних процесів. Від народження й до смерті людина перебуває у просторі різноманітних взаємодій і відносин з іншими людьми. Соціальний вплив, пронизуючи все людське буття, є основою структури всіх життєвих явищ. Всезагальність соціально-психологічного впливу є законом людських відносин, який діє з такою ж необхідністю, як сила тяжіння у фізичному світі, незалежно від того, чи усвідомлюється це людьми, чи ні. По-друге, соціально-психологічний вплив – це тиск на людину з боку агента впливу, який здійснюється без будь-якої загрози (прямої чи опосередкованої) життю або здоров'ю об'єкта впливу, без насильницьких дій, без обмежень фізичної свободи дій. Об'єкт впливу вільно, добровільно приймає систему ціннісних смислів суб'єкта впливу. Цей вплив здійснюється на основі законів людської психіки і ґрунтується на психологічних особливостях людини, які роблять її податливою до впливу. До цих

особливостей відносяться, перш за все емоційно-мотиваційна сфера особистості, її самосвідомість.

Отже, будь-який вплив здійснюється з метою формування, закріплення або зміни установок, поглядів, взаємин, почуттів, дій індивідів чи груп людей.

3. Прийоми, методи й засоби впливу

Уміння впливати на людей – одна з найважливіших психологічних навичок, якою хочуть володіти всі. Її можна використовувати як в сімейному житті, так і на діловому поприщі. Для того, щоб досягти впливу на людей, зовсім необов'язково бути професійним фахівцем. Потрібно просто засвоїти деякі методи й прийоми впливу.

Психологічні механізми різних за природою видів впливу не однакові. Кожний з них специфічний і застосовується за певних умов. До групи психологічних методів впливу на людей належать навчання, наслідування, психічне зараження і т. ін. Це методи, які діють здебільшого на несвідоме. Існує ще такий важливий спосіб впливу, як переконання. На відміну від попередніх його використовують тоді, коли хочуть вплинути на свідомість людини. Якщо дія трьох перших методів пов'язана переважно з некритичним ставленням людей до інформації, поведінки, емоцій тих, хто діє на них, то переконання передбачає логічне мислення, критичний аналіз цих сигналів.

Розглянемо більш детально кожний з означених методів. *Переконання* – це спосіб впливу, коли людина звертається до свідомості, почуттів і досвіду іншої людини з тим, щоб сформувати в неї нові установки. Переконання впливає не тільки на розум, а й на почуття, якщо звернення до інших супроводжується емоціями. Отже, переконання – це такий вплив однієї людини на іншу або на групу людей, який діє на раціональне та емоційне в їхній єдності, формує нові погляди, відносини, що відповідають вимогам суспільства. Переконання не дасть належного результату, якщо його підмінено моралізуванням. Тому краще не вживати слів типу «мусиш», «зобов'язаний», «як не соромно» та ін. Така форма сприймається як формальна і до неї ставляться іронічно, а то і з презирством. Переконувати треба за допомогою фактів, аргументів, прикладів, в

тому числі й посилаючись на попередній досвід, того кого бажаєте переконати.

Перекопувати словом – це велике мистецтво, яке потребує знань психології людей, законів етики й логіки. Саме про це писав відомий вчений Блез Паскаль: «Кожний знає, що поняття потрапляють у душу двома шляхами: через розум і волю. Шлях розуму найбільш природний, оскільки не можна погоджуватися ні з чим, окрім доведених істин. Проте найбільш звичним є шлях волі. Це шлях низький, через це всі проти нього».

Мистецтво переконувати полягає як у тому, щоб бути приемним, так і в тому, щоб логічно обґрунтовувати свою позицію й переводити мислення в мовлення. Наведемо приклад переконання, яке ґрунтується на законах логіки і спрямоване до розуму людини, яку хочуть переконати. В Ермітажі є картина Рембрандта «Поклоніння волхвів». Тривалий час її вважали копією. Потім спеціалісти змогли довести, що це оригінал, аргументуючи свою думку так: якщо на нижніх прошарках картини є пошуки композиції, то така картина, як відомо, є оригіналом; на картині Рембрандта в Ермітажі з допомогою рентгенівської установки знайшли пошуки композиції; звідси дійшли висновку: ця картина – оригінал. Такі аргументи впливають на розум людини і тому стають ефективними. Проте якщо людина не хоче, щоб її переконали, тут не допоможуть а ні логіка, а ні аргументація.

Не можна також досягти бажаного результату, якщо той, хто переконує, поводить себе зверхньо або поблажливо, прагне самоствердитися, дійти до фіналу «перемога – поразка». А тому, аби переконати іншого, спочатку слід досягти того, щоб людина захотіла вислухати уважно і осмислено запропоновані їй докази. Для цього треба виокремити те спільне, що об'єднує людей, і встановити психологічний контакт. Потім доцільно разом проаналізувати всі аргументи обох співрозмовників і дійти спільного висновку, згоди. Тоді переконуючий вплив на людину не буде нав'язаним, а відповідатиме її думкам, поглядам, почуттям.

Навіювання – це психологічний вплив однієї людини на іншу або на групу людей, що передбачає некритичне сприймання висловлених думок і волі. У нашій країні значення навіювання тривалий час недооцінювалось. Його називали буржуазним

засобом впливу на людей. Насправді ж навіювання посідає дуже важливе місце в нашому житті, воно є механізмом, який дає змогу вплинути на несвідоме: установки, емоційні реакції, очікування тощо

Під час навіювання не досягається згода, а лише забезпечується прийняття інформації, що містить готовий висновок. Використовуючи інформацію людина, на яку впливають, має сама дійти необхідного висновку. Виокремлюють такі види навіювання на людину: 1) коли вона перебуває в активному стані; 2) під гіпнозом; 3) під час сну. Першим і основним є, звичайно, навіювання в активному стані. Навіювання може бути навмисним. Це цілеспрямований і свідомо організований психологічний вплив, коли сугестор (тобто той, хто користується цим способом) знає, кому і що він хоче навіяти і відповідно до цього добирає прийоми впливу. Бажано, щоб сугестор був людиною авторитетною, тоді йому довіряться. Виокремлюють також навіювання ненавмисне, коли сугестор не ставить перед собою спеціальної мети, проте своїми словами та діями навіює іншому саме той стан, який би спонукав того до відповідної дії.

За змістом впливу та кінцевим результатом навіювання буває позитивним і негативним, етичним і неетичним; за засобами впливу – прямим і непрямим. При прямому навіюванні сугестор закликає до певної дії. Вона передається як наказ, вказівка, розпорядження і заборона (наприклад: «Усім бути завтра о 9 годині на роботі», «Цей блок включати не будемо» та ін.). При непрямому навіюванні сугестор не говорить прямо про свою мету, проте виказує своє ставлення до предмета. Непряме навіювання розраховане на некритичне сприймання інформації, але для цього використовуються не наказові, а оповідні форми. Мета досягається за рахунок того, що викликаються сильні емоційні реакції. Основними формами навіювання є натяк, схвалення, засудження (наприклад: «Наші сусіди вже закінчили благоустрій прибудинкової території» або «У нас викладач ніколи не перевіряє конспекти» і т. ін.).

Одним із видів навіювання є самонавіювання. Це свідоме саморегулювання, навіювання самому собі уявлень, почуттів, емоцій. У цьому процесі людина сама створює модель стану або дій і вводить її у свою психіку. Моделі самонавіювання, на думку

відомого психіатра В. Леві, «уводяться в пам'ять, переходять з короткочасної пам'яті в довготривалу, із свідомості в підсвідомість і, врешті-решт, автоматично, мимоволі починають впливати на самовідчуття й поведінку».

Характеризуючи зміст самонавіювання, можна зрозуміти наскільки цей метод важливий з позицій самоорганізації особистості. Адже особистість буде змінювати свою поведінку, думки саме з урахуванням мети, яку прагне досягти.

Згідно з методикою самонавіювання, по-перше, треба виявити недолік, якого людина хоче позбавитися, а по-друге – розробити формулу самонавіювання. Формули мають бути спрямовані на себе. Створювати їх слід від імені першої особи, тобто «Я». Вони повинні бути не дуже розгорнутими, стверджуючими і складатись із дієслів, що мають найвпливовішу силу (наприклад: «Я буду дотримуватись цього плану», «Я прокинусь о 7 годині», «Я закінчу розпочату роботу саме сьогодні»).

Психічне зараження – спосіб психологічного впливу, що відомий із сивої давнини. На відміну від навіювання та переконання, які часто застосовуються в міжособистісних взаєминах, у разі взаємодії з організованою групою психічне зараження яскраво проявляється як засіб впливу в групах малознайомих людей (це спостерігається під час релігійного екстазу, паніки і т. ін.). Свідомі характеристики, що існують майже в однаковій мірі у більшості індивідів, зникають у таких умовах і замінюються несвідомими. Цим, мабуть, пояснюється, чому в натовпі не спостерігаються дії, які потребують цілеспрямованого логічного мислення, і чому тут люди спілкуються на низькому рівні.

Найбільшому психічному зараженню піддаються люди в натовпі. Це може бути сукупність індивідів, які утворюють численну аморфну групу, члени якої водночас взаємопов'язані якимось спільним і на певний час постійним інтересом. Вони стають некритичними, імпульсивними. Почуття відповідальності, яке, звичайно, стримує окремих індивідів, у натовпі зникає. Люди починають мислити образами й готові діяти під впливом гасел, закликів визнаних ними лідерів. Олександр Мень писав: «Маса – некритична. Вона підвладна емоціям, її легко можна повернути в потрібний бік, маніпулювати у вигідному напрямі. Одразу перед

нами постає євангельський образ натовпу, який спочатку на честь Ісуса Христа кричав «Осанна!», а через кілька днів – «Розіпни його!».

Значені особливості включають механізми психічного зараження та навіювання. Натовп треба стримувати від негативних дій, використовуючи ці самі механізми. Оскільки в натовпі народжуються бурхливі емоції, вплинути на них можна сильними засобами: перебільшувати, стверджувати, навіювати, заражати, повторювати. Люди в натовпі не чують аргументів, не зносять запитань, заперечень. Якщо якийсь оратор не поділяє думку, що захопила більшість людей, його виступ викликає у них гнів і прояв ворожості.

Цим методом слід користуватися дуже обережно. Якщо люди зібралися разом, вони інстинктивно шукають собі лідера, вожака і підкоряються йому. Проте нерідко вожаками стають нервово збуджені люди, які глибоко вірять у те, про що говорять, до чого закликають. Через цю віру вони впливають на людей. Чим коротші фрази-ствердження, кинуті ними в натовп, тим більший вплив вони мають. Через багаторазові повторення основна думка-ідея закріплюється в глибинах несвідомого. Потім вона перетворюється на установку як готовність до дії. Цю установку вже нелегко змінити. Чим привабливіший лідер, чим більшу силу волі він має, тим сильніше він може впливати на натовп.

Але психічне зараження може відігравати не лише деструктивну, а й позитивну роль. Одним з різновидів позитивного психологічного зараження є ентузіазм (ентузіазм (грецькою. *enthusiasmós*) – висока міра натхнення, підйому, захвату, породжених зазвичай відданістю якій-небудь ідеї, прагненням до досягнення важливої мети). Найчастіше конструктивна дія зараження ентузіазмом спостерігається у професійній діяльності. Якщо люди люблять своє діло, то успіхи одного заражають інших, викликаючи в них інтерес, захоплення, а не заздрість і поганій настрій. Здібні люди своїми словами, діями можуть так впливати на людей, що ті переймаються чужими переживаннями як своїми власними, починають плакати і сміятися, сумувати і радіти, обурюватися і співчувати. Наприклад, під час педагогічного спілкування відбувається взаємозараження педагога і студентів, а це стимулює їхнє творче самопочуття. Воно виникає на основі співчуття, співпереживання, ініціатором якого виступає педагог.

Своїми емоціями, інтересом до проблеми він заражає тих, кого хоче повести за собою. Вони, його вихованці, у свою чергу, стимулюють думку педагога, передають йому свою емоційну захопленість.

Наслідування – особлива форма поведінки людини, що полягає у відтворенні нею дій інших осіб. Причому важливо наголосити, що наслідування може бути виявом активності індивіда, яка може бути наслідком власної ініціативи або результатом впливу інших людей, які розраховують на це й стимулюють певну поведінку різними засобами. Отже, наслідування може бути як несвідомим, так і свідомим, цілеспрямованим.

У дорослих механізми наслідування набагато складніші, аніж у дітей. Дорослі більш критично сприймають зразки, запропоновані їм для наслідування. Останнє в цьому разі більшою мірою є елементом навчання. Це стосується професійної діяльності, спорту, мистецтва і т. ін. Наприклад, молодий спеціаліст вчиться у досвідченого, наслідуючи зразки його дій, стратегії та тактики вирішення професійних завдань. Таке явище є позитивним.

На практиці навіювання, переконання, психічне зараження, наслідування рідко вживаються в чистому вигляді. Найчастіше вони доповнюють одне одного, функціонують у системі.

Наприклад, перед однією з фірм, що працювала в умовах жорсткої конкуренції, постала потреба реконструювати виробництво і запровадити нову технологію. Керівник фірми (досвідчений менеджер), залучаючи до роботи кращих спеціалістів, використовував різні прийоми спілкування і постановки перед ними завдання. Одному із спеціалістів керівник навів як приклад для наслідування факти про ставлення до інновацій та діяльність спеціалістів у конкуруючих фірмах. Іншому сказав, що доручає саме йому цю справу, бо знає, що він працює самовіддано і має цікаві пропозиції. Третьому показав, як плідно працюють інші й що вже зроблено в цьому напрямі. Потім керівник зібрав усіх разом і сказав, що за умови оперативного і якісного виконання ними завдання (кожним своєї частини) фірма зможе своєчасно виконати реконструкцію, запровадити нову технологію і стане конкурентоспроможною. Працівники ж від цього матимуть моральне й матеріальне задоволення. Усі

використані при цьому психологічні прийоми – навіювання, наслідування, психічне зараження – допомогли менеджерів спрямувати творчу енергію спеціалістів в інтересах справи і досягти своєї мети.

Таким чином, ми розглянули основні методи впливу на людину, з метою зміни її установок, думок, оцінок, намірів, вчинків, поведінки.

Крім методів впливу є ще й певні прийоми. Прийом – це сукупність конкретних дій, ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу. Чим багатший арсенал прийомів у структурі методу, тим він повноцінніший та ефективніший.

Існує багато психологічних прийомів впливу на співрозмовника, тому їх не можливо розглянути усі в межах однієї лекції. Зупинимось на деяких прийомах.

Одним з найважливіших прийомів установлення контакту зі співрозмовником – це бути таким, як він. Згадайте, як легко спілкуватися з людиною, у якої схожі з вами погляди на певні події, яка має однаковий з вами рівень освіти, схожі з вами інтереси. І, навпаки, як важко знайти спільну мову зі співрозмовником, який суттєво від вас відрізняється. Щоб уникнути подібних ситуацій, які можуть призвести до негативних наслідків, аж до припинення спілкування, треба вміти підлаштовуватися під співрозмовника або в термінах психології – вміти встановлювати рапорт зі співрозмовником. Професійні комунікатори свідомо намагаються підлаштуватися під співрозмовника, скласти з ним успішний рапорт. Для цього вони насамперед підлаштовуються і відображають мову поз, жестів, міміки, тон голосу партнера по комунікації.

Ще одним відомим прийомом успішного впливу – показати, що ця людина дуже вам цікава. Зацікавленість повинна бути щирою. Ви повинні зрозуміти, чим вона живе, які проблеми найбільш значущі для неї, які її переконання. Перш ніж спільно вирішувати будь-яку задачу або обговорювати ділову проблему, поговоріть про те, що цікаво вашому співрозмовнику. Особливо добре це діє на «важких», агресивних людей.

Частіше називайте співрозмовника по імені. Дивно, але факт: люди дуже серйозне значення надають своєму імені. Якщо ви запам'ятаєте ім'я співрозмовника і будете вживати його в

бесіді, то зможете відразу ж повернути його до себе. У психологів є думка, що на несвідомому рівні людина сприймає на слух своє ім'я як щось дуже приємне.

Будьте вдячним слухачем – це також один з найважливіших прийомів впливу на людей. Люди дуже люблять, коли їх слухають. А якщо періодично ставити співбесідникові питання, які напевно його зацікавлять, заохочувати його до розповіді про те, в чому він добре розбирається, то він – весь ваш.

Дивіться на все з оптимізмом і усмішкою. Якщо коротко: ваше задоволення від спілкування з людиною викличе таке ж задоволення і в нього. Єдина складність: не завжди можна знайти в собі сили бути в піднесеному настрої. Але якщо навчитися керувати емоціями, то успіх вам забезпечений.

Безвідмовний прийом – попросіть ради (поради). Найбільш вірний шлях до встановлення впливу над людиною – поговорити з ним про те, в чому він відчуває себе знавцем і експертом. Попросіть його ради і обов'язково позначте його компетентність в тому чи іншому питанні.

Цінуйте в людині те, що вона цінує в собі сама. Якщо ви помітите і оціните вміння та гідності людини, то вплив над нею вам забезпечено. Для кожної людини бути оціненою гідно – практично межа мрій. Але запам'ятайте одне важливе «але»: ваші оцінки повинні бути щирими і не містити дешевих лестощів.

Використовуючи ці нескладні прийоми навіть нефахівець, не професійний психолог, зможе значно розширити сферу впливу на оточуючих людей.

Особи, які здатні ефективно впливати на людей, набувають навичок гарної самопрезентації.

Література

Основна: 6, 9, 10, 11, 12.

Додаткова: 4, 11, 18, 24.

Лекція 12. Обмеження «Зупинений розвиток»

План

1. Поняття про розвиток. Види розвитку: прогрес, регрес, саморозвиток.
2. Розвиток особистості: рушійні сили і фактори.
3. Здатність до саморозвитку особистості.

1. Поняття про розвиток. Види розвитку: прогрес, регрес, саморозвиток

Сучасний світ надзвичайно динамічний і мінливий. Це проявляється скрзь: у технологіях, організаційних структурах, соціальних системах, ринках, у виробничих відносинах тощо, і ці зміни частішають і поглиблюються з кожним роком. Більшість людей зрозуміли й усвідомили, що необхідно адаптуватися до змін оточуючого світу. Більш того, вони також усвідомили, що навряд чи хтось допоможе їм у цьому ззовні, і тому вони змушені розвивати свій потенціал, щоб гідно зустрічати виклик сучасності. Постійний розвиток власної особистості – ось те, що дасть змогу людині відповідати вимогам часу!

Розвиток – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення чогось якісно нового; це поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного.

У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків).

З поняттям розвиток тісно пов'язані поняття «прогрес» і «регрес».

Прогрес (лат. *progressus* – рух вперед, успіх) – напрям розвитку від нижчого до вищого, поступальний рух уперед, до кращого, більш якісного. Про прогрес можна говорити як щодо системи цілого, так і до окремих елементів, структури та параметрів. Протилежність прогресу – регрес.

Регрес – це зворотній рух, повернення до старих, віджилих форм, занепад, деградація, зміни у гірший бік, втрата якісних характеристик.

Також в даному контексті важливо розглянути поняття «саморозвиток». Але це буде зроблено пізніше, під час розкриття 3 пункту плану.

2. Розвиток особистості: рушійні сили і фактори

В контексті даної теми нас цікавить не розвиток взагалі (історичний розвиток, суспільний розвиток, технічний розвиток тощо), а розвиток особистості.

Відомий український психолог Г.С. Костюк писав: «Розвиток особистості – безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської особистості, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Однак він не зводиться тільки до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих» [Костюк, с. 27].

Результат розвитку – становлення людини як біологічного виду і як соціальної істоти. Біологічне в людині характеризується фізичним розвитком, що включає в себе морфологічні, біохімічні, фізіологічні зміни. Соціальне знаходить вираз у психічному, духовному, інтелектуальному зростанні, тобто формуванні людської особистості.

Отже, стосовно розвитку людини виділяють три види розвитку: фізичний, психічний і соціальний.

Фізичний розвиток передбачає ріст організму, певні кількісні та якісні зміни на основі біологічних процесів.

Психічний розвиток характеризується процесами змін і становлення психіки людини.

Соціальний розвиток вирізняється процесом оволодіння людиною соціальним досвідом (мовою, моральними якостями тощо), власне – це й є розвиток її особистості.

Розвиток особистості – це складний процес становлення особистісних рис, властивостей, якостей, який відбувається в результаті виховання і самовиховання; це цілеспрямований процес соціалізації особистості, що характеризується завершеністю. Хоча про завершеність цього процесу можна говорити лише умовно.

Оскільки розвиток – це процес, то він, як і будь-який розвиток, має рушійну силу. Дійсно, досліджуючи розвиток особистості, вчених завжди цікавить питання щодо рушійних сил, які визначають напрям і характер розвитку.

Рушійною силою процесу розвитку є результат суперечностей між фізичними та соціально-психічними потребами

людини – з одного боку та наявним рівнем фізичного, психічного і соціального розвитку – з другого. Рушійна сила проявляється у підвищенні фізичної й соціально-психічної активності особистості, яка спрямована на розвиток системних якостей, необхідних для задоволення певних потреб. Це можна побачити на рисунку.

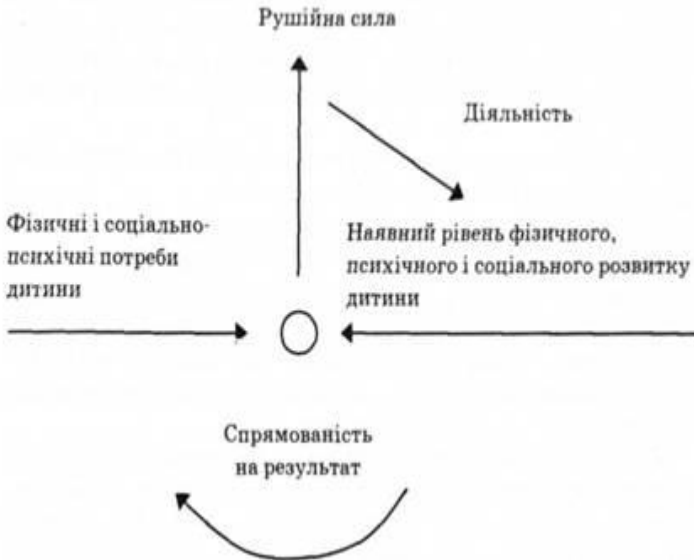

Рис. 1. Схематичне зображення процесу розвитку особистості.

Які чинники впливають на розвиток особистості?

З розвитком біологічної науки, зокрема генетики, в середині ХХ ст. утвердилася генетико-соціальна концепція розвитку. Прибічники цієї концепції вважають, що на розвиток особистості впливають як біологічні, так і соціальні чинники. Вплив біологічних чинників виявляється у передачі через генно-хромосомну систему (*спадковість*) певних задатків, які є потенційними для фізичного та соціально-психічного розвитку особистості. Спадковість характеризується здатністю біологічних організмів передавати задатки своїм нащадкам.

Крім біологічного успадкування на розвиток особистості значний вплив має соціальне успадкування, завдяки якому народжена дитина активно засвоює соціально-психологічний

досвід батьків і всіх оточуючих (мову, звички, особливості поведінки, морально-етичні якості тощо). Поняття «соціальне успадкування» запровадив у науковий обіг російський генетик академік М.П. Дубінін.

Важливе місце у процесі розвитку і формування особистості посідає її безпосередня активна діяльність (ігрова, навчальна, трудова, художньо-естетична, спортивна та ін.). Вона є внутрішнім психофізичним рушієм активності особистості, а відтак, суттєвим чинником фізичного, психічного та соціального розвитку. Нижче на рисунку зображена дія різноманітних чинників на розвиток особистості.

Рис. 2. Чинники, що впливають на розвиток особистості.

3. Здатність до саморозвитку особистості

Саморозвиток – це розвиток кого-небудь, або чого-небудь власними силами, без впливу чи сприяння зовнішніх сил. Можна сказати, що саморозвиток – це саморух матерії.

Саморозвиток розглядається як розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами.

Саморозвиток – це інтелектуальний процес, тому що він передбачає певну усвідомленість особистістю себе, своєї діяльності. Одночасно це і вольовий процес, що охоплює всю життєдіяльність від конкретної ситуації до всього способу життя людини. Інтелектуальний і вольовий процеси тісно переплітаються з емоційно-моральним і становлять складний процес самозмінення особистості. Таким чином, в процесі саморозвитку проявляється духовний світ особистості: її моральність, інтелект, воля, емоції.

Отже, саморозвиток передбачає в першу чергу активність самої особистості у роботі над собою, емоційно-психологічні переживання і самоспонування у власному розвитку.

Таким чином, саморозвиток формує сукупність якостей, що характеризують внутрішній суб'єктивний світ особистості, основні риси інтелектуальної спрямованості, її життєві інтереси, переконання, погляди, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе, її осмислення вчинків, бажань, волю, естетичні і моральні почуття.

Дуже важливо відмітити, що процес саморозвитку не має меж, як немає меж досконалості людини.

Важливою умовою, первинною сходинкою саморозвитку особистості є внутрішня потреба у його здійсненні та самопізнання себе.

Розвивати себе – це означає сприяти особистісному ставленню, розвитку творчих здібностей, виробляти потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності. Особистість розвивається не тільки за закладеною в ній біологічною програмою і під впливом навколишнього середовища, але і в залежності від досвіду, потреб, інтересів, здібностей, що формуються в її психіці. Це означає, що необхідно забезпечити останнім такий напрямок, який вів би до самовдосконалення особистості, покращення і розвитку її природних даних. Власне, саморозвиток – це й є самоорганізація особистості, вірніше – один з її елементів.

У самоорганізації особистості поняття особистісний саморозвиток включає такі процеси, як самозмінювання, самоуправління, самовиховання і самонавчання.

3. Здатність до саморозвитку

Здатність до саморозвитку – це здатність людини до придбання, оновлення та розвитку знань, вмінь, адаптації до змін в оточуючому середовищі.

Всі люди мають можливість займатись своїм саморозвитком на протязі всього життя. Якщо перші двадцять років саморозвиток людини тісно пов'язаний з досягненням фізичної зрілості і більше залежить від зовнішніх факторів: навчання у середній і вищій школі, придбання нових знань, яке розширює кругозір і розвиває здібності, то у зрілому віці здатність до саморозвитку майже повністю залежить від ініціативи самої особистості. Якщо ж особистість самозадоволена і не прагне розвиватися – вона формує обмеження «зупинений розвиток».

Згідно «Концепції особистісних обмежень» М. Вудкока і Д. Френсіса зупинений розвиток особистості характеризується такими ознаками:

- особистість ухиляється від відповідальності за власне навчання;
- не вміє і не бажає пізнавати себе, виявляти свій потенціал і свої обмеження;
- не може виділити спеціальний час для саморозвитку (знайомство з новинками наукової і художньої літератури, відвідування мистецьких заходів, зайняття спортом тощо);
- ухиляється від перешкод і проблем, замість того, щоб вчитися їх долати;
- уникає самоаналізу;
- не встановлює зворотній зв'язок з оточенням, не сприймає конструктивну критику;
- обмежує свої схильності і прагнення;
- пригнічує свої почуття;
- ігнорує професійний розвиток;
- не отримує задоволення від змін у роботі, інших сферах життя тощо.

Наявність обмеження «зупинений розвиток» поступово «консервує» особистість. Але це ще не все. Якщо відсутній розвиток, може початися застій, стагнація, а потім і деградація. Тому автори концепції обмеження «зупинений розвиток» розглядають як одне з найнебезпечніших і акцентують увагу менеджерів на необхідності його подолання. Вони вважають, що індивідуальний розвиток, як процес всебічного удосконалення

людиною себе на протязі всього життя – невід’ємна умова її високої продуктивності, здатності легко адаптуватися до змін середовища, ефективно долати виклики, які виникають у мінливому світі. Це придбання здатності управляти поточними подіями, боротьба з труднощами у конкурентному середовищі. Для менеджера життєво важливим є розвиток здатності бути відкритим для нових знань і досвіду уміння бути гнучким, пристосовуватись до зміни обставин.

Здатність бути гнучким визначається сукупністю таких навичок: точно оцінювати ситуацію, слухати і чути інших, постійно оновлювати свої знання досвід, не зациклюватись на старому досвіді, одержувати задоволення від подолання бар’єрів, визнавати за іншими право на помилки.

Гнучкість пов’язана з відкритістю особистості. Відкрита людина має такі переваги: має силу переконання; викликає довіру і лояльність у інших; дає вихід своїм почуттям і цим знижує напругу; береться за важкі справи; встановлює взаємовідносини з іншими.

Отже, саморозвиток – це більш безперервний процес, ніж ціль, яку треба досягти. У галузі самоменеджменту більшість видів діяльності вимагає високого індивідуального розвитку, а при зростанні рівня змін виникає потреба у розвитку свого творчого потенціалу.

ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Поняття самоорганізації особистості. Складові самоорганізації

Мета: визначити теоретичні аспекти самоорганізації особистості; конкретизувати складові елементи самоорганізації; акцентувати увагу на необхідності самоорганізації особистості майбутнього керівника.

План

1. Самоорганізація як спосіб утворення і функціонування складних динамічних систем.
2. Самоорганізація особистості як самоменеджмент.
3. Складові самоорганізації особистості.
4. Визначення мети в самоменеджменті.

 Ключові поняття: динамічна система, особистість, самоменеджмент, саморегульця, самоуправління, самоконтроль, самопізнання, саморозвиток, самореалізація.

Методичні рекомендації

Дане семінарське заняття спрямоване на формування чіткого уявлення про людську особистість як складну динамічну систему, яка формується і розвивається як за керованими так і самоорганізаційними законами.

Розгляд першого питання доцільно розпочати з уточнення сутності понять «система», «особистість», «самоорганізація». Розкриваючи зміст понять, студенти повинні дійти висновку, що у сучасному науковому розумінні особистість людини розглядається як складна динамічна система, відкрита для взаємодії із зовнішнім середовищем.

Характерною особливістю такої системи є її здатність до самоорганізації. Під самоорганізацією мається на увазі термін,

який вживається для визначення процесів виникнення складних структур при відсутності нав'язаного зовнішньою дією порядку. Самоорганізація – це спонтанне утворення високовпорядкованих структур із хаосу, це спонтанний перехід від невпорядкованого стану до впорядкованого за рахунок сумісної, кооперативної дії багатьох підсистем [Хакен].

Розглядаючи розвиток особистості як процес самоорганізації системи, студенти усвідомлюють основні механізми самоорганізації: адаптацію і відбір. Самоорганізовані системи функціонують шляхом безперервного пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища та безперервного вдосконалення поведінки з урахуванням минулого досвіду. При дослідженні процесів самоорганізації слід виходити із припущення, що у системах, що розвиваються, структура і функції тісно взаємопов'язані. Система перетворює свою структуру для того, щоб виконати свої функції в умовах постійнозмінюваного зовнішнього середовища.

Таким чином, у підсумку студенти повинні дійти висновку, що в умовах сучасного динамічного соціуму, особистість щоб бути відповідною йому (соціуму) і функціональною, повинна постійно здійснювати самоорганізацію.

Студентам пропонується проаналізувати витримки з наукових праць Г. Хакена «Інформація і самоорганізація», В. Н. Келасьева «Формування цілісності, Самоорганізація: психо- і соціогенез», С. П. Курдюмова «Концепція самоорганізації», С. І. Подмазіна «Інтегративна концепція особистості».

Друге питання орієнтує студентів на можливість визначення тотожності понять «самоорганізація особистості» і «самоменеджмент». Аналізуючи статтю В. Карпічева «Самоменеджмент. Введення у проблему» та наукові праці інших авторів, студенти розкривають сутність самоменеджменту як нового напрямку в управлінні. Головний акцент робиться на тому, що зміни, які відбуваються у сучасному світі, вимагають від нової генерації управлінців зміни вектору управління – скеровувати його, в першу чергу, не на зовні (на організацію, персонал, процеси), а на себе. Тільки той керівник, який здатен управляти собою, буде здатен ефективно управляти іншими.

Підготовка відповіді на третє питання вимагає від студентів ознайомлення зі складовими самоорганізації особистості

(самоменеджменту). За для цього рекомендовано опрацювати монографію Г. О. Нестеренко «Особистість в нелінійному суспільстві» та інші джерела. Існує низка елементів, які у сукупності створюють модель самоорганізації особистості: самопізнання, самоусвідомлення, самовизначення, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація, самооцінка, самоаналіз, самоконтроль, самоуправління. Ознайомившись зі змістом даних понять, студенти можуть найбільш повно уявити модель самоменеджменту.

Останнє питання стосується висвітлення такого аспекту як визначення мети самоменеджменту. Дане питання є практично орієнтованим. Студенти повинні не тільки орієнтуватися на теоретичне уявлення щодо мети, а й більш-менш чітко сформулювати власну мету самоменеджменту.

Проаналізований протягом семінару матеріал дозволить студентам наприкінці порозмірковувати щодо необхідності такого наукового напрямку, визначити власне ставлення до самоменеджменту, обґрунтувати необхідність його вивчення в рамках професійної підготовки майбутнього керівника.

Теми доповідей

1. Особистість як об'єкт наукового аналізу.
2. Синергетика як напрям міждисциплінарних досліджень. Сутність синергетичного підходу.
3. Самоорганізація як процес формування, функціонування і розвитку складних динамічних систем.
4. Самоменеджмент як відповідь на виклики сучасного світу.
5. Моделі самоменеджменту.

? Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння сутності особистості.
2. Надайте декілька визначень поняття «особистість». Проаналізуйте їх.
3. Чому інтегративна концепція особистості сьогодні визнається як така, що найбільш повно відображає сутність особистості?
4. Назвіть основні складові самоорганізації особистості. Охарактеризуйте кожну з них.
5. Визначте, які зміни відбулися у сучасному світі, котрі викликали необхідність формування такого науковго напрямку як самоменеджмент?

6. Надайте визначення самоменеджменту, що пропонуються різними авторами та проаналізуйте їх.

✦ Питання для дискусії

1. Поміркуйте над висловом «Перш ніж керувати кимось або чимось – навчись керувати собою». Чому деякі науковці вважають, його основою самоменеджменту. Відповідь обґрунтуйте.
2. Як ви вважаєте, чи дійсно існує необхідність розвитку такого наукового напрямку як самоменеджмент? Це відповідь на суспільні виклики, чи данина моді?
3. Самоменеджмент – це специфічно фаховий напрям підготовки, чи такий, що потрібен кожній особистості, не залежно від її майбутньої професії. Обґрунтуйте.

Практичні завдання

1. Визначте і обґрунтуйте мету самоменеджменту.
2. Назвіть специфічні виклики українського суспільства, які потребують розвитку і впровадження наукового напрямку «Самоменеджмент».
3. Розробіть найперші кроки самоменеджменту особисто для себе.

📖 Тести

1. Які з наведених висловлювань здаються Вам правильними? Відповідь обґрунтуйте.
 - Під особистістю розуміється сукупність тих відносно стійких властивостей і схильностей індивіда, які відрізняють його від інших.
 - Особистість – це комбінація всіх відносно стійких індивідуальних відмінностей, що піддаються вимірюванню.
 - Особистість – це дієздатний член суспільства, який усвідомлює свою роль у ньому.
 - Особистість – сукупність природно-біологічних, психічних, соціально значущих якостей людини, котрі формуються в спілкуванні і діяльності і проявляються у соціумі.
2. Найбільш повно сутність самоменеджменту відображає таке висловлювання:
 - Самоменеджмент – це тайм-менеджмент.
 - Самоменеджмент - це саморозвиток менеджера як особистості і організація його особистої діяльності.

- Самоменеджмент насамперед це самоорганізація, вміння керувати собою, керувати процесом управління у широкому сенсі слова – у часі, у просторі, спілкуванні, діловому світі.
 - Самоменеджмент – це цілеспрямоване і послідовне використання перевірених методів роботи в повсякденній практиці.
3. Складовими самоорганізації особистості є:
-
-
-

4. Заповніть таблицю шляхом співвіднесення автора і змісту визначення.

1.	К. Маркс		Особистість – це людина з чітко виробленою життєвою позицією і світоглядом, які склалися в результаті чіткої роботи над собою, з яскраво вираженим свідомим відношенням до того, що відбувається навколо
2.	І.С. Кон		Особистість як продукт суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини. Особистість є результатом інтеграції процесів, що забезпечують життєві відношення суб'єкта до об'єктивної дійсності
3.	С. Л. Рубінштейн		Особистість, з одного боку, характеризує конкретного індивіда (особу) як суб'єкта діяльності, в єдності його індивідуальних властивостей і соціальних ролей, з іншого – особистість розуміється як сукупність інтегрованих в ньому соціально значимих рис, що утворилися в наслідок взаємодії даної особи з іншими людьми
4.	А.В. Петровський		Особистість – це людський індивід як продукт суспільного розвитку,

			суб'єкт праці, спілкування і пізнання, детермінований конкретно-історичними умовами життя суспільства. Особистість – це уся сукупність суспільних відносин
5.	О.М. Леонтьєв		Особистість – це системна соціальна якість, яка набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні і характеризує рівень і якість представленості суспільних відносин в індивіді

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Андреев В. И. Саморазвитие менеджера [Текст] : науч. издание / В. И. Андреев. – М. – Народное образование, 2012. – 160 с.
3. Карпичев В.С. Самоменеджмент: введение в проблему / В.С. Карпичев // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – №5. – С. 103-107.
4. Лукашевич Н.П. Теория и практика самоменеджмента. Учеб. пособие / Н.П. Лукашевич. – К. МАУП, 2004. – 320 с.
5. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві: Монографія / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 140 с.
6. Петровский А. В. Личность в психологии: парадигма субъективности: монография / А. В. Петровский. – Ростов-на-Дону, Феникс, 1996. – 134 с.
7. Подмазин С. И. Интегративная концепция личности / С. И. Подмазин // Культурологічний вісник. – 2000. – Вип. 6. – С. 98-106.
8. Самоорганизация: психо- и социогенез [Монография] / Г. Н. Васильев, Р. А. Зобов, В. Н. Келасьев и др. / Под ред. В.Н. Келасьева. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 200 с.

Семінарське заняття 2. Природно-біологічна підструктура особистості та її елементи. Вроджене і спадкове

Мета: дослідити складові елементи природно-біологічної підструктури особистості; визначити механізми їх функціонування; з'ясувати можливість застосування самоменеджменту щодо впливу на природно-біологічну підструктуру з метою її вдосконалення або корегування.

План

1. Природно-біологічна підструктура особистості, її складові.
2. Спадкове та вроджене в природно-біологічній підструктурі особистості.
3. Темперамент як елемент природно-біологічної підструктури особистості.
4. Типи темпераменту та їх характеристики.
5. Темперамент і діяльність людини.
6. Задатки. Природа задатків.

 Ключові поняття: система, структура, зв'язок, елемент системи, вроджене, спадкове, конституційна будова, асиметрія півкуль головного мозку, темперамент, задатки.

Методичні рекомендації

Під час розгляду першого питання студентам пропонується ознайомитися з сутністю природно-біологічної підструктури особистості та її складовими елементами. Опрацьовуючи наукові джерела, студенти повинні розкрити біологічні засади формування майбутньої особистості; показати як впливають на формування особистісних якостей конституційні особливості будови тіла. Надати характеристики конституційних типів (пікнічний тип, атлетичний тип, астеничний тип). Також студенти розкривають вплив функціональної асиметрії головного мозку на розвиток психіки і, відповідно, на психологічні особливості поведінки особистості. Пояснюють у чому проявляється вплив статевих і вікових відмінностей індивіда на формування його особистості.

У підсумку, за результатами розгляду першого питання, повинна сформуватися думка, що природно-біологічна підструктура індивіда є тим тлом, на якому зростає його

особистість. Тому певні фізіологічні порушення (мозку, нервової системи, інших систем і органів тіла) можуть вплинути на розвиток психіки та її соціальні якості. Студенти повинні усвідомити, що впливати якимись вольовими зусиллями на свою природну сутність людина не може, але підтримувати її у належному функціональному стані цілком можливо. Саме в цьому й можуть проявлятися дії самоменеджменту стосовно природно-біологічної підструктури – підтримка хорошої фізичної форми тіла, піклування про стан здоров'я, вчасна профілактика, яка може упередити захворювання, відмова від шкідливих звичок тощо.

Друге питання зосереджує увагу студентів на спадкових та вроджених властивостях особистості. Знайомлячись з науковими джерелами, студенти усвідомлюють, що питання про спадковість надзвичайно складне, тому й дотепер усі механізми спадковості не розкриті. Відомо, що людина як частина живої природи успадковує передусім задатки типу нервової системи, на базі яких формуються тип темпераменту, деякі безумовні рефлекси (орієнтувальний, оборонний, слиновиділення), конституцію тіла (скелет, прямоходіння), зовнішні ознаки (колір волосся, очей, шкіри). До суто фізичних задатків належать і група крові, резус-фактор. Нащадки можуть успадкувати від батьків також певні хвороби: хворобу крові (гемофілію), шизофренію, цукровий діабет, венеричні хвороби. Найнебезпечніше на фізичне здоров'я дітей впливає зловживання їх батьків алкоголем і приймання наркотиків.

Таким чином, студенти повинні зрозуміти, що спадкове – це те, що індивід отримує від своїх батьків та усього роду людського: будову нервової системи, органів чуття; фізичні ознаки, загальні для всіх (скелет, руки, прямоходіння тощо); особливості типу вищої нервової діяльності; біологічні потреби (їжа, самозбереження...) та інше. Студенти роблять висновок, що біологічна спадковість визначає як те загальне, що робить людину людиною (успадковане від роду людського), так і те відмінне, що робить людей різними за зовнішнім виглядом і внутрішніми якостями (успадковане від батьків).

Особливу роль у розвитку людської особистості відіграють власне людські задатки (високоорганізований мозок, задатки до мови, до ходіння у вертикальному положенні, до окремих видів

діяльності) та задатки, що характеризують схильність до певної діяльності, тобто здібностей у певній галузі.

Необхідно також зупинитися на понятті «вроджене». Вроджені задатки розглядають як генотип, пов'язаний з внутрішньоутробним розвитком. Наприклад, розумова відсталість може бути наслідком шкідливих (інфекційних, токсичних, радіоактивних тощо) впливів на дитину ще у внутрішньоутробному розвитку. До того ж, масовий поділ і диференціація нейронів кори головного мозку відбувається на межі 2 і 3 триместрів вагітності і це надбання залишається на все наступне життя. Інколи можна спостерігати вроджені відхилення, причинами яких є мутації (зміни у генетичному апараті, хвороба Дауна (наявність зайвої хромосоми).

Аналізуючи дану інформацію з позицій самоменеджменту, студенти повинні зрозуміти, що її корисність має значення при погляді на себе як на майбутніх батьків. Тоді буде зрозуміло, що подолання шкідливих звичок, піклування про своє здоров'я є не тільки необхідною умовою свого власного розвитку, але й майбутніх дітей.

Третє питання орієнтує студентів на необхідність дослідження темпераменту як природно-біологічного підґрунтя розвитку особистості, на основі якого формуються психічні властивості, певні типи поведінки, риси характеру, специфіка діяльності. Студенти розкривають історичні аспекти формування знання про темперамент та сучасні наукові підходи до його розуміння. В наслідок такого аналізу роблять висновок, що темперамент – це індивідуальні особливості людини, які визначають динаміку протікання її психічних процесів і поведінки. Під динамікою розуміють темп, ритм, тривалість, інтенсивність психічних процесів, зокрема емоційних процесів, а також деякі зовнішні особливості поведінки людини – рухливість, активність, швидкість або сповільненість реакцій тощо.

Студенти виділяють основні ознаки темпераменту:

1) загальна активність психічної діяльності та поведінки особистості, яка виражається в різному ступені прагнення активно діяти, опановувати й перетворювати оточуючу дійсність, виявляти себе в різноманітній діяльності;

2) рухова, або моторна, активність. Вона показує стан активності рухового й мовленнєвого апарату, виражається у швидкості, силі, різкості, інтенсивності м'язових рухів і мовлення;

3) емоційна активність виражається в емоційній вразливості (чутливість до емоційних впливів), імпульсивності, емоційній рухливості (швидкість зміни емоційних станів, їх початку й припинення).

У четвертому питанні слід показати взаємозв'язок темпераменту і діяльності особистості. Студентам слід розуміти, що залежно від особливостей темпераменту люди розрізняються **не** кінцевим результатом дій, а *способом* досягнення результатів. Особливо це важливо розуміти майбутнім керівникам, які будуть формувати і розвивати персонал організації.

Так, на основі експериментальних досліджень була встановлена залежність між *способом* виконання дій і *особливостями темпераменту*. У цих дослідженнях розглядався індивідуальний стиль діяльності як шлях до досягнення результатів або спосіб рішення визначеної задачі, обумовленої головним чином типом нервової системи. Результати досліджень переважної більшості авторів, незалежно від особливостей досліджуваних груп і експериментальних ситуацій, у яких вивчався типовий для даних індивідів спосіб виконання дій, показують, що саме тип нервових процесів, впливає на формування певного стилю діяльності.

Керівникові слід знати, що перед сангвініком варто безупинно ставити нові, по можливості цікаві задачі, що вимагають від нього зосередженості і напруги. Необхідно постійно включати його активну діяльність і систематично заохочувати його зусилля. Флегматика треба зосередити на важливості кінцевого результату. Його не можна переключати з однієї задачі на іншу. Стосовно меланхоліка неприпустимі не тільки різкість, брутальність, але і просто підвищений тон, іронія. Він вимагає особливої уваги, варто вчасно хвалити його за виявлені успіхи, рішучість. Негативну оцінку варто використовувати як можна обережніше, усіяко пом'якшуючи її негативну дію, оскільки меланхолік – самий чуттєвий і вразливий тип темпераменту.

Таким чином, на основі наведених результатів досліджень, студенти повинні дійти висновку, що від темпераменту залежить,

яким способом особистість реалізує свої дії, але при цьому не залежить їхня змістовна сторона.

З позицій самоменеджменту вивчення темпераменту має значення для того, щоб регулювати його певні небажані прояви. Адже не дивлячись на те, що темперамент має природну основу, він не є застиглою, незмінною якістю. При будь-якому типі темпераменту можна сформулювати в індивіда якості, які не властиві даному темпераменту. Психологічні дослідження і педагогічна практика показують, що темперамент змінюється під впливом умов життя і виховання. Темперамент може змінюватися й у результаті *самовиховання*. Навіть доросла людина може змінити свій темперамент, в залежності від поставлених задач. Відомо, наприклад, що А. П. Чехов був людиною дуже врівноваженою, скромною і делікатною. Але ось цікавий факт з його життя. В одному з листів до дружини О. Л. Кніппер-Чехової Антон Павлович робить таке цінне визнання: «Ти пишеш, що заздриш моєму спокійному, врівноваженому темпераменту. Мушу сказати тобі, що від природи я різкий і запальний. За молодих років я виробляв казна що. Згодом я звик стримувати себе, бо розпускати себе порядній людині не личить». Наведений приклад свідчить, що деякі люди, пізнавши особливості свого темпераменту, навмисно застосовують певні методи, щоб оволодіти ним, скорегувати ті прояви темпераменту, які їм не до вподоби або заважають жити і діяти. Так робив, наприклад, О. М. Горький, який стримував бурхливі прояви свого темпераменту. Для цього він свідомо переключався на різні побічні дії з предметами. З людьми, які висловлювали протилежні йому погляди, О. М. Горький намагався бути неупередженим і спокійним. Це й є самоменеджмент шляхом саморегуляції та самоконтролю.

Таким чином, під час вивчення темпераменту найважливішим висновком, який повинні усвідомити студенти є розуміння, що темперамент характеризує динамічність особистості, але не характеризує її переконань, поглядів, інтересів, не є показником цінності особистості, не визначає її можливості (не слід змішувати властивості темпераменту з властивостями характеру чи здібностями). Саме це вказує на те, що темперамент належить до природно-біологічної та психологічної підструктури, а не соціальної.

Під час розгляду п'ятого питання студенти знайомляться з задатками як елементом природно-біологічної підструктури особистості. Для розуміння сутності задатків необхідно пригадати зміст першого й другого завдань даного семінару, адже задатки – це й є те спадкове і вроджене, що закладене в індивіді. Задатки – це певна схильність, яка часто передається з батьківськими генами. Задатки людини є біологічною основою його здібностей. Кожна людина від свого народження наділена якимись задатками: хорошою пам'яттю, слухом, високою чуттєвістю тощо.

Як природні успадковані особливості людини задатки мають важливе значення для розвитку здібностей, але не визначають їх. Якщо людина навіть із найвидатнішими задатками не буде займатися певною діяльністю, здібності у неї не розвинуться. Саме цей висновок науковців важливий з позицій самоменеджменту.

Задатки багатозначні, тобто на основі одних і тих самих задатків можуть формуватися різні здібності залежно від інтересів індивіда і сфери його діяльності. Поділяють задатки на два види. Задатки першого виду впливають на змістовий аспект здібностей, другого – лише полегшують чи ускладнюють їх розвиток. До задатків другого виду належать типологічні властивості нервової системи.

Роль задатків у формуванні здібностей ще далеко не з'ясована. Проте вже теперішній рівень знань про будову і функції мозку дав змогу відкинути деякі необґрунтовані припущення. Так, не підтвердилася гіпотеза Ф. Галля про чітку локалізацію здібностей у різних ділянках мозку. Не витримали перевірки практикою і припущення про залежність задатків від розмірів мозку, його маси чи кількості звивин у ньому. Так, за середньої маси мозку дорослої людини 1400 грамів, мозок російського письменника Івана Тургенева мав масу 2012, англійського поета Дж.Г. Байрона – 1800, французького письменника Анатолія Франса – всього 1017 грамів. А найважчий мозок виявили в однієї розумово відсталой людини.

Проаналізувавши наведені приклади, студенти повинні дійти висновку, що найбільш продуктивними нині є гіпотези, які пов'язують задатки з диференціальними особливостями нервових процесів (силою, врівноваженістю, рухливістю) та з парціальними (частковими) особливостями нервової системи, тобто зі своєрідністю типологічних властивостей, які проявляються в

одних індивідів у зоровій, других – у слуховій, третіх – у руховій чи чуттєвій сферах. Тому логічно припустити, що задатки як специфічні морфологічні й функціональні структури підпорядковані загальним біологічним законам і успадковуються. Таким чином, студенти роблять висновок: *задатки* – це генетично детерміновані анатоמו-фізіологічні особливості нервової системи, органів чуття, головного мозку, які є індивідуально-природною передумовою формування та розвитку здібностей. Студенти визначають, що задатки обумовлюють різні шляхи формування здібностей, швидкість їх розвитку та рівень досягнень.

📁 Теми доповідей

1. Роль природних факторів у формуванні особистості.
2. Співвідношення спадковості, середовища й діяльності у розвитку особистості.
3. Перші історичні відомості про темперамент.
4. Вплив темпераменту на особливості діяльності особистості.
5. Характеристики типів темпераменту.
6. Природні задатки та їх роль у формуванні здібностей.
7. Цікаві повідомлення й факти про талановитих людей. Які задатки й здібності зробили їх такими.

❓ Питання для самоконтролю

1. Назвіть науковців, які вважали за необхідне включити в структуру особистості її природно-біологічне начало?
2. Розкрийте сутність спадкового і вродженого. Яку роль ці фактори відіграють у розвитку особистості?
3. Дайте визначення поняття «темперамент». Поясніть зв'язок темпераменту з вищою нервовою діяльністю.
4. Порівняйте підходи до розуміння темпераменту І. Павлова, Б. Теплова і В. Небиліцина, В. Мерліна.
5. Поясніть, яким чином темперамент впливає на поведінку і діяльність людини.
6. Охарактеризуйте типи темперамента. Як ви вважаєте, чи можуть в одній людині поєднатися різні типи темпераменту?
7. Поясніть природу задатків.
8. Розкрийте взаємозв'язок задатків і здібностей.

🗨️ Питання для дискусії

1. Висловіть свою думку стосовно того, чи варто в структурі особистості розглядати її природно-біологічне начало? Аргументуйте.
2. Поміркуйте, чи необхідно враховувати тип темпераменту людини при виборі нею тої чи іншої професії, виду діяльності? Яким чином ви, як майбутній керівник, будете враховувати темперамент працівника при прийомі на роботу?
3. Як ви вважаєте, чи потрібно розвивати задатки? Чи вони проявляться самі по собі, оскільки вже є природними властивостями людини?

Практичні завдання

1. Пройдіть тест, представлений на ст. 156, на виявлення свого типу темпераменту.
2. Опишіть основні властивості свого типу темпераменту. Які з проявів вашого типу темпераменту вас не влаштовують? Чому? Яким чином можна скорегувати властивості свого темпераменту?

Тести

1. Заповніть пропуски у твердженнях:
 - Співвідношення процесів збудження і гальмування в корі головного мозку людини визначає її _____
 - Термін «темперамент» перекладається з латини як _____, і означає _____
 - Гуморальна теорія темпераменту пропонувала розподіл людей за наявністю у їхньому організмі _____
 - Автором гуморальної теорії вважають _____
 - В рамках гуморальної теорії існує чотири типи темпераменту: _____, _____, _____, _____
 - І.П. Павлов запропонував свою теорію темпераментів, в основу якої були покладені три параметри вищої нервової діяльності: _____, _____, _____
 - В основі темпераменту лежить тип нервової системи. Чи можна сказати, що темперамент є своєрідним «вироком» особистості, який визначає усі її успіхи і поразки? _____
 - Зазвичай довго готується до роботи, але виконує її якісно _____

- Непостійний, майже нічому не надає великого значення, має веселу вдачу, не поддається паніці _____
- Прагне залишатися на самоті, ухилитися від роботи в команді, боїться публічності, малоактивний _____
- Вирізняється занепокоєнням, тривожністю, песимізмом _____
- Вдумливий, спокійний, розсудливий, схильний до тривалого, ретельного відбору _____
- Запальний, відхідливий, честолюбний, діяльний, інколи занадто агресивний _____
- Любить спілкування, церемонії, прагне перебувати у центрі уваги і бути предметом поклоніння _____

2. Темперамент особистості – це результат...

- а) виховання;
- б) впливу зовнішнього середовища;
- в) навчання;
- г) самовиховання;
- д) типу нервової системи.

3. Які типи темпераменту (за класифікацією Г. Айзенка) характеризуються

Тип темпераменту	Екстраверсією	Емоційною стійкістю
флегматик		
меланхолік		
сангвінік		
холерик		

4. Якому типу темпераменту відповідають такі характеристики?

	Тип темпераменту	№	Характеристики
1	флегматик		Легкість у спілкуванні, емоційність, разом з тим емоційні переживання не глибокі
2	меланхолік		Енергійність, яскравість емоційних переживань, неврівноваженість
3	сангвінік		Замкнутість, емоційна вразливість,

			схильність до тяжких внутрішніх переживань
4	холерик		Виваженість, стриманість, консерватизм, схильність до виконання лише звичних дій

5. За теорією І.П Павлова кожному типу нервової системи та вищої нервової діяльності відповідає певний тип темпераменту. Вкажіть

Тип вищої нервової діяльності	Тип темпераменту
Сильний врівноважений рухливий	
Слабкий	
Сильний врівноважений інертний	
Сильний неврівноважений	

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Багнюк А. Л. Концепція людини: підходи і тлумачення / А. Л. Багнюк // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Науковий потенціал України» (27-29 березня 2007 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://intkonf.org/bagnyuk-al-kontseptsiya-lyudini-pidhodi-i-tlumachennya/>
3. Келасьев В. Н. Интегративная концепция человека [Текст] / В. Н. Келасьев. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета 1992. – 206 с.
4. Маклаков А. Г. Общая психология. Учебник / А. Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
5. Платонов К. К. Структура и развитие личности: психология личности. Учеб. пособие / К. К. Платонов, А. Д. Глоточкин. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
6. Слободчиков В. И. Введение в психологию субъективности Основы психологической антропологии. Психология человека.: Учебное пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

7. Сидоренко П. І. Анатомія та фізіологія людини: Підручник / П. І. Сидоренко, Г. О. Бондаренко, С. О. Куц. – 3-е вид., випр. і доповн. – К. : Медицина, 2009. – 568 с.
8. Фізіологія людини і тварин: Підручник / В. О. Цибенко, Г. М. Чайченко, В. Д. Сокур; За ред. В. О. Цибенка. – К. : Вища школа, 2003. – 464 с.

Семінарське заняття 3. Елементи психічної підструктури особистості та їх роль у самоорганізації особистості

План

1. Здібності та їх роль в життєдіяльності особистості.
2. Когнітивні процеси та їх роль у розвитку особистості.
Мислення:: види, характеристики
3. Пам'ять. Види та характеристики.
4. Увага. Види та характеристики.
5. Воля як елемент психічної підструктури, її роль у функціонуванні особистості.

Мета: конкретизувати теоретичні знання психічної підструктури особистості; визначити основні її елементи та охарактеризувати їх: визначити їх роль в самоорганізації особистості.

 Ключові поняття: здібності, когнітивні процеси, мислення, пам'ять, увага, воля.

Методичні рекомендації

Актуалізація знань. При підготовці до семінарського заняття слід пригадати що таке структура особистості, її складові підструктури. З чого складається психічна підструктура, як вона пов'язана з іншими підструктурами, яку роль відіграє в життєдіяльності особистості.

В ході вивчення першого питання студенти повинні розглянути поняття «здібності», дати його трактовку, розкрити підходи до розуміння здібностей. Студенти визначають, що здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які забезпечують успішне оволодіння знаннями, навичками, вміннями та ефективну їх реалізацію в трудовій діяльності. Разом з тим,

студенти повинні розуміти, що здібності не зводяться до знань, умінь і навичок Вони виступають лише як можливість розвитку цих необхідних компонентів діяльності і характеризуються динамікою оволодіння останніми: швидкістю, легкістю, глибиною, міцністю.

Важливо, щоб студенти зрозуміли, що здібності виявляються тільки в діяльності, притому в тій діяльності, яка не може здійснюватися без наявності цих здібностей. Тобто, дивлячись на людину візуально не можливо встановити чи володіє вона тими чи іншими здібностями. А от в діяльності їх перевірити можливо. При відсутності здібностей процес засвоєння знань і вмінь затягується, потребує значних зусиль і напруження при порівняно скромних результатах.

Роблячи проміжний підсумок, студенти дають більш повне визначення здібностей, а саме: здібності – це властивості функціональних систем, які реалізують пізнавальні і психомоторні процеси, відзначаються індивідуальною мірою розвитку і виявляються в успішності та своєрідності виконання діяльності.

Студенти визначають види здібностей та характеризують їх. У структурі здібностей виділяють загальні і спеціальні здібності. *Загальні здібності* забезпечують відносну легкість і продуктивність у засвоєнні знань і виконанні різних видів діяльності. Вони виявляються переважно як розумові здібності. Під *спеціальними здібностями* розуміють психічні особливості індивіда, які дають можливість успішно виконувати певні види діяльності (музика, математика, лінгвістика тощо).

Важливо при вивченні здібностей звернути увагу на рівні їхнього розвитку. Так, в структурі здібностей виділяють два основні рівні розвитку здібностей: *репродуктивний* і *творчий*. Найвищий рівень розвитку і прояву здібностей позначають поняттями *талант* і *геній*.

З точки зору самоорганізації особистості важливо не тільки володіти теоретичними знаннями стосовно такого психічного явища як здібності, але й знати як їх виявляти і розвивати. Студенти повинні підібрати декілька методик діагностики рівня розвитку здібностей, та методик формування здібностей.

У другому питанні розкривається сутність когнітивних процесів. Студенти повинні показати, що когнітивна, тобто пізнавальна, сфера особистості має принципове значення в плані

розуміння природної і соціальної моделей світу. Також когнітивні процеси впливають на успішність навчання і діяльності особистості. Когнітивні процеси мають складну структуру, тому науково-психологічний підхід вимагає аналітичного розгляду процесів пізнання. Це дозволяє серед пізнавальних процесів виділити такі: відчуття і сприймання, пам'ять, мислення і увагу, увагу. В той же час студенти повинні розуміти, що у реальному психічному житті всі ці процеси злиті, єдині і залежать від структури і змісту особистості людини, її мотивів, мети тощо.

Студенти також показують, що когнітивні процеси утворюють структуру інтелекту людини. Однак вони повинні розуміти, що поняття інтелектуальної сфери особистості значно ширше, ніж когнітивної. Інтелект як розуміння, розсудок, осягнення розумом являє собою систему розумових операцій з образами, символами, знаками, об'єднану певним когнітивним стилем та стратегією розв'язування задач, розумову здатність, здібності.

Центральне місце в структурі когнітивних процесів займає мислення. Студенти дають визначення мислення як психічного процесу: мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях. Мислення є одним із провідних пізнавальних процесів, його вважають найвищим ступенем пізнання. Далі студенти розкривають його основні характеристики, описують види мислення. Для цього вони визначають основні засади, за якими здійснюється класифікація мислення за видами. Можна скористатися наступною пропозицією:

Таблиця 1.

Види мислення, виділені на різних засадах

Засада класифікації	Види мислення
Форма	Наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне
Характер задач, які розв'язуються	Теоретичне, практичне
Рівень узагальнення	Емпіричне, теоретичне
Ступінь розгорнутості	Дискурсивне, інтуїтивне

Адекватність відображення реальної дійсності	Реалістичне, аутичне
Ступінь новизни та оригінальності	Репродуктивне, продуктивне (творче)
Вплив на емоційну сферу	Патогенне, саногенне

Студенти описують визначені види мислення, розкриваючи їх основні характеристики.

Практичний аспект розгляду другого питання полягає в тому, щоб студенти могли діагностувати наявність та ступінь розвинутості власного мислення та його видів. На основі самодіагностики вони повинні розробити рекомендації щодо вдосконалення того чи іншого виду мислення.

У третьому питанні студентам необхідно охарактеризувати пам'ять як один із видів когнітивних процесів. Вони визначають, що пам'ять – це відображення предметів і явищ дійсності у психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття. Вона являє собою ряд складних психічних процесів, активне оволодіння якими надає людині здатності засвоювати й використовувати потрібну інформацію. Пам'ять включає такі процеси: запам'ятовування, зберігання, забування та відтворення.

Також студенти визначають види пам'яті за різними критеріями. Так, наприклад, можна скористатися такими критеріями: 1) залежно від того, що запам'ятовується і відтворюється, яка діяльність переважає, пам'ять розподіляють на рухову, емоційну, образну, словесно-логічну; 2) за тривалістю закріплення і збереження матеріалу – на короткочасну (оперативну) й довгочасну; 3) залежно від того, як процеси пам'яті включаються у структуру діяльності, як вони пов'язані з її цілями та засобами – на мимовільну й довільну; 4) за усвідомленням (розумінням) змісту матеріалу пам'яті – на смислову й механічну. Необхідно коротко описати кожен вид пам'яті і показати його роль у різних видах діяльності особистості.

Крім теоретичних знань важливою складовою підготовки до третього питання є вміння здійснити діагностику різних видів пам'яті та запропонувати методики її розвитку.

Четверте питання орієнтує студента на дослідження уваги. Увага – це складний когнітивний процес, який не має свого предмета пізнання. Це, навіть, не самостійний психічний процес, а швидше його необхідна умова, форма окремої відображувальної й продуктивної діяльності на різних рівнях свідомості. Отже, увага є формою організації психічної діяльності людини, яка полягає в спрямованості й зосередженості свідомості на об'єктах, що забезпечує її виразне відображення.

Студенти показують, що увага завжди тісно пов'язана з діяльністю людини, забезпечує її свідомий характер, а також нею стимулюється і регулюється. Діяти – означає бути уважним до об'єктів діяльності. Напруження в діяльності завжди пов'язане з відповідним напруженням уваги. Увага слугує внутрішньою умовою психічної діяльності, завдяки увазі чуттєве відображення об'єктів зовнішнього світу відбивається у свідомості суб'єкта, а кожний акт цілеспрямованої діяльності доходять до свідомості. Саме від зосередженості уваги залежать повнота, чіткість і ясність сприймання, уявлення, вирішення повсякденних проблем.

Таким чином, студенти роблять висновок, що увага дуже потрібна людині для виконання кожного навчального чи трудового завдання. Особливого значення увага набуває у засвоєнні нового знання.

Далі студенти характеризують основні види уваги: мимовільна, довільна, післядовільна. Описують властивості уваги. Особливого значення у цих питаннях набуває практична сторона. Студенти самостійно добирають методики діагностики та розвитку означеного процесу, адже саме в цьому полягає сутність самоменеджменту.

Під час вивчення п'ятого питання студенти мають з'ясувати, що таке воля як елемент психічної підструктури, яку роль вона відіграє в життєдіяльності особистості. Студенти визначають, що воля – це психічна функція, яка передбачає: регулювання людиною своєї поведінки відповідно до найбільш значущих для неї мотивів; гальмування інших мотивів, спонукань, намагань; організацію дій, учинків згідно зі свідомо поставленими цілями. Саме в цих діях і виражається воля. Студентам необхідно розуміти, що воля невід'ємна від свідомості, від свідомих дій. Вона передбачає регулювання поведінки особистості, панівну роль людини в регулюванні дій у зв'язку з пізнаною необхідністю на

основі знань. Тому це панування – і компонент свободи волі, і вияв цієї свободи. Воля детермінується потребами, але не підкоряється їм. Вона не залежить від імпульсів безпосередньої ситуації. Вольова дія – не імпульс у процесі автоматичної розрядки, вона опосередковується свідомістю, це прояв особистості, її свідомої спрямованості.

Говорячи про роль волі в життєдіяльності особистості, студенти відзначають, що воля має самоцінне значення в житті людини:

- воля забезпечує виконання дій, позбавлених прагнення до мети (коли домінує мотив «треба», а відсутній мотив «хочу»);
- воля необхідна в ситуації вибору дій, коли недостатньо однієї домінуючої підстави (є декілька альтернативних більш-менш рівнозначних варіантів і треба зважитись на один з них);
- регуляція волею діяльності, коли необхідно утриматись від небажаної активності.

Також студенти вказують на зв'язок волі з іншими проявами психіки. Так, для формулювання мети і усвідомлення перешкоди працює інтелект людини, стимулювати вольові зусилля можуть певні емоції та почуття. Отже, за вольовою регуляцією стоїть спільне системне функціонування багатьох психічних процесів, тому волю можна розуміти тільки як вищу психічну функцію.

Підводячи підсумок щодо розгляду п'ятого питання, студенти повинні усвідомити специфічність волі. Вона полягає в тій ролі, яку воля виконує в активному житті людини, в здійсненні її зв'язків з навколишнім середовищем. Ці зв'язки реалізуються через свідому організацію і саморегуляцію активності, а саме, через самоорганізацію діяльності та поведінки людини. Для здійснення зв'язку людини з середовищем необхідні специфічно людські практичні й пізнавальні дії як цільові акти поведінки.

Воля є стрижневим елементом характеру особистості.

Загальним підсумком семінарського заняття повинно стати розуміння важливості здібностей, когнітивних та вольових процесів, оскільки вони відіграють визначальну роль у розвитку особистості, її інтелекту, здатності ефективно діяти, усвідомлено впливати на хід свого життя. Власне це й є самоменеджмент.

Теми доповідей

1. Основні характеристики когнітивної сфери особистості.

2. Мислення та його особливості.
3. Процесі і властивості пам'яті.
4. Як розвивати увагу, її концентрацію.
5. Вольові властивості особистості та їх формування.

? Питання для самоконтролю

1. Які психічні процеси називаються когнітивними?
2. Назвіть основні когнітивні процеси.
3. Дайте визначення мислення.
4. Перелічіть основні характеристики мислення.
5. Перелічіть види мислення. Який з них, на вашу думку, є найважливішим?
6. Дайте визначення здібностей.
7. Які функції виконує пам'ять в життєдіяльності людини?
8. Дайте визначення волі?
9. Назвіть основні властивості і функції волі.
10. Яку роль виконує воля в житті людини?
11. Ви здійснили діагностику своїх психічних якостей і властивостей. Чи задоволені ви її результатами?

Питання для дискусії

1. Як ви вважаєте, чи важливо формувати вольові якості особистості? Обґрунтуйте свою думку.
2. Серед видів мислення, які пропонує психологічна наука, не було відзначено критичне мислення як вид. Як вивважаєте, чи потрібно розвивати критичне мислення? Відповідь аргументуйте.
3. Поміркуйте над висловом Р. Декарта «Я мислю – отже я існую».
4. Як ви вважаєте, чи можна розвинути здібності до рівня таланту, геніальності?

Практичні завдання

1. Діагностуйте власні когнітивні процеси: мислення, пам'ять, увагу. Проаналізуйте, які їх види розвинуті краще, а які потребують вдосконалення. Підберіть декілька методик вдосконалення цих якостей.

2. Діагностуйте розвиток власних здібностей. Підберіть декілька методик розвитку загальних і специфічних здібностей.
3. На основі теоретичних знань з психології особистості складіть психологічний портрет одного із своїх одногрупників. Запропонуйте шляхи вдосконалення його особистості.
4. Уявіть, що Ви попали на іншу планету і зустріли там істот, що нагадують людей. Яким чином Ви б з'ясували, чи є вони мислячими та розумними істотами?

Тести

1. До когнітивних процесів належать:
 - а) пам'ять;
 - б) почуття;
 - в) характер;
 - г) воля;
 - д) здібності.
2. Відображення у свідомості людини окремих сторін предметів, явищ, що виникають при безпосередній дії фізичних подразників на рецепторні поверхні органів чуттів, це:
 - а) відчуття;
 - б) увага
 - в) мислення.
 - г) пам'ять;
 - д) сприймання.
3. Процес пізнавальної діяльності індивіда, що характеризується узагальненим, опосередкованим відображенням дійсності, це:
 - а) сприймання;
 - б) відчуття;
 - в) мислення;
 - г) психологічний стан;
 - д) уява.
4. Процес створення індивідом наочних образів, внутрішня активність, за допомогою якої він здійснює випереджальне відображення дійсності, це:
 - а) мислення;
 - б) уява;
 - в) запам'ятовування;
 - г) самопізнання;

- д) мрія.
5. Довільна пам'ять переважає:
- а) у новонароджених;
 - б) у дітей дошкільного віку;
 - в) у дорослих людей;
 - г) у підлітків з вадами розумового розвитку;
 - д) у дітей емоційних.
6. Отримання (здобуття) суб'єктом даних про власні психічні процеси і стани у момент їх протікання або услід за ними – це:
- а) спостереження;
 - б) експеримент;
 - в) тестування;
 - г) самоспостереження;
 - д) самопізнання.
7. Вища форма психічного віддзеркалення (відображення, відбиття), властива лише людині, інтегруюча всі інші форми відображення називається:
- а) волею;
 - б) рефлексом;
 - в) свідомістю;
 - г) емоціями;
 - д) мисленням.
8. Який вид пам'яті переважає у школярів молодшого віку?
- а) мимовільна пам'ять;
 - б) довільна пам'ять;
 - в) післядовільна пам'ять;
 - г) логічна;
 - д) свідома.
9. Який психічний процес відображає окремі властивості предметів?
- а) уявлення;
 - б) мислення;
 - в) пам'ять;
 - г) сприймання;
 - д) відчуття.
10. Психічний процес, який накопичує і зберігає інформацію:
- а) уявлення;
 - б) мислення;

- в) пам'ять;
- г) сприймання;
- д) відчуття.

📖 Література

1. Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии: Монография / М. Я. Басов. – М. : Алетейя, 2007. – 544 с.
2. Боно Э. Развитие мышления: три пятидневных курса [Текст]. – М. : Попурри, 1997. – 125 с.
3. Електронні підручники. Загальна психологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://pidruchniki.com/17540906/psihologiya/zagalna_psihologiya
4. Кузнецов М. А. Вольова регуляція діяльності: основні закономірності, етапи і механізми / М. А. Кузнецов [Електронний ресурс]. – Режим доступу // [file:///C:/Users/Tanya/Downloads/VKhnpu_psykhol_2012_43\(1\)_18.pdf](file:///C:/Users/Tanya/Downloads/VKhnpu_psykhol_2012_43(1)_18.pdf)
5. Линдсей Г. Творческое и критическое мышление / Г. Линдсей, К. Халл, Р. Томпсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу // www.psychology-online.net/articles/doc-73.html
6. Маклаков А. Г. Общая психология. Учебник / А. Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
7. Методичні матеріали: Як розвивати увагу і мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://chutovo.at.ua/publ/poradi_pidlitkovi_jak_rozvivati_uvagu_pam_39_jat_mislennja_j_ujavu/2-1-0-50
8. Слободчиков В. И. Введение в психологию субъективности Основы психологической антропологии. Психология человека.: Учебное пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

Семінарське заняття 4. Правова держава і громадянське суспільство

Мета: з'ясувати сутнісні риси соціально-правової держави та громадянського суспільства; окреслити перспективи розбудови громадянського суспільства в Україні.

План

1. Правова держава: сутність, ознаки.
2. Характерні риси та моделі організації соціальної держави.
3. Поняття, характерні риси, структура і функції громадянського суспільства.
4. Формування громадянського суспільства в Україні: передумови, проблеми, перспективи.

Ключові поняття: правова держава, соціальна держава, держава загального добробуту, громадянське суспільство, громадські об'єднання.

Методичні рекомендації

Знання з даної теми мають велике значення у вихованні громадянської самосвідомості особистості, залучення її до демократичних цінностей. Розгляд першого питання слід розпочати з того, що правова держава покликана забезпечувати реалізацію права законів, не допускати довільного втручання в суспільні саморегулюючі процеси, інституційно і юридично гарантувати права і свободи громадян, їх об'єднань. Окремі ідеї, що розкривають сутність правової держави, висловлювалися ще античними мислителями Аристотелем, Сократом, Платоном та Цицероном. Як система знань концепція правової держави отримала розвиток в роботах Б. Спінози, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Локка. Теоретичне обґрунтування ідеї правової держави найбільш повно було представлено в роботах німецького філософа І. Канта, якого прийнято вважати засновником вчення про правову державу, а сам термін «правова держава» пізніше утвердився в роботах К. Т. Велькера та Р. фон Моля. Далі варто навести концептуальні принципи організації правової держави, найголовнішими з яких є наступні: 1) верховенство закону в суспільстві у всіх його сферах; 2) непорушність прав і свобод особи, їхня охорона й гарантованість; 3) наявність ефективних форм контролю за дотриманням прав і свобод громадян; 4) організація і функціонування державної влади відповідно принципу поділу її на законодавчу, виконавчу і судову; 5) взаємна відповідальність громадянина й держави; 6) самостійність, незалежність суду, підпорядкованого тільки закону; 7) рівність усіх громадян перед законом; 8) визнання народу носієм

суверенітету і єдиним джерелом влади; 9) гарантування та державна підтримка місцевого самоврядування населення; 10) доступність суспільно значимої інформації та незалежність ЗМІ; 11) пріоритет загальнолюдських цінностей. Підводячи підсумки можна зазначити, що правова держава – це держава, у якій функціонує режим конституційного правління, визнається примат права у всіх сферах суспільних відносин, забезпечується рівність прав і обов'язків особи та держави у їхніх взаємовідносинах, організовано постійний контроль народу за діяльністю державних органів, а в основу організації влади покладені принципи поділу влади, парламентаризму, політичного плюралізму. Реалізація принципів правової держави можлива через створення стабільних, ефективних державно-правових механізмів в умовах демократичного політичного режиму.

Утвердження правової держави як політичної реальності не означало завершення історичної еволюції державності, як такої. У другому питанні головне завдання полягає у з'ясуванні сутності терміну «соціальна держава». Сам термін «соціальна держава» був уперше запропонований у середині ХІХ ст. німецьким державознавцем і економістом Лоренцем фон Штейном. В політичну й правову літературу термін «соціальна держава» увійшов після того, як в 1949 р. у Конституцію ФРН був включений вираз «sozialer Rechtsstaat», що перекладається як «соціальна правова держава». Поняття «соціальна держава» служить для характеристики політики держави у сфері розподілу матеріальних благ, тобто така держава покликана здійснювати політику, спрямовану на забезпечення добробуту своїх громадян, підтримку соціально слабких груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Поряд з терміном «соціальна держава» у політичній теорії вживається поняття «держава загального добробуту». Обидва поняття використовуються для позначення держави сучасного демократичного типу в умовах постіндустріального суспільства. Автором концепції такої держави вважається американський економіст Дж. Гелбрейт. Однак її витоки містяться в поглядах англійського економіста Дж. Кейнса, що обґрунтував необхідність активного державного втручання в економіку з метою забезпечення зайнятості громадян, запобігання економічних криз,

підвищення життєвого рівня населення шляхом справедливого розподілу доходів між різними соціальними прошарками.

Крім того, у цьому питанні слід охарактеризувати принципи та моделі організації соціальної держави. Шведський вчений Г. Еспінг-Андерсен згрупував системи соціального захисту населення, виділивши три основних: 1) ліберальний тип, до якого відносяться всі англomовні країни, включаючи Великобританію і Японію (відділення соціальної допомоги від вільного ринку, прагненням до адресної допомоги тим, хто дійсно цього потребує); 2) консервативний тип охоплює країни Західної Європи (застосування класичної німецької системи соціального страхування, прагнення до компенсаційного характеру допомоги задля збереження життєвого рівня, досягнутого у працездатному періоді); 3) соціал-демократичний тип, класичним прикладом якого є скандинавські держави (надання стандартної грошової і натуральної допомоги або певного набору послуг, зрівняльний підхід до соціальної допомоги з метою перерозподілу доходів). На думку українського дослідника С. О. Кириченка, сучасна політологія розрізняє три моделі соціальної держави: «позитивна держава», в якій соціальне забезпечення базується на засадах переважаючого індивідуалізму і першочергового захисту корпоративних інтересів; «держава добробуту», побудована на основі рівності, кооперування і солідарності, за наявності однакової соціальної політики для всіх членів суспільства, зменшення різниці в заробітній платі при забезпеченні працюючих домінуючим положенням у політиці; власне «соціальна держава», яка сповідує політику повної зайнятості при гарантованому мінімальному рівні життя і визнанні принципу рівних можливостей при фактичній матеріальній нерівності між членами суспільства. Серед зазначених типів даних є найприйнятнішим для України за ідеологічною традицією.

Соціальна держава покликана забезпечувати наступні принципи організації життєдіяльності суспільства: гарантії прав особистості та підвищення рівня добробуту; проведення державної політики з метою збереження стабільності суспільства, запобігання або пом'якшення наслідків потрясінь і криз; багатоукладність економіки (приватна, колективна й державна форми власності); регулювання суспільного виробництва шляхом поєднання планових і ринкових механізмів; забезпечення

державою умов для надання належного прожиткового мінімуму; принцип соціальної рівності; розробка й здійснення державних програм, спрямованих на ефективну боротьбу зі злочинністю, наркобізнесом тощо; прагнення влади до повної зайнятості населення; принцип соціального забезпечення незаможних категорій громадян.

Необхідно звернути увагу студентів на складності, які виникають у процесі створення соціальної держави. У цілому соціальна держава, що виникла в найбільш економічно розвинених країнах (Швеція, Німеччина, США), проводила політику формування такого соціального середовища, у якому б кардинально підвищувався рівень соціальної безпеки. Для більшості розвинених країн Заходу 60-70-ті роки ХХ століття стали фазою економічного зростання, що дозволило збільшити й доходи державного бюджету, і його витрати на соціальні програми. Але в кризові моменти з'явилися ускладнення з пошуком засобів на виконання зобов'язань, даних соціальною державою. Задля вирішення соціальних проблем зменшилися вкладення в економіку. У результаті відбувається скорочення виробництва, зменшення прибутків, а отже, і скорочення джерел реалізації соціальних програм. Все це свідчить про те, що соціальна держава не є ідеалом, що суспільство розвивається ефективніше за умови реалізації консервативного підходу до соціальної політики, коли проблема задоволення соціальних потреб вирішується громадянами переважно самостійно. Досягти цього можливо за рахунок організації різних форм соціального страхування, державне заохочення розвитку дрібного та середнього підприємництва.

Без появи громадянського суспільства неможлива побудова правової держави. Переходячи до розгляду третього питання теми, відзначимо, що основне завдання сучасних демократичних держав – досягнення загальногромадянського консенсусу шляхом поєднання особистого й суспільного інтересу, посередництва між особистістю та державою, що виконує громадянське суспільство. Доволі складним є питання структури громадянського суспільства. Вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є людина, яка має політичні права й обов'язки, усвідомлює це, здатна конструктивно взаємодіяти з іншими особистостями задля досягнення спільних цілей, вдосконалення політичної системи та

реалізації власних потреб через переконання, правові і моральні норми, традиції. Це означає, що громадянське суспільство функціонує тільки в умовах демократичного режиму й наявності активістської політичної культури. В економічній сфері структурними елементами громадянського суспільства є колективні недержавні підприємства та індивідуальні власники, а також наявність цивілізованих ринкових відносин та різноманіття форм власності. Соціально-політична сфера громадянського суспільства включає: політичні партії, багатопартійність, суспільно-політичні організації й рухи, легітимність і демократичний характер влади, органи громадського самоврядування за місцем проживання або в трудових колективах; родину, незалежні засоби масової інформації. Політична роль суспільного об'єднання, що не є політичною партією, виражається в наданні впливу на органи влади з метою реалізації інтересів своїх учасників. Духовна сфера громадянського суспільства припускає свободу слова, вільне формування громадської думки, доступ до інформації, політичний й ідеологічний плюралізм, самостійність і незалежність церкви, культурних, творчих, наукових і інших об'єднань від державних структур.

Основна функція громадянського суспільства полягає у найбільш повному задоволенні матеріальних, соціальних і духовних потреб його членів, реалізації індивідом власних інтересів, прагнень, цілей і т.д. На додаток громадянське суспільство виконує ряд важливих соціальних функцій: 1) захист приватних сфер життя людини й громадянина від необґрунтованої твердої регламентації держави й інших політичних структур, виконує функції посередника між державою й особистістю; 2) створення й розвиток механізмів громадського самоврядування, системної співпраці між неурядовими громадськими організаціями та місцевим самоврядуванням; 3) один з найважливіших важелів системи «стримувань і противаг» у прагненні політичної влади до абсолютного панування, що захищає громадські об'єднання та окремих громадян від незаконного втручання в їхню діяльність державної влади, ставить під контроль діяльність держави; 4) функція соціального контролю стосовно своїх членів (має в розпорядженні засоби й санкції для спонукання індивідів дотримуватись суспільних норм, соціалізації й виховання громадян, забезпечення мінімального рівня необхідних засобів до

існування всім членам суспільства); 5) забезпечення реальних гарантій прав і свобод людини, рівний доступ до участі у державних і суспільних справах; 6) стабілізуюча функція шляхом створення інститутів й організацій, на яких тримається все суспільне життя, воно є самоорганізуючою, саморегулюючою системою; 7) комунікативна функція – інформування держави про інтереси й потреби своїх громадян, які лише держава здатна задовольнити.

Розгляд останнього питання є підсумком вивченого протягом семінару матеріалу. Сьогодні в Україні відбувається процес формування громадянського суспільства. Однак слабка розвиненість ринкових відносин, відсутність консенсусу в суспільстві з базових цінностей, гіпертрофована роль держави й бюрократії, корупція у владних структурах, доволі обмежена роль представницьких органів влади, фактична непідконтрольність органів виконавчої влади суспільству перешкоджають виконанню цього завдання, хоча в Конституції України декларуються правові основи й прагнення до формування соціально-правової держави. Також існують наступні проблеми на шляху до формування громадянського суспільства: 1) громадянське суспільство в Україні вийшло з надр командно-адміністративної системи, перебуває у стані становлення, тому зберігається домінування старої системи над громадянським суспільством; 2) потреба реалізації принципів соціально-правової держави; 3) наявність великої прірви між заможними й бідними верствами населення; 4) активне кількісне зростання суспільних об'єднань випереджає якісні показники (нерідко мають ангажований політичний характер, можуть фінансуватися за рахунок іноземних фондів та поширювати ідеї, вигідні замовникам); 5) недостатня поінформованість населення про діяльність інститутів громадянського суспільства, слабе управління організацією, нечисленність, відсутність або зловживання її ресурсами, що полегшує встановлення контролю над подібними об'єднаннями з боку держави; 6) низька громадянська активність; 7) повільна демократизація судової системи як запорука безпеки громадян.

Наприкінці слід окреслити перспективи формування громадянського суспільства в Україні, такі як: 1) перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки; 2) політичне структурування державної влади; 3) формування середнього класу;

4) створення та розвиток альтернативних державі суспільних, культурних, наукових, сімейних, релігійних й інших структур; 5) підвищення політичної культури й політичної грамотності всіх громадян, формування громадського світогляду; 6) вироблення механізмів контролю влади громадськістю; 7) консолідація зусиль такого інституту громадянського суспільства, як політичні партії та рухи. На основі вивченого матеріалу студенти повинні висловити власну думку стосовно проблем та шляхів формування громадянського суспільства в Україні.

Теми доповідей

1. Поліцейська держава: поняття й ознаки.
2. Історія становлення концепції правової держави.
3. Права людини: історія та сучасність.
4. Проблема відповідальності у громадянському суспільстві.

? Питання для самоконтролю

1. Визначить сутність правової держави.
2. Назвіть ознаки правової держави.
3. Перелічіть характерні риси соціальної держави.
4. Які моделі соціальної держави вам відомі? Оцініть переваги та недоліки кожної з них.
5. Наведіть приклади соціально-правових держав.
6. Визначить місце громадянського суспільства в соціально-політичній системі. Чи рівнозначні поняття громадянське суспільство й людське суспільство?
7. Назвіть функції громадянського суспільства.
8. Дайте визначення поняття «громадянське суспільство». З яких компонентів воно складається? Розкрийте їхній зміст.
9. Окресліть зміст потреб та види відносин у структурі громадянського суспільства. Які інститути покликані реалізовувати зазначені потреби?
10. Сформулюйте основні принципи взаємин держави й громадянського суспільства. У чому ви бачите співвідношення громадянського суспільства й держави?
11. Охарактеризуйте специфіку та перспективи формування українського громадянського суспільства. Які чинники заважають цьому процесу, а які сприяють?

Питання для дискусії

1. Розвинене громадянське суспільство вважається найважливішою умовою існування демократії. Чи погоджуєтесь ви з цією думкою? Поясніть свою позицію, наводячи переконливі докази.
2. Чим визначаються дискусії про перспективи створення громадянського суспільства в Україні? Назвіть критерії його подальшого розвитку.
3. Історично громадянське суспільство виникло у Західній Європі. Чи можливе його формування та розвиток на Сході? Наведіть доводи «за» і «проти» його поширення за межі західної цивілізації.
4. Поясніть, чому суб'єктом прав і свобод є людина, а не громадянин? Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що правова держава надає кожній людині основні права й свободи? Аргументуйте свою відповідь.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте останні парламентські та президентські вибори в Україні з погляду сформованості громадянського суспільства.
2. Назвіть основні цілі й функції соціальної держави. Спробуйте встановити припустиму грань втручання держави в соціальне й економічне життя. Які передумови необхідні для формування соціальної держави?

Тести

1. Вкажіть правильні висловлювання:
 - а. громадянське суспільство взаємозалежне з державою, будучи незалежним від нього;
 - б. громадянське суспільство є джерелом легітимності політичних сил, що перебувають при владі;
 - в. у громадянському суспільстві переважають вертикальні зв'язки (підпорядкування), а в державі горизонтальні (конкуренції й солідарності);
 - г. партії та інші громадські організації здійснюють зв'язок між державою й громадянським суспільством.

2. Кого з названих мислителів можна віднести до засновників концепції правової держави?

- а. Н. Макіавеллі;
- б. Дж. Локк;
- в. Платон;
- г. І. Кант.

3. Які твердження є правильними:

- а. громадянське суспільство – сукупність недержавних об'єднань громадян і відносин між ними;
- б. громадянське суспільство виникло в буржуазну епоху як результат перетворення підданих держави у вільних громадян, готових взяти на себе господарську й політичну відповідальність;
- в. приватна власність – основний фактор розвитку сучасного громадянського суспільства;
- г. громадянське суспільство складається із громадян держави.

4. Хто першим в історії політичної думки висунув ідею «суспільного договору»?

- а. Ж. Ж. Руссо;
- б. Г. Гроцій;
- в. Т. Гоббс;
- г. Дж. Локк.

5. Які відносини не складають основу громадянського суспільства?

- а. соціокультурні;
- б. економічні;
- в. соціальні;
- г. державні.

6. Використовуючи текст Конституції України, визначить зміст основних прав людини.

Громадянські права	Соціально-економічні	Політичні права

7. Що з перерахованого відноситься до ознак правової держави:

- а. наявність законів;
- б. верховенство права;

- в. всенародне обрання президента;
 - г. поділ влади;
 - д. наявність двопалатного парламенту;
8. Термін «соціальна держава» був вперше запропонований:
- а. Дж. Кейнсом;
 - б. Л. фон Штейном;
 - в. Г. Еспінг-Андерсеном;
 - г. Дж. Гелбрейтом.

Література

1. Барков В. Громадянське суспільство в Україні: проблеми та їхнє вирішення / В. Барков, Т. Розова // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 3. – С. 20-27.
2. Барков В. До питання про концепцію громадянського суспільства в Україні / В. Барков // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 1. – С. 15-28.
3. Воронов І. Правова держава як предмет політологічного аналізу / І. Воронов. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 376 с.
4. Воронов І. Громадянське суспільство і влада / І. Воронов // *Людина і політика*. – 2003. – № 1. – С. 31-41.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 520 с.
6. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К. : Логос, 1999 с. – 88 с.
7. Колодій, А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : моногр. / А. Ф. Колодій. – Львів : вид-во «Червона Калина», 2002. – 272 с.
8. Піча В. Політологія : навч. посіб. / В. Піча, Н. Хома ; [5-те вид., стереот.]. – Львів : Новий світ, 2004. – 344 с.
9. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 352 с.
10. Практикум з політології / За ред. Ф.М. Кирилюка. – К. : Комп'ютерпрес, 2003.
11. Рудич, Ф. М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф. М. Рудич,

- Р. В. Балабан [та ін.]; за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 412 с.
12. Сіленко А. Основні теоретико-методологічні підходи зарубіжної і вітчизняної політичної науки до визначення і сутності понять «держава загального добробуту» і «соціальна держава» / А. Сіленко // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 148-154.
 13. Тамбовцев В. Л. Государство как инициатор развития гражданского общества / В. Л. Тамбовцев // ОНС. – 2007. – № 2. – С. 69-77.
 14. Хуснутдінов О. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави / О. Хуснутдінов // Вісник УАДУ. – 2001. – № 2. – С. 233-241.

Семінарське заняття 5. Політичні партії та партійні системи у сучасному світі

Мета: ознайомитися з особливостями політичних партій та партійних систем.

План

1. Сутність і функції політичних партій.
2. Типологія політичних партій.
3. Партійна система і її роль в політичному житті суспільства. Типологія партійних систем.

 Ключові поняття: політичний плюралізм, партійна система, виборча система, партогенез, партія, фракція, опозиція.

Методичні рекомендації

Вивчення першого питання студенти розпочинають з дослідження сутності політичної партії та її функцій. Політична партія – це організована група однодумців, що представляє інтереси певної частини народу і має головною метою їх реалізацію шляхом завоювання влади або участі в її здійсненні. Американський науковець Дж. Лапаломбара виділяє чотири основні ознаки, притаманні політичним партіям: наявність певної

ідеології; прагнення досягти підтримки народу; політична партія – це відносно тривале в часі об'єднання, яке має свою чітку структуру; мета політичної партії – завоювання і реалізація політичної влади. Створення партій можливе наступними способами: внаслідок об'єднання груп однакового ідейно-політичного спрямування, які існували окремо в різних місцях країни; внаслідок розколу однієї партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну; у надрах масових рухів; під впливом міжнародної партійної системи; як своєрідне відродження партій, які існували раніше, що створює певну наступність політичного розвитку; внаслідок діяльності лідерів, які організували партії «під себе»; на основі регіональних організацій партії, яка існувала раніше; з ініціативи профспілок. Кожна політична партія складається із ядра (керівні органи вищої і нижчої ланок, партійні лідери, активісти), рядових членів партії та прибічників.

Цілеспрямована діяльність партій припускає наявність у них визначеної низки функцій, а саме: активізація та інтеграція великих соціальних верств; артикуляція, тобто перетворення розмитих думок людей у конкретні пакети вимог і їх озвучення, та агрегація інтересів, тобто погодження вимог певних верств населення, їх оформлення у політичні програми; політична соціалізація і формування громадської думки; розробка політичної ідеології і програм розвитку суспільства; участь у формуванні та здійсненні політичного курсу держави; рекрутування у політичну еліту і висування лідерів; активна участь у виборчих кампаніях та підготовка виборчої кампанії, мобілізація виборців на виборах; участь у боротьбі за державну владу через вибори; здійснення державного управління з приходом до влади або контроль за діяльністю влади; створення сприятливих умов для послідовної зміни складу уряду за дво- і багатопартійної системи; рекрутування нових членів партії; організація внутрішньої структури партії й налагодження необхідних відносин між первинними організаціями; вирішення фінансових проблем. Ідеологічна доктрина відіграє суттєву роль в інтеграції самих партій, консолідує навколо них людей зі спільними поглядами на дійсність і політичними намірами, встановлюючи зв'язки між партією та її прибічниками. Політична ідеологія – це система поглядів, теорій, доктрин, що виражають інтереси і владні

прагнення певних соціальних груп. Найбільш значущі ідеології, що поділяються сучасними партіями, такі: консервативна, ліберальна, соціал-демократична і комуністична (Додаток В).

Розкриваючи зміст другого питання, студенту необхідно з'ясувати типи політичних партій. Існує декілька класифікацій політичних партій за різними ознаками. 1) за соціальною базою – буржуазні, селянські, робітничі, соціалістичні та соціал-демократичні, інтеркласові, національні, жіночі, молодіжні, регіональні, гротескні; 2) за ставленням до суспільного прогресу бувають радикальні (у т.ч. революційні), реформістські, консервативні, реакційні, контрреволюційні; 3) за ставленням до влади є правлячі, опозиційні, нейтральні або центристські; 4) за формами і методами правління існують ліберальні, демократичні, диктаторські; 5) за принципами організації та членства – кадрові, масові та універсальні (партії виборців); 6) за місцем у системі влади є легальні, напівлегальні та нелегальні; 7) залежно від специфіки ідеології – комуністичні, соціалістичні, фашистські, неофашистські, ліберально-демократичні, націоналістичні, анархістські та ін.; 8) за віросповіданням є християнські, мусульманські; 9) за ставленням до ідеології та її спрямуванням існують ідейно-політичні, проблемно-орієнтовані та електоральні партії; 10) за ставленням до домінуючого у сучасному світі типу приватновласницьких суспільно-економічних відносин (за ступенем сприйняття або несприйняття цього типу в цілому) – ультраліві партії, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, ультраправі.

У третьому питанні студенти повинні конкретизувати сутність партійної системи, яка являє собою сукупність партій (правлячих та опозиційних), які тісно пов'язані між собою та з державою і які беруть участь у здійсненні державної влади. Під терміном «партійна система» розуміють: право партій на формування власної системи правління; сукупність політичних сил, представлених у парламенті, або таких, що прагнуть до представництва в ньому; сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, що виявляються у суспільній боротьбі або суперництві за владу в суспільстві; сукупність політичних партій, що існують у країні незалежно від форм діяльності та ступеня інституціоналізації, згідно з чинним законодавством. На основі специфіки загальносистемних

характеристик можна виокремити такі класифікації партійних систем: 1) стабільні та нестабільні; 2) здатні зберігати цілісність і такі, що розпадаються; 3) ті, що діють у нормальній та у надзвичайній обстановці; 4) поляризовані (біполярні), багатополярні та атомізовані; 5) альтернативні (з визнанням ротації, зміни правлячих партій) та неальтернативні; 6) молоді й такі, що існують тривалий час та ґрунтуються на сталих традиціях; 7) партійні системи, що перебувають на етапі зародження, і такі, що успішно розвиваються або увійшли у фазу занепаду і саморуйнування; 8) наднаціональні, загальнонаціональні (ті, що належать до конкретної країни), регіональні та локальні партійні системи тощо.

У сучасній політичній літературі досить поширена типологія партійних систем на основі двох критеріїв: кількості існуючих партій та принципу альтернативності (можливості ротації, зміни правлячих партій). Типологія партійних систем Дж. Сарторі базується на якісних критеріях і охоплює: 1) однопартійну систему (існування однієї легальної партії та заборона утворення інших, зрощення партійного апарату з державним; тоталітарний політичний режим); 2) систему з гегемоністською партією – існує декілька партій, але одна є постійним політичним гегемоном (Китай); 3) систему домінуючої партії – домінуюча партія демократично співіснує з іншими партіями; 4) двопартійну систему (наявність кількох політичних партій, існування двох партій, значно пріоритетніших за інші, формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах, впливова опозиційна партія, яка програла вибори, демократичний політичний режим (США, Великобританія); 5) систему поміркованого (обмеженого) плюралізму (наявність у країні багатьох політичних партій, репрезентація в парламенті лише кількох партій, відсутність позасистемної опозиції, демократичний політичний устрій – Бельгія, Нідерланди); 6) систему крайнього (поляризованого) плюралізму (наявність багатьох політичних партій, гострота ідеологічного розмежування між ними, присутність серед опозиційних партій позасистемних, формування уряду партіями центру, наявність двосторонньої деструктивної опозиції, демократичний політичний режим); 7) атомізовану партійну систему (наявність і незначна впливовість усіх партій, присутність серед опозиційних партій позасистемних, формування

уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції, демократичний або авторитарний політичний режим – Болівія, Малайзія, які передбачають наявність значної кількості слабо пов'язаних між собою і з населенням партій, ізольованість партій від влади і відсутність у них важелів впливу на владу). Більш поширеним та простим є розрізнення партійних систем за кількістю партій та їх якісними ознаками: однопартійні, двопартійні, двох з половиною партій, багатопартійні. Отримані відомості повинні стати основою для формування студентом власного погляду на ефективність тієї чи іншої партійної системи.

Теми доповідей

1. Сутність понять «центр партійної системи», «поляризованість партій».
2. Функції партій у недемократичних та постколоніальних державах.
3. Лібералізм: історія ідей та сучасність.
4. Вибори як елемент демократії та механізм демократизації.

? Питання для самоконтролю

1. Що таке політична партія? Чим відрізняються групи інтересів від політичних партій?
2. Які ознаки політичних партій та способи їх утворення вам відомі?
3. Перелічить функції політичних партій. Які з них, на ваш погляд, найважливіші?
4. Назвіть основні підходи до виділення типів політичних партій.
5. Порівняйте кадрові й масові партії.
6. Що таке «політична вага» партії?
7. У чому різниця між «правими» і «лівими» партіями?
8. Що таке партійна система?
9. Охарактеризуйте види партійних систем за Дж. Сарторі.
10. Які види партійних систем можна віднести до конкурентних, а які є неконкурентними?
11. Сформулюйте достоїнства та недоліки однопартійної, двопартійної і багатопартійної систем.
12. Що таке мажоритарна виборча система? Назвіть переваги та недоліки цієї системи.

13. У чому сутність мажоритарної системи абсолютної, відносної та кваліфікованої більшості?
14. Розкрийте зміст принципу пропорційного представництва. Що таке пропорційна виборча система? Окресліть її переваги та недоліки.
15. Як впливають виборчі системи на легітимність політичної влади?
16. Пригадайте постулати М. Дюверже про взаємодію партійної й виборчої систем.
17. Що таке референдум та плебісцит?

Питання для дискусії

1. Основна проблема при обранні виборчої системи полягає у визначенні того, який уряд краще: більш сильний або більш представницький. Що ви думаєте з цього приводу? Наведіть приклади того або іншого випадку.
2. Чим обумовлене бажання одних людей вступати до лав партії, а інших залишатися безпартійними?
3. Чому при переході від авторитарних режимів до демократичних спостерігається різкий сплеск кількості партій, але потім число партій різко зменшується?

Практичні завдання

1. Наскільки ви погоджуєтесь із висловлюванням болгарського історика Н.-Ж. Прімо: «Погані державні діячі обираються гарними громадянами, що не беруть участь у голосуванні». Запропонуйте шляхи подолання абсентеїзму.
2. Існує думка, що однопартійна система відкриває широкі маніпулятивні можливості. Чи погоджуєтесь ви з цим? Визначте позитивні та негативні аспекти цих можливостей.
3. Охарактеризуйте відомі вам українські партії з огляду на тривалість їхнього існування, кількість перемог на виборах до Верховної Ради, урядового статусу. Назвіть фактори, які впливають на політичний успіх партії.

Тести

1. Серед характерних ознак кадрової партії є:

- а. членські внески;
 - б. наявність партійної ідентифікації;
 - в. професійний апарат;
 - г. всі відповіді правильні.
2. Політична партія представляє собою:
- а. політичну структуру, яка ставить своєю метою контроль за процесом прийняття рішень державними органами влади;
 - б. організацію, метою якої є лобіювання інтересів окремих соціальних груп;
 - в. інститут, який включає в себе певну кількість ієрархічно ранжируваних груп і інтересів, що монополізують право уряду відповідних сфер суспільного життя перед державою;
 - г. інститут, який виражає інтереси окремої соціальної групи або ідеологію, і має намір взяти державну владу для їх реалізації.
3. Сукупність виборців, які беруть участь у виборах, являють собою:
- а. політичний інститут;
 - б. групу інтересів;
 - в. політичну партію;
 - г. електорат.
4. Спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування є:
- а. референдум;
 - б. лобізм;
 - в. вибори;
 - г. конформізм.
5. Сукупність політичних партій, відносин між ними та з іншими політичними інститутами називається:
- а. політична система;
 - б. виборча система;
 - в. політичний режим;
 - г. партійна система.
6. Хто із учених класифікує партійні системи за ідеологічною полярністю (дистанцією) між партіями?
- а. М. Дюверже;
 - б. Ж. Блондель;
 - в. Дж. Сарторі;

г. З. Ньюмен.

7. Що з перерахованого Дж. Лапаломбара та М. Вейнер не відносять до обов'язкових ознак політичних партій?

а. тривалість дії;

б. прагнення до завоювання та здійсненню влади;

в. повномасштабність дії;

г. наявність ідеології;

д. наявність організаційної структури.

8. Впишіть тип партії відповідно до її характеристики:

	а. прагнуть до об'єднання угруповань еліти з метою впливу на електорат
	б. прагнуть до розширення кількості членів партії
	в. нечисленні з вільним членством
	г. мають яскраво виражену ідеологічну спрямованість
	д. складаються з центрального партійного апарату та представництва партій на місцях

Література

1. Білоус А. Виборчі системи : світовий досвід на українському ґрунті / А. Білоус // Трибуна. – 1993. – № 8-9. – С. 22-28.
2. Голосов Г. Пределы электоральной инженерии: смешанные несвязанные избирательные системы в новых демократиях / Г. Голосов // Полис. – 1997. – № 3. – С. 102-113.
3. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. Пер. с франц. – 3-е изд. – М. : Академический проспект, 2005. – 544 с.
4. Кіс Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 22-33.
5. Мазуренко Г. М. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем / Г. М. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – № 39. – С. 137-156.
6. Мельниченко В. Виборчі системи у світовій політичній практиці / В. Мельниченко // Віче. – 1997. – № 3. – С. 74-88.
7. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / За ред. Ф. М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. лрри, 2005. – 697 с.

8. Політологія : Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб. доп. – К. : Академія, 2006. – 568 с.
9. Райковський Б. С. Вибори та виборчі системи: політологічний вимір / Б. С Райковський . – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 327 с.
10. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – Астролябія, 2005. – 366 с.
11. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія : Дослідження структур, мотивів і результатів / Джовані Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
12. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. С. Шугарт // Полис. – 1997. – № 3. – С. 114-136.
13. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс. – 2004. – 528 с.
14. Шляхтун П. П. Політологія. Історія та теорія: Підручник / П. П Шляхтун. – К. : Знання, 2010. – 500 с.
15. Юрій М. Ф. Політологія : Підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор:КНТ, 2005. – 416 с.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Політика: сутність, причини виникнення, функції, структура, рівні організації.
2. Властивості політики.
3. Класифікація політики та її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості.
4. Поняття, структура, типологія та актори політичного процесу.
5. Об'єкт, предмет та сутність політичної науки.
6. Структура політичної науки та її зв'язок з іншими дисциплінами.
7. Функції політичної науки та її актуальність у сучасності.
8. Сутність системного підходу. Теорії політичних систем.
9. Структура і функції політичних систем.
10. Типологія сучасних політичних систем.
11. Політична система сучасної України: загальна характеристика.
12. Поняття й теорії походження держави.
13. Причини виникнення держави.
14. Загальні ознаки держави.
15. Функції держави.
16. Форми територіального устрою держав.
17. Форми державного правління.
18. Політична влада: сутність, особливості, функції, тенденції розвитку.
19. Суб'єкти, об'єкти та концепції влади.
20. Ресурси та види влади.
21. Проблема легітимності влади. Ознаки та типи легітимності політичної влади.
22. Криза легітимності влади. Методи стабілізації влади.
23. Поняття «політичний режим» і різновиди режимів.
24. Ознаки тоталітарного режиму і його практика у фашистській Німеччині та СРСР.
25. Авторитарний режим та його соціальна ефективність.
26. Демократичний режим: загальна характеристика, принципи, механізми, суспільна практика в країнах західної цивілізації.
27. Правова держава: сутність, ознаки.
28. Характерні риси та моделі організації соціальної держави.

29. Поняття, характерні риси, структура і функції громадянського суспільства.
30. Формування громадянського суспільства в Україні: передумови, проблеми, перспективи.
31. Соціально-правові держави у сучасному світі.
32. Становлення та розвиток правової соціальної держави в Україні.
33. Сутність і функції політичних партій.
34. Типологія політичних партій.
35. Партійна система і її роль в політичному житті суспільства. Типологія партійних систем.
36. Основні типи сучасних виборчих систем.
37. Поняття, способи та механізми політичної соціалізації.
38. Етапи політичної соціалізації.
39. Типи політичної соціалізації індивідів.
40. Особливості політичної соціалізації в Україні.
41. Головні напрямки політичної ідеології: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія.
42. Сутність і функції політичної культури.
43. Типологія політичних культур.
44. Характеристика політичної культури в Україні.
45. Сутність елітизму. Теорії політичних еліт.
46. Сутність, функції і типологія політичних еліт.
47. Шляхи і способи формування та зміни політичних еліт.
48. Особливості політичної еліти в Україні.
49. Сутність політичного лідерства. Теорії, що пояснюють природу лідерства.
50. Якісні характеристики політичного лідера та його функції.
51. Типологія політичного лідерства.
52. Сучасні тенденції у розвитку інституту політичного лідерства. Особливості політичного лідерства в Україні.
53. Сутність і причини виникнення політичних конфліктів у суспільстві.
54. Типологія політичних конфліктів.
55. Шляхи і способи вирішення політичних конфліктів.
56. Сутність, особливості та шляхи врегулювання національних конфліктів.
57. Людина як суб'єкт політики (види суб'єктів, ролі особи в політиці, політичні типи особистостей).

58. Політична поведінка: поняття, основні типи, мотивація.
59. Політична участь: форми, типи, суб'єкти.
60. Політична діяльність: зміст, мотивація, форми.
61. Громадські організації та рухи, як елемент політичної участі.
62. Поняття, сутність і етапи політичної модернізації суспільства і політичної системи.
63. Сутність і особливості міжнародних відносин.
64. Принципи зовнішньої політики України.
65. Дайте визначення громадянського суспільства.
66. Співвідношення понять «легітимність» та «легальність».
67. Дайте визначення політичної культури.
68. Дайте визначення правової держави.
69. Дайте визначення політичної системи.
70. Дайте визначення політичного режиму.
71. Дайте визначення поняттю «політична влада».
72. Дайте визначення поняттю «республіка».
73. Дайте визначення форми державного правління.
74. Дайте визначення форми державного устрою.
75. Дайте визначення соціальної держави.
76. Дайте визначення поняття «політична партія».
77. Дайте визначення партійної системи.
78. Дайте визначення виборчої системи.
79. Дайте визначення поняття «референдум».
80. Дайте визначення поняття «політична свідомість».
81. Дайте визначення політичної соціалізації.
82. Дайте визначення поняття «бюрократія».
83. Дайте визначення поняття «державна».
84. Що таке політика?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Надайте три, найбільш поширених визначення поняття «самоменеджмент».

2. Самоменеджмент спрямовується на:

- а. персонал організації;
- б. виробничі процеси;
- в. соціум;
- г. на власну особистість.

3. Ключовим елементом самоменеджменту є:

- а. усвідомлена мета;
- б. знання, вміння і навички;
- в. соціальні ресурси;
- г. мотивація.

4. Цілепокладання є наслідком?

- а. потреб;
- б. емоцій і почуттів;
- в. мотивації і мотивів;
- г. психічних пізнавальних процесів.

5. Людська особистість – це:

- а. представник виду *Homo sapiens*;
- б. сукупність індивідуальних особливостей людини як біосоціальної істоти;
- в. Система соціально-психологічна характеристика людини як члена суспільства, здатність її самостійно приймати рішення, нести відповідальність.

6. Специфіка розуміння особистості полягає в тому, що особистість:

- а. розглядається як біосоціальна істота;
- б. як окремо взята істота;
- в. як сукупність унікальних, неповторних рис, якостей, властивостей;
- г. як система взаємопов'язаних характеристик, що формуються в процесі життєдіяльності в соціумі.

7. Діяльнісний підхід до розуміння особистості людини розробляв?

- а. Л. Фестінгер;
- б. Ч. Дарвін;

в. А.Н. Леонтьєв;

г. А.Г. Асмолов.

8. Структура особистості – це?

а. будова тіла;

б. будова свідомості;

в. будова психіки;

г. зв'язки і взаємодія різних компонентів біологічної, психічної, соціальної і духовної складових людини.

9. Природно-біологічна підструктура особистості – це ?

а. вроджене і спадкове;

б. набуте в процесі соціалізації;

в. сформоване спеціальними вправами.

10. В природно-біологічну підструктуру особистості входять такі елементи:

а. анатомо-функціональна будова мозку;

б. відповідальність;

в. задатки;

г. конституція будови тіла людини;

д. темперамент;

з. здоровий спосіб життя;

к. талант;

л. творчі здібності;

м. цілеспрямованість;

н. специфіка функціонування нервової системи;

о. здібності.

11. Психіка - це:

а. здатність високоорганізованої матерії (мозку) відображати об'єктивну реальність;

б. вміння аналізувати, робити висновки;

в. висока працездатність;

г. внутрішній світ людини.

11. Темперамент – це?

а. вроджена (біологічно зумовлена) і мало змінна властивість людської психіки, що визначає реакцію людини на інших людей та на обставини;

б. тип нервової системи;

в. прагнення бути першим у всьому;

г. високий рівень відповідальності і працездатності;

д. вміння аналізувати, робити висновки.

12. Люди з таким типом темпераменту повільно збуджуються, включаються у роботу і повільно перемикаються на інші види діяльності, але при цьому вони працездатні, терплячі, мають високий рівень самовладання і витримки – це?

- а. сангвінік;
- б. флегматик;
- в. холерик;
- г. меланхолік.

13. Люди з даним типом темпераменту нестримані, нетерплячі, гарячі, імпульсивні, але більш-менш швидко заспокоюються коли їм ідуть на зустріч – це?

- а. сангвінік;
- б. флегматик;
- в. холерик;
- г. меланхолік.

14. Хто з наступних науковців відомий як дослідник властивостей темпераменту?

- а. Б. Ананьєв;
- б. Б. Теплов;
- в. В. Зінченко;
- г. В. Мерлін;
- д. В. Небиліцин;
- з. В. Ядов;
- к. І. Кон
- л. Р. Олпорт;
- м. Л. Виготський
- н. І. Павлов

Назвіть найбільш повне визначення обдарованості:

- а. прагнення до розвитку здібностей і навичок, які вже сформовані;
- б. здібності, що розкриваються в найбільшій мірі завдяки придбанню досвіду і навичок;
- в. надзвичайно високий рівень розвитку будь-яких здібностей;
- г. наявність у людини від народження певних задатків, які сприяють високому розвитку здібностей.

13. Здібності, що пов'язані з функціями органів почуттів і найпростішими рухами (здібність розрізняти запахи, звуки, кольори тощо). Вони проявляються у людини від народження і протягом життя їх можна вдосконалювати – це?

- а. спеціальні здібності;
 - б. складні здібності;
 - в. загальні здібності;
 - г. елементарні здібності.
14. Які ідеальні типи політичної культури запропоновані Г. Алмондом та С. Вербою?
- а. зорієнтована на інтереси громадян, корпорацій, держави;
 - б. цілісна, фрагментована;
 - в. індустріальна, постіндустріальна;
 - г. патріархальна, підданська, активістська.
15. В яких країнах формою правління є абсолютна монархія?
- а. Китай;
 - б. Іспанія;
 - в. Саудівська Аравія;
 - г. Ізраїль.
16. Відзначить, які з перерахованих нижче інформаційних засобів відносяться до засобів масової інформації:
- а. телеграф;
 - б. телебачення;
 - в. листівка;
 - г. телефон.
17. Управлінські стратегії, засновані на маніпуляціях з емоціями, політичними очікуваннями й надіями народних мас, називаються:
- а. популізм;
 - б. консерватизм;
 - в. елітизм.
18. В якій країні вперше було узаконено президентську форму правління?
- а. Україна;
 - б. Росія;
 - в. США;
 - г. Польща.
19. До примусових ресурсів влади відносяться:
- а. матеріальні та соціальні блага;
 - б. правоохоронні органи, суди та тюрми;
 - в. закони;
 - г. цінності суспільства.
20. Основна відмінність групи інтересів від політичної партії полягає в тому, що група інтересів:

- а. являє собою більш численне об'єднання;
 - б. не прагне до політичної влади в країні;
 - в. впливає на суспільну думку.
21. Яку назву має свідоме ухилення виборців від участі у виборах?
- а. конформізм;
 - б. етатизм;
 - в. абсентеїзм;
 - г. пацифізм.
22. Галузь політології, в рамках якої вивчаються конкретні політичні проблеми та ситуації, здійснюється розробка практичних рекомендацій відповідно дій та заходів, направлених на вирішення практичних соціальних і політичних задач по реформуванню організацій, інститутів та соціальних груп називається:
- а. порівняльна політологія;
 - б. історія політичної думки;
 - в. прикладна політологія;
 - г. теорія політики.
23. Яка з функцій політології формує політичну культуру, вчить людину адекватно орієнтуватися у політичній обстановці?
- а. регулятивна функція;
 - б. гносеологічна функція;
 - в. функція політичної соціалізації;
 - г. прогностична функція.
24. Яка з рис політичного життя властива тоталітаризму?
- а. монополізація влади єдиною партією, її зрощення з державним апаратом;
 - б. відсутність офіційної політичної ідеології;
 - в. контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів;
 - г. пріоритет прав людини над правами держави.
25. Переконаність у необхідності стабільної й сильної держави, що опікує соціальний порядок і приватну власність громадян, є однією з тез наступної сучасної політичної ідеології:
- а. фашизму;
 - б. комунізму;
 - в. консерватизму;
 - г. лібералізму.
26. В яких країнах зберігається однопартійна система?
- а. Росія;

- б. Україна;
 - в. Куба;
 - г. Північна Корея (КНДР).
27. Найбільш точне поняття політичного маніпулювання розкриває наступне визначення:
- а. це різновид прямого силового тиску на людей;
 - б. цей прихований вплив на політичну свідомість електорату з метою спонукання виборців до вигідних для маніпулятора дій;
 - в. це різновид законного способу реалізації політичної влади.
28. Згідно Г. Амонду політична система суспільства представляє собою:
- а. сукупність взаємодій, за допомогою яких відбувається владний розподіл цінностей у суспільстві;
 - б. сукупність інститутів (таких як парламент, суди), які визначають та втілюють у життя колективні цілі суспільства та існуючих в ньому груп;
 - в. сукупність стійких взаємодій з приводу розподілу влади;
 - г. сукупність стандартних відносин виконавців політичних ролей.
29. Який тип політичної культури орієнтується на високу залученість до політичного життя:
- а. підданський;
 - б. активістський;
 - в. патріархальний.
30. Здатність влади створювати та підтримувати у населення переконання в тому, що влада в країні наділена правом приймати рішення називається:
- а. делегітимація;
 - б. легальність;
 - в. легітимність.
31. Форма правління, за якої голова держави є виборним і змінюваним:
- а. республіка;
 - б. монархія;
 - в. імперія;
 - г. федерація.
32. Яка з наук досліджує ціннісні і світоглядні аспекти політики?
- а. політична історія;
 - б. політична антропологія;

- в. політична філософія;
г. політична географія.
33. Прихильники якої теорії лідерства вважали, що поява лідера можлива при збігу місця, часу й обставин?
- а. теорія «очікування-взаємодія»;
б. теорія рис;
в. індивідуально-ситуативна теорія;
г. ситуативна теорія;
д. мотиваційна теорія.
34. Найбільш точно термін «політична участь» розкриває наступне твердження:
- а. методика прийняття рішень, за якої при наявності альтернативних варіантів ухвалюється рішення, яке одержало найбільшу підтримку з боку осіб, що мають право голосу;
б. формальна угода про правила політичної поведінки, що укладається між впливовими політичними силами;
в. сформульований набір принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, у відношенні яких збігаються очікування членів світового співтовариства;
г. прояв залучення громадян у політико-владні відносини, дії індивідів та груп, пов'язані з їхньою участю в розробці, прийнятті й здійсненні політичних рішень або курсів.
35. Тлумачення циркуляції еліт як історичне чергування «лис» і «левів» було характерно для наступного мислителя:
- а. Гаetano Моска;
б. Вільфредо Парето;
в. Роберт Міхельс;
г. Макс Вебер.
36. Категорія «політичний режим» у сучасній політології використовується для:
- а. опису системи виробництва й розподілу всієї сукупності матеріальних і нематеріальних благ, вироблених у суспільстві;
б. опису системи методів і засобів здійснення політичної (державної) влади;
в. опису стилю правління, заснованого на репресіях і насильстві;
г. опису одного з параметрів «Відкритого суспільства».
37. Політичну культуру найточніше можна визначити як:

- а. сукупність типових для конкретної країни зразків поведінки людей у публічній сфері, які втілюються у ціннісних установках про зміст та цілі розвитку світу політики, сталі норми та традиції взаємин держави й суспільства;
- б. сукупність законів і підзаконних актів, що регулюють поведінку людей у даній країні;
- в. відображення політичних процесів у літературі й мистецтві;
- г. дотримання регламенту роботи виборних політичних органів.
38. Форма державного устрою, за якої територія складається з держаних утворень, наділених юридичною та певною політичною самостійністю:
- а. унітарна держава;
- б. демократична держава;
- в. конфедерація;
- г. федерація.
39. Хто із учених класифікував групи інтересів на спонтанні, асоціативні, неасоціативні, інституціональні?
- а. У. ф. Алеман;
- б. Г. Алмонд і Дж. Пауелл;
- в. М. Бері;
- г. М. Дюверже.
40. Чим відрізняється держава від інших політичних і соціальних інститутів?
- а. здійсненням тотального контролю над усіма сферами життєдіяльності;
- б. тим, що забезпечує й гарантує матеріальний добробут всім членам суспільства;
- в. монополією на легітимне насильство;
- г. більш високим ступенем інституціоналізації влади.
41. Співвіднесіть між собою поняття та визначення:

1. Легітимність	а. наука, що вивчає всі сторони політичного життя
2. Політична соціологія	б. наука, що розробляє різні політичні технології
3. Кратологія	в. спосіб узаконення політичного порядку, який ґрунтується на юридичних документах і суспільних нормах
4. Системний	г. функція політичної науки, що полягає у

підхід	формуванні певної політичної культури громадян, виробленні політичних знань і навичок політичної участі
5. Влада	д. орієнтація на вивчення об'єкта як системи, розкриття його цілісності
6. Легальність	е. наука, що вивчає численні суспільні явища, пов'язані із владою, осмислені через суспільні інститути влади
7. Прикладна політологія	ж. форма організації суспільних відносин, при якій один елемент цих відносин впливає на поведінку іншого за допомогою авторитету, права або насильства
8. Політична соціалізація	з. визнання суспільством і політичними силами правомірності, законності політичної влади, механізмів діяльності, а також способів її обрання
9. Політологія	і. наука, що вивчає вплив суспільства, соціальних організацій на політичні процеси

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АДАПТАЦІЯ – активне пристосування індивіда до умов середовища і результату цього процесу. Адаптація соціальна має дві форми: *активну* (індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у соціальне середовище); *пасивну* (не взаємодіє із середовищем, не прагне змінити його, пристосуватися до особистих норм, оцінок, засобів діяльності).

АВТОНОМНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ (психологічне) – властивість незалежного функціонування певних структур психіки. У всіх людей є потреба в автономності, потреба опанувати оточуюче середовище, поводити себе незалежно від обставин, що безпосередньо діють на них, чи навіть всупереч їм.

В самоменеджменті автономність особистості є відчуття здатності людини до самоконтролю, саморегуляції і самовизначення.

АВТОРИТЕТ – загально визнана довіра, пошана. Авторитет є характеристикою особистості, організації або джерела інформації. Поняття авторитету пов'язане з поняттям віри. Думки, оцінки, рішення авторитетного суб'єкта не викликають заперечень і сприймаються як істина.

АВТОРИТЕТНА ОСОБА (авторитетність) – соціально-психологічна риса особистості, що закріплена в колективі як визнаний рівень професіоналізму, компетентності, об'єктивних знань, умінь, навиків. Авторитетність закріплюється за особистістю під час безпосереднього спілкування. Також авторитетною може бути особистість, що досягла певного статусу, наприклад, написала наукову роботу, підтвердивши свої знання, уміння, навиків. Авторитетною особистістю може стати в певній галузі.

Людина, що не має авторитетних особистостей як зразок, не здатна до прагнень до розвитку особистісних рис професіоналізму.

АКТИВНІСТЬ – це загальна характеристика живих істот. Саме активність забезпечує підтримку життєво важливих зв'язків усіх істот з навколишнім світом. Джерелом активності живих організмів є потреби, завдяки яким усе живе діє певним чином та в певному напрямі. Активність людини зумовлена потребами, які формуються в суспільстві в процесі виховання. Активність

людини є джерелом її розвитку, визначає діяльність і є її рушійною силою.

АЛЬТРУЇЗМ – це безкорислива допомога людям, здатність нехтувати своїми інтересами на благо інших. Це одна із соціально-значущих якостей особистості. Це напрям поведінки і діяльності людини, який ставить інтереси іншої людини або загальне благо вище особистих інтересів. Як правило, використовується для визначення властивості приносити свою вигоду в жертву, заради загального блага.

АФЕКТ – сильний психічний стан, що швидко виникає і бурхливо перебігає, характеризується сильним і глибоким переживанням, характерним зовнішнім проявом, звуженням свідомості і зниженням самоконтролю.

АФЕКТИВНА ПОВЕДІНКА – це поведінка, яку можна визначити як «аварійну» реакцію на екстремальну нерозв'язану ситуацію, а з боку мотиваційної регуляції означає повернення до інстинктивної поведінки. Маючи властивості домінанти, афект гальмує інші психічні процеси й «нав'язує» спосіб «аварійного» розв'язання ситуації (втеча, агресія, депресія тощо). Діяльність у стані афекту стає однобічною через єдине прагнення здійснити намір, недостатньо усвідомлений та контрольований.

ВІДЧУТТЯ – є формою відображення у мозку людини окремих властивостей, якостей предметів та явищ об'єктивної дійсності внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття.

Відчуття також розглядається як процес чуттєвого пізнання дійсності. Це такий ступінь чуттєвого відображення, коли знання про світ безпосередньо пов'язані з дією предметів на органи чуття. У процесі діяльності, у практиці життя людина здобуває перші чуттєві знання про навколишні предмети, їхні якості та властивості, про власне тіло. Фізіологічно ці знання забезпечуються діяльністю першої сигнальної системи, а тому чуттєві форми відображення загальні для людини і тварини.

ВОЛЯ – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей. Воля забезпечує виконання дій, позбавлених прагнення до мети (коли домінує мотив «треба», а відсутній мотив «хочу»); воля необхідна в ситуації вибору дій, коли недостатньо однієї домінуючої підстави (є декілька

альтернативних більш-менш рівнозначних варіантів і треба зважитись на один з них); воля – це бажання і здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні і зовнішні перешкоди.

ВПЛИВ – це будь-яка поведінка одного індивіда, яка вносить зміни в поведінку, взаємини, почуття тощо, іншого індивіда. Індивідуальний вплив – це процес і результат зміни однією людиною поведінки іншої людини (її установок, уявлень, думок, оцінок тощо) під час взаємодії з нею. Будь-який вплив здійснюється з метою формування, закріплення або зміни установок, поглядів, взаємин, почуттів або дій.

ГЕНДЕР – соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності; цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду. Тобто деякий соціальний конструктор, що визначає соціальну стать людини. На відміну від біологічної статі, гендер виступає набором соціально рольових самоідентифікацій (самовизначень), які можуть збігатися з суто біологічними статево-рольовими стереотипами або суперечити їм.

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність. Розуміння відмінностей між статями формується починаючи приблизно з двохрічного віку.

ГЕНОТИП – сукупність спадкоємних ознак і властивостей, отриманих індивідом від батьків, а також нових властивостей, що з'явилися в результаті мутацій генів, яких не було в батьків. Генотип формується при взаємодії двох геномов (яйцеклітини й сперматозоїда) і являє собою спадкоємну програму розвитку, будучи цілісною системою, а не простою сумою окремих генів. Цілісність генотипу – результат еволюційного розвитку, у ході якого всі гени перебували в тісній взаємодії один з одним і сприяли збереженню виду, діючи на користь стабілізуючого відбору.

ДІЯЛЬНІСТЬ – це активність людини, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, що визначається потребою; це процес взаємодії людини з довкіллям, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок появи потреби. Діяльність виступає:

- засобом задоволення потреб;
- фактором психічного розвитку і формування особистості;
- механізмом самореалізації;
- засобом розвитку інтелекту і здібностей;
- знаряддям перетворення дійсності та прогресу суспільства;
- механізмом творчості.

ЕЛЕМЕНТ – складова частина чого-небудь, наприклад, якоїсь системи.

ЕМОЦІЇ – це своєрідні стани психіки, що накладають відбиток на життя, діяльність, вчинки і поведінку людини; це стани, що припускають тілесні зміни поширеного характеру – в диханні, пульсі, залозо-виділеннях тощо – і на ментальному рівні, стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки.

Отже, емоції – це суб'єктивні переживання, що сигналізують про благополучний або неблагополучний стан організму і психіки.

Світ емоцій людини багатогранний. Емоцій стільки, скільки ситуацій, в яких перебуває особистість. Емоції можуть істотно впливати на процес діяльності. Емоції визначають якісну і кількісну характеристику поведінки.

ЕМПАТІЯ – термін походить від римського «patho», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «ем» означає спрямований (скерований) усередину.

Емпатія (співпереживання) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання.

Здатність до емпатії розвиває проникливість – здатність до швидкого і адекватного пізнання людей і відносин, до прогнозування поведінки людини. На рівні особистісних характеристик проникливість припускає наявність гуманістичної спрямованості людини, ціннісних орієнтацій, вольових рис характеру. Як компонент висококваліфікованого спілкування проникливість припускає ряд умінь: уважно слухати людей,

враховувати вікові та індивідуальні особливості співбесідників і ін Процес емпатії за своїм змістом є інтелектуальним і емоційним. При цьому емоції і почуття однієї людини нетотожні тим, які переживає інша людина.

ЗАДАТКИ – вроджені анатоμο-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, органів почуттів і руху. Задатки є необхідною, але не достатньою умовою розвитку здібностей. Якщо, наприклад, людина розумово неповноцінна, то, не зважаючи на найсприятливіші умови, вона, на жаль, навряд чи досягне висот думки. З іншого боку, наявність задатків ще не означає, що вони розвіваються в здібності.

ЗДІБНОСТІ – індивідуально стійкі психічні властивості людини, що визначають її успіхи в різних видах діяльності.

Здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, а лише забезпечують успішність їх набуття. Здібності формуються і проявляються тільки в діяльності, при чому в такій діяльності, яка без здібностей не може бути успішною.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – це людська особистість у прояві індивідуальної своєрідності, неповторності, самості.

ІНІЦІАТИВА – це: 1) перший крок у якій-небудь справі; почин; 2) здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість, зарадність, енергійність, підприємливість.

ІНІЦІАТИВНИЙ – який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий; перший розпочинає справу; робить почин.

ІННОВАЦІЯ – це кінцевий результат інноваційної діяльності, у вигляді нового чи удосконаленого продукту або технологічного процесу, який наділено якісними перевагами при використанні та проектуванні, виробництві, збуті, використовується у практичній діяльності та має суспільну перевагу.

ІНТЕГРАЦІЯ – поєднання, взаємопроникнення. Інтеграція – це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків.

ІНТЕГРАТИВНА КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ – спроба синтезу усіх існуючих на теперішній час теорій особистості, яких нараховується близько двох десятків. Головним водорозділом усіх цих теорій є питання щодо домінування

біологічного або соціального в особистості. Сутність інтегративної концепції особистості полягає, перш за все, у прагненні «піднятися» над біосоціальною дихотомією.

Особистість одночасно розглядається і біологічною, і соціальною сутністю, сутністю уродженою і одночасно утворюваною в процесі свого розвитку. З позиції даної концепції активність особистості детермінована як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Особистість є людина, але людина, яка узята не в її абстракції як людина-взагалі (безособово), а як конкретна людина – людина-саме-ця (особисто), як носій конкретного образу-себе-у-бутті.

Виходячи з положень даної концепції, на питання «що таке особистість?» можна дати наступну відповідь.

По-перше, особистість є цілеспрямований суб'єкт діяльності, котрий одночасно є центром перебудови буття і себе.

По-друге, особистість виступаючи вищим смислом, реалізує ці смисли в іншому. Вона з самого початку орієнтована на творіння блага для іншого.

По-третє, особистістю індивід одночасно і вже народжується, і стає в процесі соціалізації.

Таким чином, особистість, містить у собі генетично обумовлені змістовні якості, розгортання і трансформація яких відбувається в контексті її соціальної взаємодії.

КЕРІВНИК (також менеджер) – найманий робітник, зайнятий професійною організаторською діяльністю в органах керування підприємства, фірми, установи, наділений суб'єктом власності визначеними повноваженнями. До числа керівників відносять лінійних і функціональних керівників організації та її структурних підрозділів.

ЛІДЕР – це (від англ. *leader* той, хто веде, перший, що йде попереду) – той, хто веде. Член групи, всі учасники якої визнають його керівництво, покладаються на нього у прийнятті серйозних рішень і вирішенні важливих проблем.

ЛІДЕРСТВО – це універсальний за своєю природою феномен суспільного життя. Воно існує скрізь – у великих і малих організаціях, в бізнесі і в релігії, в компаніях і університетах, в неформальних організаціях, у вуличних зграях і масових демонстраціях.

МИСЛЕННЯ – це психічний процес відображення об'єктивної реальності, який є вищим ступенем людською пізнання. Пізнавальна діяльність починається з відчуттів та сприймань, а потім може перейти в мислення. Мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях. На відміну від відчуття і сприйняття, які дають змогу пізнати тільки зовнішні ознаки об'єкта: колір, форму, смак тощо, мислення забезпечує проникнення у розуміння сутності предмета і явища.

Значення мислення в житті людини полягає в тому, що воно дає можливість наукового пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій, практичного оволодіння закономірностями об'єктивної дійсності. Мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості. Рівень розвитку мислення визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в оточуючому світі, як вона панує над обставинами і над собою.

ОСОБИСТІТЬ – категорія особистості посідає в сучасних наукових дослідженнях і в суспільній свідомості одне з центральних місць. Завдяки категорії особистості постають можливості для цілісного підходу, системного аналізу та синтезу психологічних функцій, процесів, станів, властивостей людини.

При всій важливості і необхідності даного поняття на теперішній час не існує якогось єдиного його визначення.

У найбільш узагальненому вигляді особистість – це конкретна людина, узята в системі її стійких соціально зумовлених психологічних характеристик, які виявляються в суспільних зв'язках і відношеннях, визначають її моральні вчинки і мають суттєве значення для неї самої і для оточуючих.

ПРАЦЬОВИТІСТЬ – це риса особистості, що засвідчує готовність брати участь у суспільно корисній діяльності й досягати високих стандартів якості.

ПРАЦЬОВИТИЙ – той, хто сумлінно ставиться до роботи; роботящий, звиклий до праці; який виконує корисну роботу.

ПСИХІКА – це властивість високоорганізованої матерії (мозку, нервової системи), що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності. Найважливіша особливість психічного відображення – його активність. Психічна активність спрямовується на різні об'єкти. Саме завдяки психіці людина

вільно орієнтується у навколишньому світі, пізнає і перетворює його. Завдяки психіці людина також пізнає себе, в результаті чого вона формує свій внутрішній світ. Усе це становить психічну діяльність людини.

У своїй еволюції психіка пройшла ряд стадій: від сенсорної до перцептивної і далі до інтелектуальної форми свідомості.

ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОТІ – більш-менш стійкі індивідуальні психологічні особливості, що проявляються у поведінці та визначають людину як особистість, відмінну від інших людей; це сталі, стійкі душевні якості суб'єкта, яким притаманні закріпленість і повторюваність в структурі особистості. Серед психічних властивостей найчастіше згадують: темперамент, характер, потреби та мотиви, таланти, стійке ставлення до себе, оточення та світу.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ – це складні утворення, в яких беруть участь різні психофізіологічні функції та різні сторони свідомості. Психічні процеси мають свій специфічний зміст (пізнавальні, емоційні, вольові) і розкриваються через розвиток цього змісту.

ПСИХІЧНІ СТАНИ – це особлива психологічна категорія, що відрізняється від психічних процесів і психічних особливостей особистості та одночасно впливає на них, ними і детермінується. У класичному поділі психічних явищ вони виділені за ступенями зменшення динамічності, лабільності та швидкості їхніх змін – процеси, стани та властивості.

РИГІДНІСТЬ – (від латів.(латинський) rigidus – жорсткий, твердий) у фізіології, функціональний стан скелетних м'язів, що характеризується різким підвищенням їх тонусу і опірністю деформуючим зусиллям.

Ригідність в психології виражає неготовність, складність або повну нездатність суб'єкта змінювати намічену програму діяльності в нових ситуаційних умовах. Це здатність психіки і характеру людини до міцного збереження заданої установки свідомості.

Ригідна особистість не схильна міняти свої звички. Вона уперта, прагне відстоювати свою тактику у вирішенні побутових питань. Вона вразлива, на тривалий час зберігає свій емоційний стан. Оточуючим її людям доводиться прикладати багато зусиль, щоб таку особистість переконати.

РОЗВИТОК – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення чогось якісно нового; це поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків).

САМОМЕНЕДЖМЕНТ – це система способів діяльності, яка дозволяє максимально використовувати власні можливості, свідомо і раціонально управляти власним життям, активно й ефективно впливати на зовнішні обставини на роботі і в особистому житті у своїх цілях. Самоменеджмент це управління власними ресурсами, тобто вміння їх набувати, розвивати, зберігати і раціонально використовувати. Як наслідок, самоменеджмент дає змогу бути самодостатньою і успішною людиною.

САМООРГАНІЗАЦІЯ – термін, який вживається для визначення процесів виникнення складних структур при відсутності нав'язаного зовнішньою дією порядку. Самоорганізація виникає у відкритих нелінійних, нерівноважних системах. Одним із проявів самоорганізації вважається виникнення та існування життя, психіки, людської особистості, суспільства.

САМООРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ – це її здатність до інтегральної регуляції природних, психічних, особистісних станів, якостей, властивостей, котра здійснюється свідомо, вольовими та інтелектуальними механізмами і проявляється в мотивах поведінки і реалізується в упорядкованості життєдіяльності.

СИСТЕМА – це цілісна сукупність елементів, у якій усі елементи настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають по відношенню до зовнішнього середовища й інших систем як єдине ціле. Елемент – це елементарна (найменша) частка у складі даного цілого, яка виконує у ньому певну функцію. Системи можуть бути простими й складними. Складною є система, у котрій елементи самі по собі розглядаються як системи. Будь яка система є цілісністю яка представляє собою єдність частин.

Система – це об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один

вхід і один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку при надходженні керуючих впливів.

СТРУКТУРА – Структура – це відносно сталий спосіб (закон) зв'язку елементів того чи іншого складного цілого. Структура відбиває упорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкту, що забезпечують його сталість, стабільність, якісну визначеність. Структурні зв'язки різного роду пронизують всі процеси, які відбуваються у системних об'єктах.

Об'єкт є системою, якщо його можна розбити на взаємопов'язані і взаємодіючі частини чи елементи. Ці частини, як правило, мають власну структуру, а тому можуть бути представлені як підсистеми вихідної, більшої системи. Виділені таким чином підсистеми в свою чергу можуть бути розбиті на взаємопов'язані підсистеми другого і наступних рівнів. На певному етапі їх поділу можуть бути виділені елементи, подальший поділ яких означатиме вихід за рамки дослідження даної системи.

СЕНЗИТИВНІСТЬ – міра чутливості до явищ дійсності, що стосується особистості. Термін використовується для позначення властивості темпераменту людини у психології. Незадоволення потреб, конфлікти, соціальні події в одних людей викликають яскраві реакції, страждання, а інші ставляться до них спокійно, байдуже.

СЕНЗИТИВНИЙ ВІК – найсприятливіший вік для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток індивіда і мають вирішальне значення для її навчання та виховання. Вперше цей термін застосувала італійський педагог Марія Монтессорі.

Наприклад, дошкільний вік – це сензитивний період для формування особистості дитини, набуття нею першого соціального досвіду, розвитку емоцій, почуттів. В цей вік вона оволодіває загальними знаннями, уміннями, в набутті психічних якостей, необхідних для життя (оволодіння мовою, сприймання, уява, мислення, орієнтація в просторі й часі). Усі новоутворення дошкільного віку є не сумою знань, а певним рівнем пізнавальної активності, самостійності та творчості.

Сензитивність молодшого шкільного віку полягає в тому, що відбувається перехід від ігрової діяльності до навчальної,

постановка, під керівництвом педагогів завдань, вимагає розвитку вольових зусиль для їх вирішення.

Підлітковий період – сензитивний для розвитку потреб, спрямованості особистості, оформлення ідеалів. Формується самооцінка, самосвідомість, потреба пізнати себе як особистість. Виникає потреба у самовираженні, значимості для інших, намагання бути на рівних з дорослими; посилюється статева ідентифікація.

Юнацький вік є сензитивним для становлення та закріплення ціннісних орієнтацій як стійкої структури особистості, значною мірою визначаючи стосунки людини з навколишнім світом у подальшому дорослому житті. В результаті проходить самовизначення свого місця у світі.

ТВОРЧІСТЬ – це діяльність, кінцевим підсумком якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Творчість у широкому розумінні – це пошук чогось нового, невідомого, чого люди не знали раніше.

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ відзначається здатністю генерувати оригінальні ідеї, робити відкриття, здійснювати винаходи творити мистецтво. Результати діяльності творчої особистості повинно мати художню, наукову, соціальну чи технічну цінність, яка підтверджується експертами, а також викликати емоційне захоплення.

ТЕМПЕРАМЕНТ – це ті природжені якості людини, що обумовлюють динамічні характеристики інтенсивності й швидкості реагування, ступеня емоційної збуджуваності і врівноваженості, особливості пристосування до навколишнього середовища; вроджена (біологічно зумовлена) і мало змінна властивість людської психіки, що визначає реакцію людини на інших людей та на обставини.

Темперамент є однією з найбільш значимих властивостей особистості. Він характеристика індивіда з боку динамічних властивостей його психіки – інтенсивності, швидкості, темпу, ритму та врівноваженості психічних проявів.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань.

Толерантність – це єдність у різноманітті.

УВАГА – це складне психічне явище, яке супроводжує, спрямовує і доцільно організовує психічну діяльність, не будучи самостійним її видом; це зосередження свідомості на певному об'єкті, при якому забезпечується особливо чітке відображення останнього.

УЯВА – це психічний процес, який є надзвичайно важливим для розвитку творчості, творчого мислення. Г. Сельє говорить про уяву як одну з провідних характеристик творчої особистості.

ХАРАКТЕР – це система стійких індивідуальних властивостей людини, що формуються і виявляються в діяльності, спілкуванні та зумовлюють типові для неї способи поведінки й емоційного реагування. В характер входять ті властивості особистості, що накладають певний особливий відбиток на всю поведінку людини та виявляють її специфічне ставлення до світу, інших людей і самої себе. Коли зазначають, що у людини сильний характер, тим самим окреслюють ті властивості особистості, що досить чітко визначають її поведінку, в якій проявляється здатність до подолання перешкод. Коли ж говорять про «безхарактерну людину», то описують особистість, що позбавлена внутрішньої ясності та певності, коли вчинки людини залежать більше від обставин, ніж від неї самої. Характер мало залежить від виду діяльності, це достатньо стійка система поведінки в типових умовах. У формуванні характеру провідну роль відіграють соціальні умови. Одним із показників характеру є воля – здатність людини досягати своєї мети, долаючи перешкоди.

ЦІННОСТІ – це те, що особливо важливо для людини. Їх усвідомлення та реалізація дають їй можливість сформуватись як особистість, відчутти задоволення від життя, діяльності, праці. Цінності – джерело мотивації діяльності. Вони багато в чому визначають поведінку особистості. Цінності – це також соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ – це вибіркове ставлення до цінностей, які можуть бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини чи соціальної спільності. Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури

особистості. Ціннісні орієнтації відображають спрямованість індивіда на моральні, соціальні, політичні, життєві, родинні та інші цінності. В ціннісних орієнтаціях акумулюється життєвий досвід людей. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості.

**ТАБЛИЦІ І СХЕМИ ДО КУРСУ «САМООРГАНІЗАЦІЯ
ОСОБИСТОСТІ»**

Таблиця 1.

<p align="center">САМООРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ САМОРУХУ МАТЕРІЇ, ЯК ЄДНІСТЬ ПРОЦЕСІВ САМОРОЗВИТКУ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЇ, ЯК ВНУТРІШНІЙ ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ</p>	<p align="center">Когнітивний блок: «Що я можу знати?»</p>	<p align="center">Самоспостереження Самопізнання Самоусвідомлення Самовизначення</p>
	<p align="center">Практичний блок: «Що я мушу робити?»</p>	<p align="center">Самообмеження Саморегуляція Самопрограмування Самовдосконалення Самоактуалізація Самореалізація</p>
	<p align="center">Корекційний блок: «На що я можу сподіватися?»</p>	<p align="center">Самооцінка Самоаналіз Самоконтроль Самоуправління</p>

Схема 2.

Характеристика менеджера, який здатний до постійного особистого саморозвитку

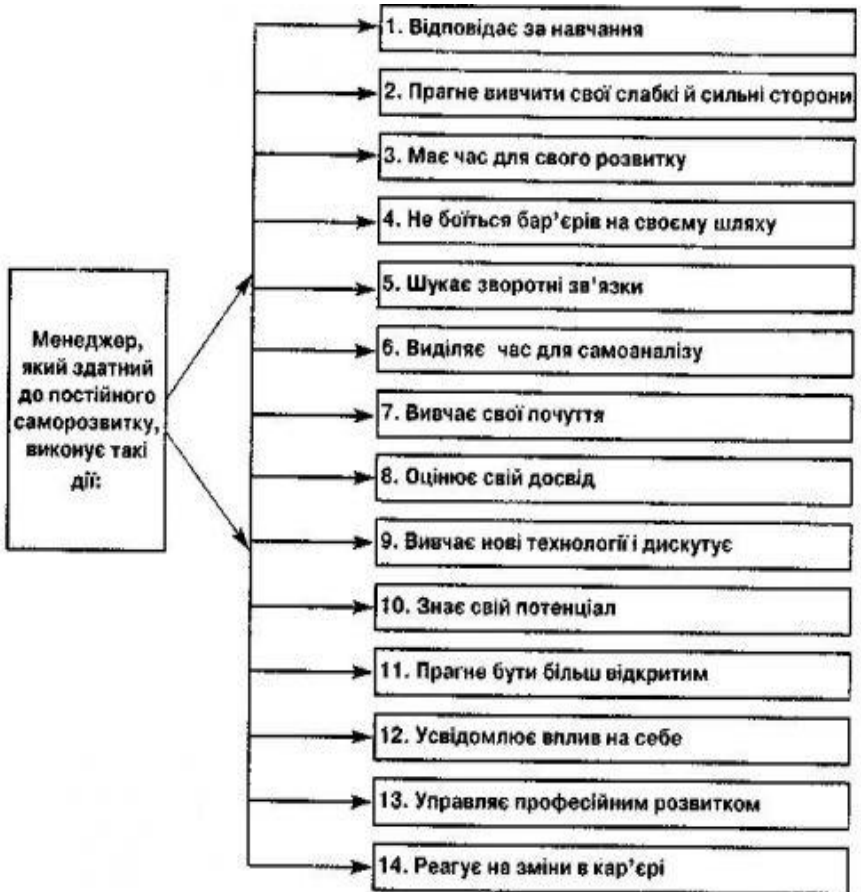
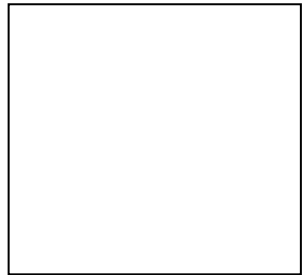
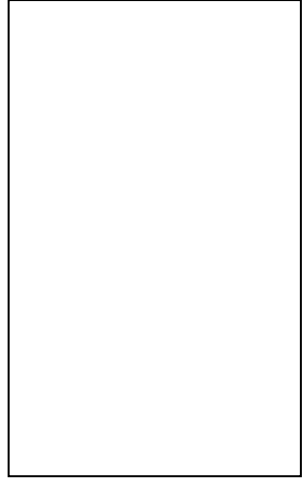
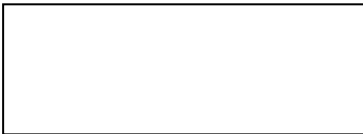
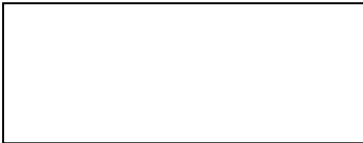
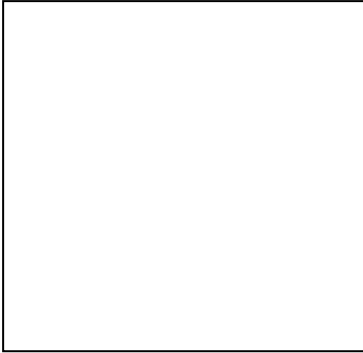
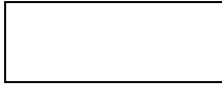

Схема 3.

Темперамент як компонент структури особистості

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Андреев В. И. Саморазвитие менеджера [Текст] : науч. издание / В. И. Андреев. – М. – Народное образование, 2012. – 160 с.
2. Бекешкина И. Э. Структура личности: методологический анализ [Монография] / И. Э. Бекешкина. – К. : Наукова думка, 1986. – 129 с.
3. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер. Пособие для практикующего менеджера / М. Вудкок, Д. Френсис. – М.: Дело, 1991. – 348 с.
4. Карпичев В.С. Самоменеджмент: введение в проблему / В.С. Карпичев // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – №5. – С. 103-107.
5. Лукашевич Н.П. Теория и практика самоменеджмента. Учеб. пособие / Н.П. Лукашевич. – К. МАУП, 2004. – 320 с.
6. Маклаков А. Г. Общая психология. Учебник / А. Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.:
7. Платонов К. К. Структура и развитие личности: психология личности. Учеб. пособие / К. К. Платонов, А. Д. Глоточкин. – М. : Наука , 1986. – 256 с.
8. Симонова А. А. Самоменеджмент как технология управления и саморазвития менеджера. Уч. пособие / А. А. Симонова. – Екатеринбург : Изд-во Уральского пед. Ун-та, 2007. – 164 с.
9. Слободчиков В. И. Введение в психологию субъективности Основы психологической антропологии. Психология человека.: Учебное пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
10. Швальбе Б. Личность, карьера, успех (школа делового человека): Пер. с нем. / Б. Швальбе, Х. Швальбе. – М.: АО Издат. группа «Прогресс-Интер», 1993. – 286 с.

Додаткова:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

2. Келасьев В. Н. Интегративная концепция человека [Текст] / В. Н. Келасьев. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург.ун-та, 1992. – 207 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>
4. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://www.klex.ru/31j>
5. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві: Монографія / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 140 с.
6. Подмазин С. И. Интегративная концепция личности / С. И. Подмазин // Культурологічний вісник. – 2000. – Вип. 6. – С. 98-106.
7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учеб. пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 672 с.
8. Самоорганизация: психо- и социогенез [Монография] / Г. Н. Васильев, Р. А. Зобов, В. Н. Келасьев и др. / Под ред. В.Н. Келасьева. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 200 с.
9. Спиркин А. Г. Философия. Основные категории философии / А. Г. Спиркин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://polbu.ru/spirkin_philosophy/
10. Франкл В. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Франкл – М. : Прогресс, 1990. – 372 с.
11. становления / М. Шаповаленко // Политическая наука. – 2004. – № 2. – С. 233-261.

Інформаційні ресурси

1. Психология личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anypsy.ru/content/teoriya-lichnosti-po-po-rubinshteinu>
2. Библиотека Михаила Грачева [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/>.
3. Діалог.UA – незалежний інформаційно-аналітичний ресурс [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/>.
4. Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU бібліотека [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elibrary.ru/defaultx.asp>.

5. Політологія: Всеукраїнська електронна бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://youalib.com/>.
6. Політологія: Онлайн бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/>.
7. Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/>.

Бірюкова Тетяна Федорівна

САМООРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
факультету соціології та управління

Рецензент *Т. О. Ратушина*
Відповідальний за випуск *В. О. Скворець*
Коректор *І. О. Кудінов*